

OSMANLI DÖNEMİNDE SELANİK

Lina SAFA

T.C

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

OSMNALI DÖNEMİNDE SELANİK

Lina SAFA

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yeniçağ Tarih Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİŞEHİR

2017

ÖZET
OSMANLI DÖNEMİNDE SELANİK

SAFA Lina

Tarih Anabilim Dalı

Yeniçağ Tarihi

Danışman: Doç. Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN

Selanik 1430'da Osmanlı hâkimiyetine geçmeden önce, Roma ve Bizans şehri olarak bin yedi yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Şehir tarih boyunca birçok yabancı medeniyetin eline geçmiştir. Bu süreçte Romalılar, Slavlar, Sırlar, Araplar ve Venediklerin hâkimiyetine giren şehirde çeşitli siyasi ve sosyo-ekonomik değişiklikler yaşanmıştır. Selanik II. Murad tarafından fethedilerek Osmanlı idaresine geçmiştir. Fetihden sonraki dönemde Selanik'teki Bizans idari düzeninde büyük bir değişiklik yapılmıştır. Bu dönem aynı zamanda Yahudilerin tarihi açısından nadir rastlanacak bir gelişmeye adım atmıştır. Selanik başta İspanyol kökenliler olmak üzere Avrupa'dan da sürgün edilmiş onlarca Yahudi için toplanma ve buluşma noktası haline gelmiştir. Bu yüzden Selanik dünya tarihinde nüfusunun çoğunlukla Yahudilerden oluştuğu şehirler arasına girmiştir.

Osmanlı döneminde şehrin iktisadi, ticari ve sosyo-kültürel hayatı son derece canlıdır. Şehir baruthanesi, tuzlaları, esnaf loncaları, çarşı ve pazarları, kültürel kurumlarıyla dikkat çeken şehirlerden biri olmuştur. Özellikle şehir, XIX. yüzyılda çok yoğun bir şekilde iktisadi ve toplumsal değişimlere şahit olmuştur. Şehrin liman kenti olması sonucu meydana gelen ticari gelişmeler art bölgesindeki tarımsal dönüşümü, sermaye birikimini ve sanayi yatırımlarını beraberinde getirmiştir. Modern fabrikalar, demiryolu projeleri, bankalar, okullar, matbaa, gazete ve diğer kurumlar şehrin XIX. yüzyıldaki görünümünü değiştirmiştir. Yabancıların buraya ilgisi şehrin bölgede ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Selanik, XX. yüzyıl başlarında bir dizi mücadeleye sahne olmuş, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlardan doğrudan etkilendiği gibi iç gelişmelerini de yönlendirmiştir. Balkan savaşları sonrasında şehirdeki Türk hâkimiyeti sona ermiş, şehir 1913 yılında Yunanlılara bırakılmıştır. I.Dünya Savaşı'ndan sonra ise bir mübadele süreci yaşayan şehir, on binlerce kişinin göç ettiği ve buradan Anadolu'ya nakledildiği bir merkeze dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Selanik, Liman, Ticaret, Balkan Savaşları, Mübadele.

ABSTRACT
SALONICA AT OTTOMAN PERIOD
SAFA Lina
Department of History
History of Early Modern Ages

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN

Salonica has a thousand and seven century past as being a Roman and Byzantium city, before entered to Ottoman hegemony at 1430. This city saw a lot of foreign civilization during its history. In this period, the city had lived varieties of socio-economic and political changes entered the hegemony of Romans, Slavs, Serbians, Arabians and Venetians. Selanique passed through Ottoman administration by conquest of Murat II. He did big changes at Byzantium administration structure at period after conquest. This period also was an interesting progress by means of Jewish history. Salonica became a gathering point for Jewish with Spanish origins who expelled from Europe. For that reason it has become a city where Jewish mostly live at the world history.

The economical, socio-cultural and commercial life of city was very lively at Ottoman period. It became a remarkable city with its cultural institutions, city gunpowder factory, saltworks, trade guilds and shopping districts. City witnessed a lot of social and economical changes mostly at nineteen century. Commercial progresses happened by being a port city that brought the agricultural transformation, capital stock and industrial investments. Modern factories, railway projects, banks, schools, newspaper, printing house and other institutions changed the view of city in XIX. century. The interest of foreigners provided for coming into prominence of city at its area.

Salonica witnessed so many struggle at the beginning of XX. century and directed internal events of Ottomans as being influenced from the conditions of Ottoman State. Turkish hegemony finished at city after the Balkan Wars, city abandoned to Greeks in 1913. After World War I, city lived a period of population exchange and became a center that migrated thousands of people and routed to Anatolia.

Key Words: Ottoman State, Salonica, Port, Commerce, Balkan Wars, Population Exchange.

İÇİNDEKİLER

Özet	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
EKLER	VIII
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1

I BÖLÜM

SELANİK'İN FETHİ VE OSMANLI İDARESİNE GEÇİŞİ

I.1. Osmanlılar Döneminde Selanik'in Fethi.....	7
I.2. Fetih Sonrası Osmanlı Düzeninin Tesisi ve İskân Faaliyetleri.....	10
I.3. Selanik Şehri'nin Coğrafi Konum	12

II. BÖLÜM

SELANİK'TE İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPI

II.1. Selanik'te İdari Yapı.....	15
II.2. Selanik'te Demografik Yapı.....	15

III. BÖLÜM

III. SELANİK'TE SOSYAL YAPI

III.1. Selanik'te Sosyal Hayat.....	23
III.1.1. Selanik Yahudi Cemaati.....	25
III.2. Sosyal Hayatı Etkileyen Gelişmeler.....	27
III.2.1 Doğal Afetler.....	27
III.2.2. Savaşlar ve İsyanlar	29
III.2.3. Selanik'te Asayiş ve Adli Vakalar	31
III.3. Selanik'te Dini ve Sosyo- Kültürel Kurumlar.....	32
III.3.1. Selanik'te Dini Kurumlar.....	32

III.3.1.1. Cami ve Mescitler.....	33
III.3.1.2. Tekke ve Zaviyeler	36
III.3.1.3. Kilise ve Manastırlar.....	41
III.3.1.4. Sinagog ve Havralar.....	42
III.3.2. Selanik’te Kültürel Kurumlar.....	43
III.3.2.1. Mektep ve Medreseler	43
III.3.2.2. Modern Okullar.....	45
III.3.2.3. Matbaa ve Gazeteler.....	46
III.3.3. Selanik’te Sosyal Kurumlar.....	47
III.3.3.1. Selanik Vakıfları.....	47
III.3.3.2. Selanik’te Bulunan Hamamlar	49
III.3.3.3. Selanik’te Bulunan Çeşmeler.....	50
III.3.3.4. Selanik’te Bulunan Kahvehaneler	50

IV. BÖLÜM

SELANİK’TE EKONOMİK YAPI

IV.1. Selanik’te Ekonomik Faaliyetler.....	52
IV.2. Selanik’te Ticari Yapı.....	58
IV.2.1. Selanik’te Ticari Mekanlar: Hanlar, Bedestenler ve Çarşılar.....	58
IV.2.2. Selanik’te Ticari Faaliyetler.....	59
IV.2.2.1. Avrupa Tüccarları.....	59
IV.2.2.1.1 Fransız ve İngiliz Tüccarlar.....	60
IV.2.2.1.2. Selanik’teki Diğer Milletler.....	62
IV.2.2.2. Selanik’te Osmanlı Tüccarları	62
IV.2.2.3. Selanik’te İhracat.....	65
IV.2.2.4. Selanik’te İthalat	67
IV.2.2.4. Selanik’te Ticari Hayatın Canlanmasını Etkileyen Önemli Bir Faktör: Ulaşım.....	68
IV.2.2.5.1. Selanik’te Karayolları.....	68
IV.2.2.5.2. Selanik’te Demiryolları	69
IV.3. Selanik’te Tarımsal Üretim.....	70
IV.4. Selanik’te İmalat Sektörü.....	71
IV.5. Selanik’te Dokumacılık Sektörü ve Üretilen Kumaş Çeşitleri.....	72
IV.6. Selanik’te Ekonomik Hayatı Etkileyen Olaylar ve Sorunlar.....	74

IV.6.1. Kaçakçılık ve Korsanlık.....	74
IV.6.2. Ticari Davalar ve Vergisel Meseleler.....	76
IV.7. XIX. yüzyılda Selanik'teki Önemli Gelişmeler.....	77
IV.7.1. Allatini Ailesi ve Faaliyetleri.....	78
IV.7.1.1. Allatini Değirmeni ve Un Fabrikası	79
IV.7.1.2. Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi.....	80
IV.7.1.3. Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası	81
IV.7.2. Fernandez Ailesi ve Faaliyetleri	82
IV.7.2.1. Fernandez Ortaklığı ile Selanik'te Kurulan Ticarethaneler.....	83
IV.7.2.1.1. Kenevir Dokuma Fabrikası	83
IV.7.2.1.2. Şirket-i Umumiye-i Osmani ve Salomon Fernandez.....	83

V. BÖLÜM

SELANİK'İN OSMANLI İDARESİNDEN ÇIKIŞI, MÜBADELE VE DİĞER GELİŞMELER

V.1. Selanik'in Kaybedilişi.....	85
V.2. Selanik Mübadilleri	87
V.3. Selanik'teki Osmanlı Vakıflarının Günümüzdeki Durumu	89
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	95
EKLER.....	101

KISALTMALAR

c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editor
İA.	: İslam Ansiklopedisi
MS.	: Milattan Sonra
MÖ.	: Milattan Önce
P.	: Page
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
vs.	: ve sair
V.	: Volume
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları
Yay.	: Yayınları

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Selanik Genel Görünüş

Ek 2: Selanik'te Kelemerye Caddesi'nde Bulunan Kemer

Ek 3: Selanik'te Kelemerye Kapısı Bitişğinde Bulunan Kahvehane, Han ve Karakolhane

Ek 4: Selanik'te Kelemerye Kapısı Dışında İnşa Ettirilen Evler

Ek 5: Selanik Surları

Ek 6: Selanik Tren İstasyonu

Ek 7: Selanik Karantinahanesi

Ek 8: Selanik Beyaz Kule

ÖNSÖZ

1430 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Selanik, 1912 yılına kadar yaklaşık 500 yıl Osmanlı idaresinde kalmıştır. Asya ile Avrupa kıtasının geçiş noktasında olan Selanik, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki önemli bir liman şehri olmuştur. Ege Denizi'ne bakan Selanik limanı, Akdeniz'den Karadeniz'e giden ve ticaret yapan uluslararası gemilerin güzergâhı üzerinde bulunuyordu. Sanayi devrimi, buharlı gemilerin ticarî amaçla etkin olarak kullanılmaya başlanması ve Baltalimanı Antlaşması ile birlikte Selanik dış ticarete çok önemli bir konum elde etmeye başlamıştır. Selanik limanını hinterlandına bağlayan demiryollarının yapılması ile hinterlandıyla daha iyi ilişkiler kurulmuştur. Bütün bu gelişmeler Selanik şehrinin ticarî olarak giderek büyük önem kazanmasına yol açmıştır.

Bu tezde, Osmanlılar döneminde Selanik şehri üzerinde çalışılmıştır. Çalışma şehrin Osmanlı fethi öncesinden başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar tarihsel süreci ele almıştır.

Tez beş bölümden oluşmaktadır. Osmanlı fethi öncesinin yer aldığı giriş bölümünden sonra gelen birinci bölümde Selanik'in fethi ve Osmanlı idaresine geçişi hakkında bilgi verilmiştir. Bunu izleyen ikinci bölümde şehrin idari ve demografik yapısı hakkında mevcut veriler değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise şehrin sosyal yapısı içinde yer alan dini ve sosyo-kültürel kurumlar tanıtılmış, şehrin gelişiminde oynadıkları rollere işaret edilmiştir. Dördüncü bölüm Selanik'in ekonomik yapısına ayrılmıştır. Şehir ekonomik ve ticari faaliyetler, yerli ve yabancı tüccar, esnaf grupları, vergiler, kaçakçılık ve korsanlık açısından detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Beşinci bölümde ise Selanik'in Osmanlı idaresinden çıkışı, mübadele ve diğer gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir. Elde edilen verilerden yararlanarak sonuç bölümünde konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışma yaptığım süre içinde benden yardımlarını esirgemeyen ve büyük bir sabır gösteren danışmanım Sayın Doç. Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN'a; tezin bölümlerini okuyarak gerek tashih konusundaki yardımları gerekse çeşitli yapıcı uyarıları dolayısıyla Yrd. Doç. Dr. Serkan Demirbaş'a ve hayatım boyunca bana her açıdan destek veren babam Abdul Qayoume İbrahim'e şükranlarımı sunar ve sonsuz teşekkür ederim.

Lina Safa

GİRİŞ

OSMANLI FETHİNDEN ÖNCE SELANİK

Selanik, 1430'da Osmanlı hâkimiyetine geçmeden önce, Roma ve Bizans şehri olarak bin yedi yüz yıllık bir geçmişe sahipti. Şehir tarihsel süreç içerisinde kimi zaman zenginleşmiş kimi zaman da yağmalanmıştı. Zira şehir, tarihi boyunca birçok yabancı medeniyetin eline geçmiş, bu süreçte şehirde çeşitli siyasi ve sosyo-ekonomik değişiklikler yaşanmıştı. Bununla beraber Selanik, bütün çağlar boyunca halkları Yunanca konuşan bir şehir olarak kalmıştı¹.

Selanik, Makedonya Kralı Kassander tarafından M.Ö. 315'te kuruldu. Kral Kassander, Büyük İskender'in kız kardeşi, Amyntas'ın oğlu Philip'in kızı olan karısı Thessaloniki'nin ismini onu gururlandırmak adına bu kente verdi². Kral Kassander Apollonia, Chalastra, Therma, Gariskos ve Cissus köylerinin de içinde yer aldığı toplam yirmi altı köyden toplulukları alıp Selanik'e yerleştirdi. Şehir kurulduktan bir süre sonra Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girdi. Makedonya ile Roma arasında geçen Pydna Savaşı'nda Makedonya Kralı Perseus, Pydna 'ya doğru ilerledi ve onu takip eden Romalılar tarafından Körfez'de sıkıştırıldı. M.Ö. 168 yılında Pydna güneyinde gerçekleşen ve bir saat süren kanlı savaş Romalıların başarısı ile son buldu. Bu zaferden sonra Romalılar ülkeyi dört bölgeye ayırdılar ve federatif cumhuriyetler halinde teşkilatlandırıp Amphipolis, Thessalonik, Pella, Pelagonia bu dört bölgenin merkezi oldu³. Bu tarihten sonra Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altında yaşayan Selanik şehri, İmparatorluk ikiye ayrıldıktan sonra Venedik tarafından alınana değin Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde kaldı⁴.

146 yılına gelindiğinde Bizans Makedonya Eyaleti'ni tesis etti. Merkezi Selanik olan bu yeni eyalet batıda Adriyatik Denizi'nden Ege Denizi'ne ve Trakya'ya kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı. Roma İmparatorluğu döneminde inşa edilen ve "Via Egnatia"

¹ Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1905*, çeviren Gül Çağlı Güven, İstanbul 2007, s.31.

² Machiel Kiel, "Selânîk", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 36, İstanbul 2009, s.352; William Miller, "Selonika", *The English Historical Review*, Vol. 32, No.126, 1917, p.162.

³ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi Cumhuriyet 1. Kısım Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, Ankara 1987, s.378.

⁴ Kostas Theologou ve Panayotis G. Michaelides, "The role of Jews in the late Ottoman and early Greek Salonica", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 12, No. 2010, p.308.

olarak adlandırılan yol Adriyatik'ten İstanbul'a kadar uzanan en kısa yoldu. Böylece Selanik, Balkan Yarımadası'nda transit bir liman rolü oynamaya başladı.⁵ Adriyatik'i İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na bağlama amaçlı inşa edilen Via Egnatia, hem tüccarların yararlandığı hem de imparatorluğun posta hizmetlerinde kullandığı askeri bir yoldu. Bu yol sayesinde Balkanlar ve İtalya doğuya bağlanmış, Ege hatta Efes ile doğrudan bağlantı kurulmuş oldu. Via Egnatia'nın geleneksel işlevi Osmanlı zamanında değişime uğrayarak, bir yol şebekesi haline geldi ve Dıraç-Venedik, Selanik-Marmara ile Doğu Ege kıyısıyla İzmir arasında bir bağlantı kuruldu.⁶ Şehre ticari önem kazandıran söz konusu yol dışında, Romalıların şehre yaptıkları önemli imar faaliyetleri de vardı. M.S. 305 yılında Selanik'in güneydoğu bölgesinde Galerius Valerius Maximilianus, Sezar ve daha sonra Augustus tarafından bir saray kompleksi inşa edildi. Yine bu kompleksin kuzeyinde kentin doğu surlarının ortasında V.yüzyılda St. George Kilisesi'ne dönüştürülen Rotunda, Egnatia Caddesi'nin güneyinde ise bir saray ve hipodrom yer almaktaydı. Öte yandan İmparator Konstantinus döneminde Selanik'e yapay bir liman inşa edildi. Theodosius ise Persli generali Hormisdas'a günümüze dek korunan kent surlarını inşa etme görevini verdi⁷. İmparator Neron iki sıra heykeller ile süslenmiş ve kornet mimari tarzında bir sütunlu galeri inşa ettirdi. Trajanus da Panteon'u örnek alarak Rotond adı verilen bir bina yaptırdı. Keza şehirde muhtelif zamanlarda Konstantinus, Marc Aurelius ve Oclavius tarafından çeşitli vesilelerle zafer takları yaptırılmıştır. Selanik ayrıca Roma dönemine ait iki zafer kemerine sahipti. Bunlardan en eskisi kentin batı sınırında Via Egnatia üzerinde kurulu olup Aziz Paulus döneminden beri vardı. Diğeri, kentin doğu sınırında Via Egnatia üzerindeki köprüydü. Selanik'in geçmişinde Roma döneminin izlerini taşıyan bir olay söz konusudur⁸. 390 yılında hipodrom yarışları arifesinde çıkan bir arbedenin yarattığı isyanın cezası, I. Theodosius tarafından büyük yarışa gelen kent sakinlerinin hipodromda katledilmesiyle verildi. Katliamda 7.000 Selanikli kadın, erkek ve çocuk hayatını kaybetti. Bu hadise İmparatorun hanesine kara bir leke olarak yazılmıştır⁹.

Vardar Nehri'nin ulaşım elverişliliği sayesinde Bizans İmparatorluğu zamanında ticaret ve tersane faaliyetleri gelişen Selanik, bu dönem içerisinde imparatorluğun en büyük ikinci kenti haline gelmiştir. Bizans için İstanbul, politik ve kültürel bir güneş; Selanik ise

⁵Johan Baxevanis, *The Port of Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, Thessalonik 1963,p.3.*

⁶ Melek Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Çv. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1999, s. Vii.

⁷Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik, Ankara 2015, İmge Kitabevi Yayınları, s. 153.*

⁸ Ünal, *İzmir ve Selanik, s.174.*

⁹ Kiel, "Selanik", s.352.

İstanbul'un birincil uydusuydu. Bu şehir Hristiyanlık tarihi açısından da önemli bir mevki işgal etmiştir, Çünkü M.S. 50 yılında Havari Paulus ikinci seyahatinde Selanik'e gelmiş ve burada dini telkinlerde bulunmuş, şehir halkı arasında kendisine bir hayli taraftar toplamıştı. Daha sonraları başka Hristiyan büyükleri tarafından da ziyaret edilen Selanik 732 senesine kadar Şark Roma Kilisesi'nin başlıca merkezi olarak kaldı¹⁰.

Selanik'te Bizans İmparatoru Konstantinus zamanında ilk liman tesisleri yapıldı. Daha sonra şehir, Avrupa Hunlarının ve Slavların hücumlarına maruz kaldı. Bizans için Slav tehlikesi ilk olarak Justinianos (518-610) döneminde kendini gösterdi. Asıl amaçları Akdeniz kıyılarında çıkış noktalarına sahip olmak olan Slavların bu amaç doğrultusunda seçtikleri kent Selanik oldu. Justinianos ile başlayan Slav tehlikesini, Balkan Yarımadası'nın kuzey doğusuna gerçekleşen Hırvat ve Sırp göçü takip etti. Tüm Hırvatlar ve Sırp, Hristiyanlığı kabul ettiler. Şehir 582'de Avarların idaresine geçti, Avar işgaline uğraması sırasında dört defa muhasara edilmesine rağmen alınamadı ve Ortodoks Hristiyanlığının bir kalkanı olarak kalmayı başardı. Bu dönemde Aziz Demetrios kültü ön plana çıkarıldı. 620'de büyük yıkım getiren bir deprem şehrin en eski yapılarını ve sütunlu sokaklarını yerle bir etti. Böylece antik yerleşim yeri bütünüyle ortadan kalktı. Bundan sonra Selanik dar, eğri büğrü sokakları, binalar arasında bahçeleri ve yeşilliğiyle Ortaçağ Bizans modeline uygun biçimde yeniden inşa edildi¹¹. 657 yılında Bizans İmparatoru Konstantin Selanik'i tehdit eden Slavlara karşı Tarakya kuvvetlerinden oluşan bir orduyu göndermeğe mecbur oldu. Bu sefer kesin bir hezimete uğrayan bu halklardan birçoğu Selanik şehrine sığındılar¹². Ancak Slav hücumları sonraki yüzyılda da devam etti. Bu hücumlara Bizans İmparatorluğu bir son verdi. VIII. yüzyılda Balkanlara gelmiş olan Bulgarlar Selanik yüzünden Bizans ile savaşmaya başladılar. Zenginliği ve ticareti ile dikkati çeken Selanik, 904 yılında Araplar tarafından yağma edildi. On gün süren yağmanın ardından iddia edildiği üzere, Araplar 22.000 esir alarak Girit'e döndü. Daha sonra yeniden Bulgarlar ve Peçenekler kenti zorladılar ama bu teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlandı. 1185'te Güney İtalya'dan gelen Normanlar 200 gemilik bir donanma ile şehre karadan ve denizden saldırdı. Şehri feci şekilde yağmalayarak beraberinde sonradan Sicilya'ya yerleşecek olan, çoğunluğu esnaf birçok kişiyi esir alıp götürdü. Şehir 1204 senesinde Latinlerin hâkimiyeti altına girdi. Bu dönemde kentin esas unsurunu Yunanlılar teşkil ediyordu. Ayrıca Frenkler ile Rumların karışmasından Gasmul denilen

¹⁰Ayhan Pala, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s.14.

¹¹Kiel, "Seanik", s.352.

¹²Tayyip Gökbilgin, "Selanik", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996, C. X, s.338.

topluluk da ortaya çıktı. Yahudiler ise ipek dokumacılığı ile uğraşan bir azınlık olarak şehirde yaşamaktaydılar. Kentin yakınlarında ise Slavlar, Aromun denilen Makedonya Romenleri ile IX. yüzyıldan beri Hristiyanlaşmış Türkler oturuyordu. Bu dönem şehir için Bizans kültürünün olgunluk çağları oldu. Selanik XIV. yüzyıl boyunca iç ve dış karışıklıklarla meşgul olmak zorunda kaldı. 1342 yılında burayı zapt eden ve kentin soylu sınıfını yok eden, bunun yerine yedi yıl süre ile kendi kendini yönetmek için bir idare kuran Zelotlar'ın kanlı ayaklanmasıyla şehrin Bizanslılar tarafından yönetimi kesintiye uğradı.1349'da ise Bizanslılar şehre yeniden hâkim oldu. Geç Bizans döneminde Selanik'in nüfusu erken dönemlere göre daha azdı. Şehrin yukarılarında bulunan geniş araziler boştu ve yağ-bağ, manastır bahçeleri ya da bostanlarla dolmuştu. Türkler 1430'dan sonra geldiklerinde bu boş arazilere yerleştiler. Sırpların Makedonya'yı ele geçirdikleri zaman diliminde (1345-55), Loannes V.Paleologos ve Kantakuzenos arasındaki taht mücadelesi bütün şiddetiyle devam ediyordu. Kentte asiller ile halk arasındaki çatışma ortamı ve gerilim de kanlı çarpışmalara sebep olmuş, 1342-1349 yılları arasında esirlerin bir takım isyanları yaşanmıştı. Bu tarihlerde Batı Anadolu sahillerindeki Saruhan, Aydın gibi Türk beylikleri Bizans ve Latin kolonilerini yaptıkları akınlarla tehdit etmekte idiler. Girit ve Eğriboz'a kadar erişen bu hücumların tesir sahası gittikçe genişlemişti. Yetmiş beş parça gemiden oluşan bir donanma ile 1333 yılında Trakya sahillerine yanaşan Saruhan Beyi, Semendrek adasını yağmaladı. Bu yağmada bulunan Türklerin daha sonraki yıllarda Selanik körfezine çıkarma yaptıkları görülmektedir. O sırada Selanik'te bulunan III. Andronikos ile Kantakuzenos bu Türk hücumunu önlemede çok gayret sarfetmişlerdir¹³.

Selanik, ilk defa Siroz Hadisesi vesilesi ile Hayreddin Paşa tarafından 1380 yılına doğru feth olunmuştur. Fakat Padişahın Manuel'i affetmesi üzerine, Osmanlı askeri buradan çekilmiştir. İki yıl sonra, yeni bir emir üzerine, tekrar Hayreddin Paşa kumandasında gelen kuvvete karşı bu defa şehir ahali müdafaa ve mukavemette bulunmuş ve bu yüzden muhasara dört yıl sürmüştür.1387 yılında Çandarlı Hayreddin Paşa ve Gazi Evrenos kumandasındaki birlikler tarafından gerçekleştirilen ve bir hayli uzun süren abluka neticesinde Selanik tekrar ele geçirilmiştir¹⁴.

Osmanlılar şehirde tam bir hâkimiyet kuramadı ve Selanik'e Padişah tarafından muhtariyet verildi. Bizans idaresi tamamen ortadan kaldırılmamış, sadece kalede bir Türk kıtası bulundurulmakla yetinilmiştir. Buna benzer ikinci bir işgal I. Bayezid'in hükümdarlığı

¹³ Pala, *Selanik Şehri*, s.15.

¹⁴Kiel, "Selanik", s. 352.

döneminde gerçekleşmiştir. Yıldırım Bayezid'in saltanatının ilk yıllarında, Anadolu'da bir takım askeri harekât yaptığı sırada, Rumeli'deki akıncı beyi Evrenos Bey de kuvvetleri ile Selanik üzerine yürümüş ve bu akın sonucunda şehir 1391 yılında ikinci defa Osmanlılar tarafından zapt olunmuştur. Osmanlı hâkimiyetine giren şehrin, bir rivayete göre 1391 veya diğer bir rivayete göre 1394 tarihinde Türk idaresinden çıktığı, bunun üzerine Yıldırım Bayezid'in şehri geri almak zorunda kaldığı türünden yorumlar olsa da; Selânik başpiskoposları İsidoros Glabas (1380-1396) ve Gabriel'in (1397-1416) bugüne ulaşan vaaz kayıtları böyle bir şeyin olmadığını ve Yıldırım Bayezid ile başpiskoposluğun ilişkilerinin iyi olduğunu ortaya koymaktadır¹⁵.

Her iki başpiskopos da şehir halkına karşı ummadıkları kadar iyiliklerde bulunan sultanla yapılan bir görüşmeye atıfta bulunur. Yıldırım Bayezid, Selanik karşısındaki bir tepeye Türk garnizonunun varlığını belirten bir burç ya da kale yaptırdı. 1402'de Ankara bozgunundan sonra Bizans İmparatoru II. Manuel Paleiologos, Selanik'i alıp kaleyi de yıktırdı. Emir Süleyman Çelebi ile Bizanslılar arasında Gelibolu'da yapılan antlaşma uyarınca Selanik 1403'te resmen Bizans idaresine geçti ve I. Mehmet dönemi boyunca bu şekilde kaldı. Bizans'a karşı kesin saldırı politikası izleyen II. Murad döneminde Selanik yeniden kuşatılmıştır. 1422 yazında Evrenos-oğlu Burak Bey, Kassandra ve Kalamarya'ya kadar ulaşmış, 1423 yılında ise, Turhan Bey Mora'ya girmişti. Uzun süreden beri devam eden Türk saldırısı sebebiyle ve kentte baş gösteren kıtlık yüzünden Bizans'tan da yardım alamayan İmparator Manuel'in oğlu Despot Andronikos, Selanik'i 1423'te Venedik yönetimine teslim etmek zorunda kalmıştır. Despot Andronikos şehri Venediklere teslim etmeden önce, gelirlerinden üçte birinin kendisine verilmesini şart koşmuştur. Despot Andronikos ayrıca şu şartların da yerine getirilmesini istemiştir:

- Selanik'in kendi kültürlerine göre yönetilmesi.
- Grek Başpiskoposu ve rahiplerin görevlerini sürdürmeleri,
- Halkın istediği zaman şehirden gitmek ya da kalmak özgürlüğüne sahip olması

Venedik'in Selanik'i almak için hazırlıklara giriştiği, kentin dinsizlerin ya da herhangi bir komşu devletin eline geçmemesi için dinsel duygularla hareket edildiği söylenebilir. Bu istekler Bizans imparatoruna İstanbul'daki baylos aracılığı ile iletilmiştir¹⁶.

¹⁵Johannis Anagnostis, *Selanik (Thessaloniki)' in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih Sultan II. Murad Döneminde Ait Bir Bizans Kaynağı*, trc. ve nşr. Melek Delilbaşı, Ankara 1989, s. 1.

¹⁶Anagnostis, *Thessaloniki*, s. 2.

Selanik'i teslim almak üzere Venedik Senatosu tarafından NicolaGiorgi ve Sancto Venier temsilci olarak seçilmişler, Senato tarafından bu temsilcilere, kenti antlaşmalara uygun olarak teslim almaları ve içlerinden birinin Sultan'a giderek, Türklerle barış içinde yaşamak isteğinde olduklarını bildirmesi talimatı verilmiştir. Aynı karardan bunların Girit'ten 500 ballist, Eflak ve diğer ülkelerden de 100 kadar ücretli asker aldıkları öğrenilmektedir. Ayrıca Markos Evgenikos'un Monodia'sında, Venediklerin ücretli asker olarak Giritlileri kullandıkları kaydedilmiştir¹⁷.

Venedik idaresine geçen şehir (1423-1430), şehrin tarihinde görülen en kederli dönem olarak nitelendirilmiştir. Venedik büyük bir donanma göndermemiş, yeterli miktarda asker yollamamış ve şehir halkına karşı zorbaca davranmıştır. Bir zamanların canlı, zengin ve nüfusu kalabalık ticaret şehrinde, tam tersine bu dönemde açlık ve sefalet hüküm sürmüştü, halkın çoğu şehri terk etmiştir. Bütün bunlar üzerine II. Murad savaşmadan teslim olmaları halinde şehir halkına imtiyazlı bir statü sağlamayı teklif etmişti. Rum halkı bu teklife olumlu yaklaşmışsa da Venedik yönetimi II. Murad'ın teklifini reddetmiştir¹⁸.

¹⁷Anagnostis, *Thessaloniki*, s.2-3.

¹⁸Anagnostis, *Thessaloniki*, s.2.

I.BÖLÜM

SELANİK'İN FETHİ VE OSMANLI İDARESİNE GEÇİŞİ

I.1. Osmanlılar Döneminde Selanik'in Fethi

XV. yüzyıl Selanik için birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir. İmparator İoannes tarafından oğlu Manuel Selanik'e otonom yönetici olarak atandı. Ama şehrin her tarafı Sırp toprakları ile çevrili olduğundan sanki şehir kuşatma altındaydı¹⁹. 1387 yılında Hayreddin Paşa ile Evrenos Bey komutasındaki Türk askeri tarafından kuşatılan şehirdört yıllık kuşatmanın ardından ilk defa olarak fethedilmiştir. Kısa bir zaman sonra Osmanlı hâkimiyetinden çıkan şehir Yıldırım Bayezid döneminde iki kez kuşatılarak 1391 yılında ele geçirilmiş, kardeşi Manuel'in yerine geçmiş olan Andronikos kaçarak İstanbul'a gitmiştir. Ancak şehir bir süre sonra tekrar Bizanslıların eline geçmiştir²⁰.

1402'da ortaya çıkan Ankara Muharebesi'nden sonra yeniden Bizans hâkimiyetine verilen Selanik, 1411'de Musa Çelebi ve 1416 yılında I. Mehmed Çelebi tarafından kuşatıldı. Bitmek bilmeyen Türk akınları ve bunu izleyen açlık kente zor anlar yaşattı²¹. Hem kentin hem de Andronikos'un içinde bulunduğu durumun yarattığı koşullar Venedik'in lehinde seyretti. Bir yandan sara nöbetleri bir yandan da Fil hastalığı ile boğuşan ve Türklerin ablukası altındaki Andronikos geleneklere saygı göstermeyi, Rum ruhbanı yerinde bırakmayı ve limanı Bizans gemilerine açık tutmayı taahhüt ettiği takdirde Selanik, Kassandra Yarımadası ve Vardar Bölgesi'ni Venedik'e devretmeyi teklif etti. Aynı şekilde Andronikos Osmanlı tarafına da bir anlaşma önerisinde bulundu. Andronikos'un kent gelirlerinin üçte birini talep ettiği bu anlaşmaya Osmanlı Devleti'nin yanıtı, tahmin edileceği üzere reddetmek oldu. Nihayetinde Andronikos, amacına ulaştı ve Selanik 1423 yılında Venediklilere satıldı²².

Bu olaylarından sonra durumu kabullenmiş gibi görünmeyi tercih eden II. Sultan Murad, Selanik'in alınmasına ilişkin tepkisini Osmanlı ile olağan anlaşmalarını yenilemeye gelen Venedik heyetini geri çevirmek suretiyle ortaya koydu. II. Murad heyete şu cevabı verdi:

¹⁹Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, C. I, s.225, 352.

²⁰Anagnostis, *Thessaloniki*, s.3.

²¹Anagnostis, *Thessaloniki*, s. 3.

²²Jorge, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 352.

“Selanik babamdan kalma mülkümüdür, büyük babam Bayezid bazusunun kuvvetiyle burasını Rumlardan aldı, eğer oranın idaresi Rumların elinde bulunsa idi, bunlara haksızlık ettiğimi belki iddia edebilirlerdi. Siz ise İtalya’dan gelen Latinlersiniz, buralara sokulmanıza sebep ne? Arzunuzla ya oradan çekiliniz, yoksa hemen geliyorum”²³.

Bu yıllarda şehir nüfusu 40.000 kişi idi. Ancak açlıktan dolayı kaçanlar sebebiyle 20-25 bine düşmüştü. Osmanlı Devleti’ne yıllık 100.000 akçe ödeyen şehrin Venediklilere teslimi II. Murad tarafından kabul edilmedi. Padişah bu durumu kendi topraklarına bir tecavüz saymış, bu kalenin dedesinin zamanında fethedildiğini ve kendisine ait olduğunu ileri sürmüştü. Bu nedenle kenti bir süre sonra yeniden kuşatmak için hazırlıklara başlamıştır. Selanik meselesi yüzünden başlayan Osmanlı-Venedik Muharebesi 1430 yılına kadar sürmüştür²⁴.

II. Murad 1430 kışında bütün güçleriyle Selanik üzerine hücum etti. Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey ile Rumeli Beylerbeyi Sinan Bey birlikleriyle seferekatıldılar. II. Murad, Mart 1430’da Selanik önlerine geldi ve muhasaraya başladı. Muhasara dört gün sürdü. Kuşatması sırasında bulunan ve başından geçenleri kaleme alan Hristiyan yazar Anagnostis’in de belirttiği gibi 29 Mart 1430 tarihinde şehir Türklerin hâkimiyetine geçti. Kuşatma sırasında Türklerin bazı Rumlardan da yardım aldığı fark edilmiştir. İslam hukukuna göre şehri üç kere teslim olmaya davet eden II. Sultan Murad, bu isteğinin reddedilmesinin ardından Evrenoğlu Ali Bey’in teklifi üzerine yağmaya izin verdi. Kent sakinlerinden 7000 kişinin esir alındığı fethin şahidi Anagnostis tarafından anlatılmaktadır. Sultan Murad kentin geliştirilmesi için emir verdi ve savaş esirlerinden çoğunun fidyelerini ödedi²⁵.

Anagnostis’in ifadesine göre *“Murad hareket etmeden evvel eskiden veya kuşatmadan önce, kenti terk ederek başka yerlerde yaşayanların mümkün olduğu kadar çabuk Selanik’e dönüp daha önce olduğu gibi evlerini ve mallarını almaları için haberciler gönderdi. Türkler, kentte elde ettiklerini aralarında bölüştüler. Murad sadece kenti insansız olarak aldıktan sonra, bütün evleri ve diğer gayrimenkul malları, bırakılmış olan ilk sahiplerine verilmesini emretti.”* Anagnostis’in ifade ettiği bilgiye göre, tutsaklardan bir kısmının fidyesini Sultan Murad ödedi, bir kısmının ise Sırp kralı ödeyerek özgürlüklerine kavuştu²⁶.

²³İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, bty, C.I, s.409; Ünal, İzmir ve Selanik, s.178.

²⁴Pala, *Selanik Şehri*, s.18.

²⁵ Pala, *Selanik Şehri*, s. 20.

²⁶ Pala, *Selanik Şehri*, s. 20-21.

Yine Anagnostis'in anlattığına göre “Murad, kentin, tutsak olduğu zamandan beri her şeyi, bütün yapıları, mülkleri, kutsal kilise ve manastırları, bunların gelirlerinin her hangi bir şekilde tutsaklıktan kurtarılarak kente dönen bizlere geri verilmesini ferman ve emirlerle başılamıştı. Her yerden gelenlere özgürlükleri geri verildi ve hepsi evlerini ve servetlerini tekrar geri aldılar. Selanik'te her şey düzene girmeye ve halk ikinci defa tekrardan çağlamaya ve kent yeniden inşa edilmeğe başladı. Despot seçildi, kilise tekrar teşkilatlandı ve ilk düzenini aldı. Keşişler tekrar manastırlarına döndüler ve onların gelişmesi için gayretle çalışmaya başladılar”. Şehrin önceleri 40.000 kadar olan nüfusunun Venedik idaresinde azaldığı ve 20-25 bine düştüğü kaynaklarda belirtilmektedir. Savaşta bu nüfus çok daha aşağılara inmiş olmalıdır. II. Murad şehri canlandırmak düşüncesiyle Vardar Yenicesi'nden Türkleri buraya iskân etti. Anagnostis bu konuda şu bilgiyi vermektedir. “Bütün diğer evlerin ve kiliselerin, başka yerlerden Selanik'te yaşamayı tercih edenlere ve Yenice'den gelen Türklere verilmesini emretti. Ovalık olan ve Selanik'in batısında bir günlük mesafede bulunan bu yerde elverişli olduğundan ya da ilk yerleşme merkezi olarak acele ile seçilmiş olmasından dolayı birçok Türk oturuyordu. Murad, Selanik'te ikamet ederken bu yere gezinmek ya da vahşi hayvanları avlamak için nasıl gittiğini bilmiyorum. Yenice'de oturanlara süratle buradan kalkarak Selanik'te yerleşmelerini ve burasını boşaltmaları emrini verdi. Emrin tatbiki için görevlendirilenler, Murad kentten ayrılır ayrılmaz, bütün arzularıyla bunu yerine getirdiler. Yenice'ye gittiler ve orada bulunan Türkleri iskân etmekten daha çok zorla Selanik'e taşıdılar ve emre göre, onlara kendi evleri yerine başka evler verdiler.Zannediyorum ki Sultan Murad, iki nedenle böyle hareket etti. Birincisi, deniz kenarında olması ve çok insana ihtiyaç göstermesi nedeniyle Selanik'in daha iyi korunmasını sağlamak amacıyla; ikincisi de çeşitli malların bulunduğu zengin bir pazar olan kentin ticaret nedeniyle kolayca gelişebileceği için...”²⁷.

Bu durumdan sonra, sayıları aşağı yukarı bin kadar olan Türkler, şehri ele geçirek bütün evleri ve kiliseleri kendilerine tahsis ederek Selanik'te karışık bir şekilde oturdu. Dukas bu konuda: “Padişah civar köylerden ve kentlerden Türk ailelerini getirerek, kent içinde iskân ettirdi. Bizanslılardan esaretten kurtularak serbestisini kazanacak olanların kente tekrar gelip yerleşmelerine müsaade olunacaklarının ilan edildiğini” ifade etmektedir. Osmanlı vekayinameleri de aynı bilgiye işaret etmektedir. Neşri, “Selanik evleri hali kalıp, Vardar Yenicesi halkını Selanik'e sürdüler. Gönlü olup, gelenlerden dahi çok adam gelip

²⁷Anagnostis, *Thessaloniki*, s. 46.

yerleşti. *Pür küfürken Darül-islam oldu*”demektedir²⁸. Âşık Paşazade de aynı bilgiyi aktarmaktadır. “*Ve şehrin evleri hali kaldı. Ama ihtiyarı olup kalana evleri mülklüye verdiler. Vardar Yenicesinin halkını sürdüler. Selanik’egetirdiler, Selanik içinde onlar dahi sakin oldular. Elhasıl-ı kelam Darül- İslamettiler*”²⁹.

I.2. Fetih Sonrası Osmanlı Düzeninin Tesisi ve İskân Faaliyetleri

II. Sultan Murad kentin alınmasının ardından iki kiliseyi camiye çevirdi. Anagnostis’in anlatımına göre, kentin ortasındaki Meryem Ana’ya ithaf edilmiş olan Aheiopietos büyük kilisesini zaferi ve yapılan işgali sembolize için, daha öncelerden beri Prodromos adı ile anılan kutsal manastırı da yıllar önce Selanik’in Türkler tarafından alınmış olmasını belirtmek için cami haline getirmiştir³⁰. Türkler camiye çevirdikleri bu kiliseye Eski Cuma adını koymuşlardı.

Sultan II. Murad fetihten iki veya üç yıl sonra kente yeniden geldi ve yeni kararlar aldı. Bu kararlardan birisi de kentin tahririnin yapılmasıdır. Kentin ilk tahririnin bu yıllarda yapıldığı Anagnostis’in verdiği bilgilerden öğrenilmektedir. Anagnostis Sultan II. Murad’ın kente geri gelmesi ile meydana gelen gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: “*Selanik’e tekrar dönen Murad, kentin zaptından sonra ikinci veya üçüncü yıl olduğunu zannediyorum kenti daha iyi görmek ve incelemek, güzelliklerinden faydalanmak, atası gibi-o da Selanik’e hâkim olarak birçok iyiliklere mükâfatlandırmıştı- cömertçe büyük armağanlar ihsan etmek fikrini taşıyordu. Böylece, bu fikirle gelmiş olmasına rağmen, kötü tavsiyelere uyararak pişman olup ilk fikrini değiştirdi ve zaptedildiğimiz zaman yapmadıklarını şimdi yapmaya koyuldu. Daha sonra bütün evlerin ve kentte ne varsa, orada olanların ya da olmayanların mülklerinin ayrı ayrı hesap edilip kaydedilmesini emretti. Terk edip gidenlerin evlerini onları zapt edenlerin alması hususunda bir karar aldıysa da ana öyle tavsiye ettiler. Sağ olsun ya da olmasın orada bulunmayanların evlerinin bir kısmı sonradan gelecekler için muhafaza edilsin, diğer bir kısmı da isteyerek ya da zorla Selanik’te yerleşmeye gelecek Türklere ayrılınsın diye emir verdi. Ve bu böyle oldu. Kentte bulunan mal ve mülk büyük bir dikkatle teker teker yazıldıktan sonra bizden bazıları bu işde çok gayreti göründüler. Fermana göre, bunları*

²⁸Mehmed Neşri, *Kitabı-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, c. II, (Yay.haz. Faik Reşit Unat- Mehmed A. Köyme), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 611-613.

²⁹ Pala, *Selanik Şehri*, s.22.

³⁰ Pala, *Selanik Şehri*, s.23.

*dikkatle saydıktan ve ikiye böldükten sonra, o zaman manastırların en büyük ve en güzellerini akrabalarına ve üstün memurlarına armağan etti. Aynı şekilde evlerin de en büyük ve güzellerini paylaştılar. Bize ise, sadece despot çok gayret sarf ettiği için, Katolik denilen dört kiliseyi bıraktılar*³¹.”Anagnostis’in kilise ve manastırlara el konulması yönünde verdiği bilgilerin abartılı olduğu belli olmaktadır. Burada el konulduğundan bahsedilen manastırlar Venedik hâkimiyeti döneminde zulümden kaçanların terk ettiği bakımsız ibadet yerleri olmalıdır. Selanik şehrinin fethin ardından hızlı bir şekilde bir Türk-Müslüman şehri hüviyetini aldığı görülmektedir³². 1478 yılında Selanik şehrinde 864 Müslüman ve 994 Hıristiyan hanesi bulunmaktadır. Müslümanların toplam nüfusu 4.000-4.300, Hıristiyanların toplam nüfusu 5.000-6.000 civarındaydı. Hıristiyan bölgelerin on da dokuzu belli bir ölçüde devamlılığa işaret edercesine Bizans dönemindeki adlarını korumuştur. Kentte Yahudiler yoktu ve muhtemelen fethin ardından Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul’a iskân edilmişlerdi³³.

Bununla ilgili olarak Sultan II. Murad çok sayıda Müslüman göçmeni şehirdeki boş evlere yerleştirdi. Böylece şehrin güneydoğusundaki Hipodromun civarında Kassandra Kapısı’ndan denize kadar olan bölgeler Rumlara bırakılırken, yüksekteki kuzeydoğu etrafında Vardar Caddesi’ne kadar olan boş yerler yeni gelenlere verildi³⁴. Kent nüfusuna yönelik uygulamalar, dinsel mekânlar için de söz konusuydu Rumlara bırakılmış dört kilise şunlardır: Zafer Takımının yakınındaki Azize Sofya (Ayasofya), Aziz George Bazilikası, Aziz Menas Kilisesi ve Aziz Demetrius Bazilikası. Camiye çevrilen kiliseler ise şunlardır: Bakır Acheiro Poietos (Eski Cuma) Bazilikası, Azize Katarine (Yakup Paşa Cami), Dokuz Havari Kilisesi (Suksu Camii) , Başmelekler Kilisesi (Eski Şerife Cami). Türk nüfusu fazla olduğu için Azize Sofiave Aziz Demetrius kiliseleri ibadet için Müslümanlara tahsis edildi³⁵.

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Selanik’teki Bizans idare düzeninde büyük bir değişiklik yapıldı. Bizans valisinin yerini Osmanlı paşası aldı Feodal sistem anlayışının temsilciliğini sipahilerin yaptığı Selanik’te, zeamet sahipleri muharebe zamanı 6.000 ve eşkinci denilen 12.000 kişilik ordu kuvveti çıkarmakla sorumlu tutuldu. Diğer yandan Sultan II. Murad Selanik’in tüm gayrimenkullerinin dökümünü yaptırarak sahipsiz mülk ve servetleri kendine bağladı. Ayrıca Sultan Murad hizmetindeki üst düzey Türklere araziler

³¹ Anagnostis, *Thessaloniki*, s. 41.

³² Pala, *Selanik Şehri*, s.24.

³³ Kiel, “Selanik”, s.353.

³⁴ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.159.

³⁵ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 160.

paylaştırdı. Bunlar arasında Osmanlılar zamanında İslamiyet'e geçmiş olan Evrenos ailesine hizmetleri nedeniyle Selanik ve etrafında birçok araziler verildi³⁶.

1480 yılında Osmanlılar Selanik'te abidevi yapılar inşa ettiler, 1484 yılında İstanbul'da bir iktidar çekişmesi sonucu başşehirden uzaklaştırılıp Selanik Valiliği ile şehre gelen İshak Paşa kendi ismine bir cami yaptırdı. Bu caminin tesisinden sonra Halil Bey Çarşı Mahallesi'nde bir çift hamam inşa ettirdi. Burası daha sonra Yahudilerin yerleştiği bölge içinde kaldığından Yahudi Hamamı adıyla tanındı³⁷.

1512 yılında devlet tarafından mahalli bir anlaşmazlık yüzünden el konulan Ayasofya, Metropoliten Kilisesi'nden bozma olup VII. yüzyıldan kalan çok büyük bir kubbeye sahiptir. Yapı 1523 yılında Veziriazam İbrahim Paşa tarafından camiye çevrildi. Binaya mermerden benzersiz bir minber ve bir kürsü, ondan daha güzel bir sayvan ve çok yüksek bir minare eklendi. 1592 yılında Selanik Kalesi surları Tophane'de yapılan yeni baruthane inşaatıyla geniş bir tamirat gördü. 1619'da Hamza Bey Camii inşa edildi. Cami, Yunanistan'da Osmanlılar tarafından yapılmış en büyük camidir. Osmanlı hâkimiyeti altında geçen ilk iki yüzyıl Selanik'e barışçıl bir ortam getirmiştir. Bu durum asayişin sarsılmasına yol açan Girit savaşları (1645-1669) yüzünden değişti³⁸.

I.3. Selanik Şehri'nin Coğrafi Konumu

Selanik 40-38 derece kuzey enlemi ile 22-58 derece doğu boylamında yer almaktadır. Çok zengin tarım imkânlarına sahip olan Selanik farklı iklim özelliklerinin, yakın ve ters izotermeler sebebiyle meydana gelen şiddetli rüzgârların tesiri altındadır. Balkanların bu şehrinde hava yazlarda çok sıcak, kışlarda ise çok soğuk olurdu³⁹.

Trakya toprakları tarihin ilk dönemlerinden beri en önemli ticari yollarının kavşağında yer almıştır. Bölge, kıtalararası geçiş yollarının üzerinde bulunması ve coğrafi şartlarıyla liman şehirlerinin gelişmesine katkı sağlamıştı. İstanbul, bölgenin çok önemli liman şehri olarak merkezi bir pozisyondaydı. Haçlı seferlerisüncüde Latinlerin hâkimiyetine

³⁶ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 160

³⁷ Kiel, "Selanik", s.353.

³⁸ Kiel, "Selanik", s.355

³⁹ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14-20 Yüzyıl*, Milliyet Yay, İstanbul, 1995, s. 18.

geçmesiyle birlikte İstanbul'un ticari ağırlığı Selanik şehrine kaymaya başladı. Böylece İstanbul'da süren Latin egemenliği boyunca Selanik şehri ün kazanmaya devam etti⁴⁰.

Coğrafya konuma göre Selanik, Adalar Denizi sahilinde Balkan Dağları'nın güney tarafından Themaikos Körfezi sahilinde, Halkidiki Yarımadası'nın batısında Gallikos ve Vardar nehirlerinin ovalarına nazır, yüksekliği 1210 metre civarındaki Khortiatıs Dağları'nda yer almaktadır.⁴¹ Themaikos Körfez bölgesinin başında, Vardar Nehri'ne yakın Olimpos Dağı'na bakan Selanik, en önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır⁴².

Aynaroz Yarımadası ve Aynaroz Körfezi'nden batıya doğru ilerledikçe sırasıyla Longoz yarımadası, Kassandra Yarımadası ve Kassandra Körfezi ile karşılaşılır. Üç büyük parmağa benzer bu yarımadalar, Khalkidiki Yarımadası'na bağlıdır. Bahsi geçen sahil, Khalkidiki Yarımadası burnu kuzeybatıya yönelerek, Selanik Körfezi'nin doğu bölümünü meydana getirmektedir⁴³.

Coğrafi konum olarak ele alındığında Selanik şehrinin ticari yönden ayrı bir önem kazandığı görülür. Selanik, Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde var olan ticari yönden en önemli şehirlerinden biridir. Şehrin üç demiryolu hattının kesiştiği nokta ile Avrupa demir yollarına bağlanmış olması siyasi, ticari ve askeri yönden önemini artırmıştır. İlk limanın daha dördüncü yüzyılda yapıldığı Selanik Koyu'nun fiziksel ve coğrafi özellikleri gemiler için sanki doğal bir liman olanağı sağlıyordu. Ama şehir Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde liman daha önceki derinlik niteliğini kaybetmişti. Dördüncü yüzyılda yapılan Bizans limanı kumla dolup sığ bir hale dönüştüğünden dolayı gemiler ancak surlar boyunca yer bulabiliyorlardı. Bu nedenle gemilerin getirdiği ticari mallar ve diğer eşyalar hamallarca taşınıyordu. Bu zorluğa rağmen yinede Selanik şehri çok önemli bir ticari şebeke merkezi durumundaydı. Ama yukarıda bahsedilen tüm avantajlarına rağmen Selanik 1860'lara kadar kendi surlarının dışına çıkmayı elde edebilen bir şehir durumunda değildi⁴⁴.

XVII. yüzyılda Selanik'i ziyaret eden Evliya Çelebi şehrin Rumeli sahilinde 100 mil bir körfezin batısında ve boğazın liman kenarında üç yapılarla çevrili olduğunu aktarmaktadır. Kuzeyindeki Hortaç Sultan Dağları'nın Selanik için doğal bir savunma

⁴⁰Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, Çev. Erol Özbek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1990, s. 18.

⁴¹Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 171.

⁴²Bülent Özdemir, "Selanik'in 1840'lı Yıllardaki Nüfus Yapısı Üzerinde Bir Deneme", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 1999, s. 572.

⁴³Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 150.

⁴⁴Selahattin Bayram, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 13-14.

kalkanı olduğunu belirten Evliya Çelebi, iç hisara mani mesafede olduğundan asla top ulaşmayacağını söylemektedir⁴⁵.

⁴⁵*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff, VIII. Kitap, YKY, İstanbul, 2003, s. 65.

II. BÖLÜM

SELANİK'TE İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPI

II. I. Selanik'te İdari Yapı

Osmanlı idari yönetiminde önemli bir konuma sahip olan Rumeli Bölgesi'nde XVI. yüzyılda dokuz yüz on dört zeamet ve 8.360 tımar vardı. Toplam yıllık varidatı 56.800.000 akçe olan bölge, dirlik sahiplerinin cebelileri ile birlikte 33.000 kadar atlıya varan askeri bir kuvvete sahipti. Rumeli Beylerbeyi'nin her yıl 1.100.000 akçelik, mirlivaların da 200.000'den 500.000 akçeye kadar gelirleri vardı. Rumeli Bölgesi'nin merkezi yani Paşa Sancağı olan Manastır haricindeki sancakları sırasıyla şunlardı: Sofya, Mora, İskenderiye, Yanya, İşkodra, Ohri, Tırhala, Üsküp, Köstendil, Delvine, Dukakin, Priştine, Avlonya, Selanik, Alacahisar, Elbasan, Prizren, Bender, Silistire, Niğbolu, Vize, Kırıkkilise ve Akkerman⁴⁶.

1688 yılında Selanik'in 7.050.000 akçe mukataa geliri ve yakınındaki Sidrekapsi madeninin, 1.600.000 akçe geliri vardı. Rumeli'nin en büyük şehirlerden olan Selanik, Edirne, Sofya ve Üsküp gibi ana liman ve maden ocağı olan kentlerin varidatı Sultana ve ailesine bırakılmıştır. XVIII. yüzyılda Selanik yöneticileri genelde saray ve sadrazama yakın kişiler içerisinde seçilmiştir. Bu duruma göre, Selanik sancağına bağlı kazalar şunlardır: Karaferye, Tikveş, Toryan, Usturumca, Köprülü, Avrethisar, Kesendire, Kavala. 1864'den sonra uygulanmaya başlayan vilayet düzeni ile vilayetlere bağlı livalıklar sistemi kurulduktan sonra Selanik bir vilayet oldu⁴⁷.

II.2. Selanik'te Demografik Yapı

Selanik Osmanlı egemenliğine girdikten bir süre sonra merkezi politikalar ile büyük değişmelere sahne oldu. Selanik'in yaşadığı bu biçim değiştirme özellikleri XVII. yüzyıldabelirgin hale gelmiştir. Bu dönüşüm Selanik'in demografik yapısını da etkiledi. Fetihten bir süre sonra şehir nüfusunun büyük kısmını Rumlar oluşturuyordu. 1478 yılında

⁴⁶ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.177.

⁴⁷Gökbilgin, "Selanik", s.333.

nüfus sayımına göre Selanik'te 862 Türk hane ve 1.275 Rum hane mevcuttu. Bu yılda Müslüman ve Hıristiyan hane sayısı 2.254 olarak kaydedilmektedir⁴⁸.

1502'de Selanik'in nüfusu 10.000'den 27.000'e çıktı ve Müslüman nüfusu %31'de kaldı. Bu yılda en geniş kesimi oluşturanlar Müslüman Türk yünlü dokumacılarıydı. Bunlarla birlikte terzi, ipek dokumacıları, deri işçisi, boyacı, kuyumcu, bakırcı, nalbant, at arabası tamircisi, saraç, bakkal, kasap, sabun yapıcısı, semerci, boyacı ve birçok kâtip bulunuyordu. Bu liste, sıkça kabul gördüğünün aksine, özellikle yünlü dokumacılığı gibi gelişmiş mesleklerin salt İspanya'dan gelen Yahudiler tarafından kente getirilmediğini de açıkça kanıtlamaktadır. 1519 yılında Selanik'teki Yahudi nüfusu 3.143 aileye kadar ulaşmış, Müslüman ve Hıristiyanların sayısı ise azalmış, Müslümanlar toplam nüfusun %25'lik kısmını oluşturur hale gelmişti. Rakamlara bakıldığı zaman toplam nüfus tahminen 28.000 civarındadır⁴⁹. 1520 yılında şehir nüfusunun 30.000 olduğu ve bunun yarısını Yahudilerin oluşturduğu bilinmektedir. Şehirde 1525 yılında 2.465, 1568 yılında ise 2.807 Yahudi ailesi bulunmaktaydı⁵⁰.

1530 yılında Selanik'te Müslüman olan aile sayısı 1.237 iken Müslüman olmayan aile sayısı 3.353 idi. Özellikle şehir merkezinde yaşayan Yahudiler, Selanik'in demografik yapısının ana unsuru olmakla birlikte, bu tarihte şehirdeki Yahudi aile sayısı 2.509 idi. 1530 ile 1560 arasındaki zaman zarfında Müslüman nüfus %17'lere kadar düştü, Hıristiyanlar ise sayıca 1519'daki nüfusuna tekrar erişti. 1568-1569 yıllarında Müslüman nüfusun 746 ailede sabit kaldığı, Hıristiyanların ise nüfuslarının neredeyse yarısını kaybettikleri görülmektedir. Diğer taraftan Yahudi nüfusu yadsınamayacak bir düzeyde büyüme gösterdi, hemen hemen 1519'daki seviyesine ulaştı. 1571 yılında Selanik'teki gayrimüslim nüfusu 6.862 Hıristiyan aile ve 3.860 Yahudi aile oluşturmaktaydı⁵¹. 1580'lerde ucuz İngiliz yünlü ürünlerinin Yahudiler tarafından işlenen Selanik yünlülerini pazar dışı bırakması sebebiyle ekonomik sıkıntılar arttı. Birçok Yahudi şehirden göçüp Manisa'ya veya gelişmekte olan İzmir'e yerleşti. 1592 yılından önceki birkaç yılda dünyanın sonunun geldiğine dair yayılan dedikoduların halk arasında sebep olduğu korku, o zamana kadar Hıristiyanların elinde bulunan son büyük Selanik kilisesinin de camiye dönüştürülmesine neden oldu. Roma İmparatoru Galerius

⁴⁸ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.180.

⁴⁹ Kiel, "Selanik", s. 354

⁵⁰ Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 65.

⁵¹ Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılın ikinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu", S. Ü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, Konya, 2007, s. 646.

tarafından yaptırılan bu yapı bir Zeus ya da kabir yan tanrıları tapınağı olarak 300'lü yıllarda inşa ettirilmiş ve VI. yüzyılda İmparator Theodosius tarafından kiliseye dönüştürülmüştür⁵².

1613 yılında Selanik'te yaklaşık 20.000 Yahudi var iken bu rakamın 1664 yılında 40.000 civarında olduğu kaydedilmektedir. 1715'te 30.000'e ve 1734'te ise 20.000'e kadar düşmüştür. Selanik'teki Yahudi nüfusun azalmasının sebepleri arasında ekonomik sıkıntılar olduğu kadar toplumsal gelişmeler de bulunmaktadır. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Sabetay hareketi Yahudi nüfusunun azalmasına neden oldu⁵³. 1733 yılında İstanbul ve Selanik'teki Yahudiler Kudüs'e göçtü⁵⁴. Öte yandan İstanbul'a gelen Polonya mültecileri de dönemin padişahının fermanıyla Selanik ve çevresine yerleştirildi. XVII ve özellikle XVIII. yüzyıllarda düşüş durmakla birlikte tersine döndü ve Müslümanların nüfusu yeniden artış göstermeye başladı. Bütün bu dalgalanmaların sebebi ise bir biri ardına gelen veba salgınları ve ekonomik zorluklardı. XVIII. yüzyılda Selanik 60.000 ila 70.000 civarında bir nüfusa sahipti⁵⁵.

Bu dönemde kentin Hıristiyan nüfusu 10.000 kişiye ulaştı. 1714 yılından 1880 yılına kadar 15.000 kişi olan nüfusun seviyesinde herhangi bir değişiklik olmadan sabit kaldı⁵⁶. Selanik'in Rum nüfusu özellikle XVIII. yüzyılda dinamik bir karaktere sahipti ve bu dönemde Selanik'in toplam nüfusu 80.000 kişiden oluşuyordu. Bunun 40.000'i Yahudi, 25.000'i Rum ve 15.000'i Türk idi. Yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te Yahudi nüfusunun %50'lerden %20'lere kadar gerilediği, yeniçerilerin şehre yerleşmesiyle Müslüman nüfusun %30'dan %55'e kadar çıktığı ve Rum-Ortodoks nüfusunun %20'den %25'e yükseldiği görülmektedir. Bunun yanı sıra özellikle 1790'dan sonra Ali Paşa'nın baskıları sonucunda artan göçler de şehrin Rum-Ortodoks nüfusunu artırmıştır. Rum nüfusundaki artışın yanı sıra üstünde durulması gereken başka bir husus da şehrin artan yeniçeri nüfusudur⁵⁷.

XVIII. yüzyılın sonlarında Selanik'teki yeniçeriler ve onların aileleri toplamda 60.000 olan şehri nüfusu içinde 28.000 ile 30.000 kişiyi oluşturuyordu⁵⁸.

⁵² Kiel, "Selanik", s.355.

⁵³ Traiaan Stoianovich, "The conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, Vol. 20, No. 2, 1960, pp. 246-247.

⁵⁴ Avigdor Levy, *The Jews of The Ottoman Empire*, The Darwin Press, New Jersey, 1994, p. 724.

⁵⁵ Apostolos E. Vacalopoulos, *A History of Thessalonik*, çev. T.F. Carney, *Institute For Balkan Studies*, p.98.

⁵⁶ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 216.

⁵⁷ Stoianovich, "The Conquering Balkan", p.251.

⁵⁸ Eyal Ginio, "Nither Muslim nor Zimmis: The Gypsies (Ruma) in the Ottoman State", *Romani Studies* 5, Vol. 14, No.2, 2004, p. 122.

1800 yılında Selanik'te 27.000 Yahudi yaşadığı buna karşılık Rumların nüfusunun sadece 8.000 olduğu anlaşılmaktadır 35.000 nüfusu ile Türkler şehir nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı. 1812 yılında Selanik'in nüfusunun 70.000'i geçtiği hatta 90.000'e kadar dayandığı, bunun abartılı olduğu yine de kısmen ticaret, kısmen de sürekli göçler sebebiyle şehir nüfusunun son yıllarda büyük artış gösterdiği, Türkler'in nüfusun yarısından azını oluşturduğu, Selanik'teki Rum hanesi sayısının yaklaşık 2.000, Yahudi hanelerinin ise 3.000 ila 4.000 olarak tahmin edildiği belirtilmektedir. 1840'de Selanik'in nüfusu 70.000 civarındadır. Bunun içinde çoğunluğu 3.000 ila 3.600 nüfusu ile Yahudiler ve 25.000'den fazla nüfusu ile Türkler bulunmakta idi. Şehrin Rum nüfusu 3.000 civarındadır. Frenkler ya da çingeneler gibi küçük gruplar da şehirde yaşamakla birlikte herkes Türkçe konuşmakta idi.⁵⁹ 1885'te yapılan bir sayımda Selanik Vilayeti'nin Siroz ve Drama sancakları ile birlikte genel nüfusu bir milyona (996.298) kadar yükselmışti ve bunun 494.656'sı Müslüman, 243.991'i Rum, 222.316'sı Bulgar ve 37.174'ü Yahudi idi ki, yüzde itibarı ile Türk Müslüman nüfusu %51, Rum ise ancak vilayet umumi nüfusunun % 23'ünü oluşturuyorlardı. Türklerin en yoğun oldukları yer Drama ve Siroz sancakları idi. 1877-1878 Rus Osmanlı Savaşı sonrası Selanik, Makedon muhacirlerini ağırlamaya devam etti. Sözü edilen göçlerin yerel ekonomiyi olumsuz yönde etkilemesi doğaldı. Bu sebepten şehre nefes alıracak ekonomik bir atılıma ihtiyaç vardı⁶⁰.

Rumlar Kesendre, Karaferyeve Yenice kazalarında, Bulgarlar da en çok Köprülü, Tikveş, Avret-Hisarı kazalarında bulunuyorlardı. Bu tarihte Selanik Vilayeti'nin taksimatı şöyle idi. Selanik Sancağı 14 kazadan oluşuyordu.

1. Selanik kazası Vardar ve Kalameriye nahiyeleri ile 103 parça köy ve çiftlikten oluşuyordu.

2. Yenice kazası Karaca-abad nahiyesi ile 92 köy ve çiftliği havi idi.

3. Karaferye kazası, Ağustos nahiyesi ile 46 köy ve çiftlik idi.

4. Katrin kazası, 72 köy ve çiftlik.

5. Vodine kazası, Vodine, Karaca-abad ve Ostrova nahiyeleri ile 75 köy.

6. Tikveş kazası, 90 köy ve çiftlik.

7. Köprülü kazası, Bugonil nahiyesi ile 110 köy ve çiftlik.

⁵⁹ Kiel, "Selanik", s. 356.

⁶⁰ Bayram, *Selanik Limanı*, s.39.

8. Ustrumca kazası, 47 köy ve çiftlik.
9. Toyran kazası, 68 köy ve çiftlikten oluşuyordu.
10. Avret- Hisarı kazası, Kara Dağ nahiyesiyle, 1143 köy ve çiftlik.
11. Lankaza kazası, 140 köy ve çiftlik.
12. Kesendre kazası, Halkidik yarımadası üzerinde, 88 köy ve çiftlik.
13. Aynaroz kazası, 30 manastır.

Bu tarihte Selanik şehrinde 46Türk mahallesinde 30.000, 16 Yahudi mahallesinde 45.000, 12 Rum ve bir Frenk mahallesinde 13.000 nüfus kayıtlıydı⁶¹. Selanik Vilayeti'nin 1895 yılında yapılan sayımda umumi nüfusu 1.043.715 kişi idi ve vilayetin umumi İslam nüfusu 456.227, Rum nüfusu 295.660, Bulgar nüfusu 237.396 ve yabancılar ise sadece 2.036 kişi idi. Selanik'te ise 24.528 Müslüman, 11.706 Rum, 1.111 Bulgar, 39.495 Yahudi bulunmakta, diğer azınlıklarla birlikte şehrin nüfusu 78.202'ü bulmaktadır⁶².

1900'lü yıllarda Selanik'in nüfusu 10.000 Bulgar, 26.000 Türk, 16.000 Rum, 55.000 Yahudi ve 8.500 diğer olarak toplam 118.000 kişiden oluşmaktaydı. Selanik idari bölgesinde 17.164 Bulgar, 5978 Türk, 14.761 Rum'dan oluşan doksan sekiz köy mevcuttu. Kentin nüfusunun %47'si Yahudi, %22'si Türk, %14'ü Rum ve %8'i Bulgar, geri kalan %9'u diğer topluluklardan oluşuyordu. 38.956 kişi ile nüfusun %15'i yirmi dokuz köyde yaşamaktaydı. Doksan sekiz köyün kırk yedisi Türkidi ve bunlar XV. yüzyılın Türk kolonileri tarafından kurulmuştu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'teki hızlı nüfusu artışı, dış dünya ile yapılan yoğun ticaret ve büyük ölçüde 1871 yılında Üsküp'e, 1888'de Belgrad'a, 1894'te Manastır'a kadar uzatılan tren yollarının yapımıyla ilgilidir. Gerek savaşlardan gerekse ekonomik sebeplerle göç almaya başlayan Selanik 1905-1906 yılları arasında yapılan sayıma göre merkez sancağında 80.299 kişinin ikamet ettiği bir kent olacaktır⁶³. 1910'da kentin nüfusunun 150.000 kişi olduğutespit edilmektedir.⁶⁴

Türkler 11.749 erkek ve 12.950 kadın, Rumlar 4.951 erkek ve 5.643 kadın, Bulgarlar 124 erkek ve 109 kadın, Ermeniler 33 erkek ve 43 kadın, Yahudiler 23.510 erkek ve 20.821 kadından oluşuyordu. Buna göre Selanik'in toplamdaki nüfusu cinsiyet açısından denk sayılır. Çünkü erkek nüfusu kadın nüfusundan sadece 887 kişi fazladır. Toplamda erkek

⁶¹ Gökbilgin, "Selanik", s. 346-347

⁶² Gökbilgin, "Selanik", s.347.

⁶³Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Tarih Vakfı Yurt Yay, 2010, s.88-89.

⁶⁴ Kiel, "Selanik", s.356.

nüfusun fazla gözükmesi Yahudi Cemaati'nde erkek sayısının kadınlara oranla bariz bir şekilde daha çok olmasından kaynaklanmaktadır. Türk, Rum ve Ermeni kadın nüfusu erkek nüfusundan daha fazla gözükyor. İstisnalar ihmal edildiğinde tarihi zamanda kadın-erkek nüfusunun oranı hep kadınların lehinedir. Klasik izah tarzına göre erkeklerin savaşa katılmak zorunda kalmaları kendi cinslerinin kadınlara oranla sayılarının azalmasına sebep olmuştur. Bu azalmanın Yahudiler için söz konusu olmamasının nedenine gelince bunu tek bir faktörle açıklamak zor olsa da en güçlü sebep olarak Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin 1909 yılına kadar askere gitmek gibi bir sorumluluklarının olmayışı söylenebilir. Anılan tarihte bedel-i askeriye vergisi kaldırılarak bütün gayrimüslimlere askerliğin yolu açılmış oldu. Bu yüzden sözü edilen tarihe kadar savaşın etkisine maruz kalmadan Yahudi erkek nüfusu nispi olarak çoğalmıştır. Keza gayrimüslimlerden Rum Cemaati'nin de sözü edilen tarihe kadar askerlik sorunu yoktu. Bu cemaatte erkek nüfusun görece az olması da Rum erkeklerinin Selanik'i yeniden Hellenistik dönemin parçası haline getirmek adına, Rumların, ayrılıkçı faaliyetlerine daha rahat bir ortamda devam edebilmek için Yunanistan'ı tercih ettiklerini akla getirmektedir. Bunun yanında Selanik'i Yunanistan'a ilhak etmek için dağa çıkıp çetecilik yapan Rumları da hesaba katmak gerekir. Yahudi cemaatinden bir erkeğin kendi ülkesinin bağımsızlığı ülküsü için gidip savaşabileceği bir toprak parçası o tarihlerde henüz yoktu. Bu argümana göre Yahudi erkek nüfusunun kadınlara oranla nispi fazlalığını doğal karşılamak gerekir⁶⁵.

Selanik'in sunduğu ekonomik imkânlar sonucunda artan nüfusu, bu artışın beslediği farklı etnik yapısıyla hem ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan diğer kentlere örnek olmaya aday görünüyordu. Özellikle Osmanlı hâkimiyeti altındaki İzmir ve Beyrut gibi Selanik de kozmopolit bir şehirdi⁶⁶.

XVII. yüzyılda Selanik'te kırk sekiz tane Müslüman Mahallesi bulunuyordu. Yedi Kule, Hortac, Kasım Paşa ve Ayasofya mahalleleri şehrin en güzel mahalleleri idi. Bu mahallelerde Ermeni, Frenk, Rum ve Bulgar gayrimüslimler oturuyordu. Bu mahalleler, Müslüman mahallelerinden farklı bir yerde olup Kelemerye Kalesi kapısı tarafındaydı. Elli altı tane Yahudi Mahallesi vardı. Bunların evleri ise İskele Kapısı'nın iç tarafındaki hisar duvarı diplerinde toplanmıştır. Selanik şehrinde Müslüman, Yahudi, Rum ve diğer gayrimüslimlere ait 33.060 adet ev bulunuyordu. Bunlar her katı taştan yapılmış, üçer dörder sofalı ve kırmızı kiremitle örtülmüş saray ve evlerdir. Yüze yakın sarayda bağ, bahçe,

⁶⁵ Bayram, *Selanik Limanı*, s.38.

⁶⁶ Bayram, *Selanik Limanı*, s. 39

sebiller, havuz ve fiskiye vardı. Ekmekçizade Ahmet Paşa'nın sayımları ve kayıtlarına göre sancak ve köylerinde beş yüz bin nüfus bulunmaktaydı. Frenk balyozları, konsolosları, çingene beyleri, Yörük beyleri ile birlikte şehirde çeşit çeşit millet bulunduğu için Selanik küçük bir İstanbul niteliği taşır. Sayısı yüz bini bulan Yahudiler ise Selanik'i kendilerinin kabul ederler⁶⁷.

Sayısı kırk sekiz olan Müslüman mahallelerinin adları şunlardır: Cami-i Atik, Koca Kasım Paşa, Akça Mescid, Mescid-i Tarakcıoğlu, Mescid-i Hacı Musa, Saru Müderris, Mescid-i Tabbag Hızır, Cami-i Ayasofya, Mescid-i Hacı Hassan, Abdülmelik, Mescid-iKatip Ali Bali, Mescid-i Ali Beg, Sinancık, Mescid-i Yahya Bali, Mescid-i Hacı Mustafa, Üveys Kethüda, Hacı İsmail, Hacı Ahmet Subaşı, İshakiyye, Hüseyin Beg, Hacı Mesud, Mustafa Veledi Nebi, Mescid-i Haraççı Ali, Mescidi Müslühiddin, Cami-i Hacı Kasım Paşa, Piri Çelebi, Mescid-i Musa Halife, Saray-ı Atik, Mescid-i Hacı Kemal, Süle Paşa, Mescid-i Beg, Mescid-i Kara Hacı, Koca Hatip, Cami-i Merhum İshak Paşa, Mescid-i Gülmezoğlu, Hacı İskender, Mescid-i Hamza Beg Kızı Balat. Bu dönemde iki çingene cemaati ile zenberekciyan cemaati Hristiyan mahallesi adı altında kaydedilmişti. Selanikteki Hristiyan mahalleler Hirse, Londarino Cedid, Aya Dimitri, Panarit, Aya Sofya Cedid, Yeni Kilise, Kalasioğlu ve Hipodrum; Yahudi mahalleleri ise Lizbon, İtalya, İspanya, Aragon, Katalan, Pulya, Evaro Portukal, Otranto, Köhne Katalan, Geruş Kastıyan, Geruş, Kate, Estruk, Yeni Portekizli, Privencal mahallelerinden oluşuyordu⁶⁸.

1828 yılına gelindiğinde ise Selanik'te kırk yedi Müslüman, on altı Yahudi ve on iki tane Rumların yaşadığı mahalle bulunmaktaydı. XIX. yüzyılın en önemli Türk Mahallesi Telli Kapu civarındaki Ahmet Subaşı Mahallesi'ydi. Bunun haricinde Müslümanların başka cemaatlerle beraber yaşadığı mahalleler de vardı. Bunlar; Koca Kasım Paşa, Saray-ı Atik, Astarıcı, Suluca ve İki Şerefli mahalleleri idi. Geçen iki yüzyıllık zaman zarfında kentin Müslüman mahallelerinde çok fazla değişiklik olmazken Yahudi mahallelerinde büyük değişim yaşanmıştır. Türk mahallelerindeki binaların alt kısımları genelde ahşap ve siyahti. Çatıların ise altına ve köşelerine Kur'an ayetleri altın yaldızlı harflerle yazılırdı. Yeni Bizans dönemiyle Kazancılar Meryemi Mahallesi ve Hipodrom ile deniz arasında yaşayan Yahudiler için, Sefaradların buraya gelişi yeni düzenlemeleri zorunlu hale getirdi. Bu olaydan sonra Yahudi mahalleleri şehrin ova kısmında yoğunlaştı⁶⁹.

⁶⁷ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, s.20.

⁶⁸ Delilbaşı, "Via Egnatia", ss. 75-77.

⁶⁹ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.175.

Selanik'te Yahudiler genel olarak liman çevresi ve liman yakınındaki İskele Kapısı semtinde kalırlardı. Burası Yunanlıların günümüzde Pletea Elefyherias (özgürlük, bağımsızlık) olarak adlandırıldıkları meydanın karşısına denk gelmektedir⁷⁰.

Şehir sokakları ile ilgili ortak görüş ise sokakların çok kalabalık ve pis olmasıdır. Diğer mahallelere kıyasla Müslüman mahallelerinin temiz olmasına karşın, kentin ana caddesi olan Roma dönemine ait Egnatia Yolu'na bile 1870'lerin sonuna kadar taş döşenmemişti. Selanik sokakları da Bizans ve doğu şehirlerinde olduğu gibi daracık ve dolambaçlıydı, genelde kestirme yollar tarafından kesilirdi. Selanik evleri çoğunlukla yüksek ve çok katlı taş binalardan oluşmakta ve yönü güneydoğuya bakmakta idi⁷¹.

⁷⁰ Vacalopoulos, "Macedonia", p.247.

⁷¹Vacalopoulos, "Macedonia", p. 247.

III. BÖLÜM

SELANİK'TE SOSYOL YAPI

III.1. Selanik'te Sosyal Hayat

Selanik'in Bizans döneminden beri var olan fiziki konumunda pek bir değişiklik olmaksızın mevcut yapı korunmuştu. Çoğunlukla Müslümanların yerleşim alanı olan kale ve civarı güzel sarayları, geniş balkonlarla çevrili bahçeli evleriyle kentin en güzel yeriydi. Kentin aşağı kısımlarında ise Hıristiyanlar ve Yahudiler ayrı ayrı semtlerde yaşarlardı. Özellikle Vlatades Manastırı civarında ağırlıklı olarak Hristiyan mahalleleri yer almaktaydı⁷². Genellikle kentin en iyi mahalleleri Müslümanların oturduğu yerlerdi. Sonradan Müslüman olan Evrenos Paşa ailesi örneğinde olduğu gibi aralarında refah içinde yaşayan servet sahipleri olsa da, gayrimüslimlerin çoğu liman çevresindeki fakir mahallelerde yaşamaktaydı⁷³. Selanik'in, Osmanlı fethi ve sonrasında tek katlı ve çoğunlukla kerpiç olan evleri, XVII. yüzyılla birlikte iki ya da üç katlı geniş evlere dönüşmeye başladı. Zaten yasalar, zimmi evlerinin Müslümanlarınkinden daha alçak olmasını öngörmekteydi. Özellikle kentte, dış sofalı evler çok yaygındı⁷⁴. Rus Rahip Barskii, İtalya ile kıyaslamak suretiyle kentin bu dönemki görüntüsü hakkında şu gözlemlerde bulunmaktadır:

“Selanik şehri deniz kıyısında görünüşü çok cazip ve surlarla çevrilidir. Uzaktan bakıldığında, şehrin yayılışı biraz Roma'yı andırıyor, Evler taştan ve hepsi kiremitle kaplı fakat mimarisi eski ve güzel değil. Şehirde birkaç tane zengin saray gördüm. Fakat İtalya'dakine benzemiyor. Hâlbuki İtalya'da saraylar beş katlı ve hepsi birer sanat eseri kadar ilgi çekici. Selanik'te gördüğüm saraylar azami üç kat üzerine yapılmış, evler ise genellikle iki katlı...”⁷⁵.

Kent sakinleri yaşam alanı gibi kıyafet konusunda da birbirlerinden farklı görünmekteydi. Ama bu durum Selanik için özel değil Müslüman olan veya olmayan bütün

⁷² Apostolose E. Vocalopou, *History Of Macedonia 1345- 1833*, Çev. Peter Megen, Institute For Balkan Studies, s. 311-312.

⁷³Castellan, *Balkanların Tarihi*, s. 318.

⁷⁴ Vocalopo, *Thessaloniki*, s.82.

⁷⁵ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 230.

Osmanlı reayasının uymakta zorunlu olduğu hukuk kurallarından biriydi. 1580yılındakonulmuş ve Selanik kadısına gönderilmiş olan emirde “Yahudi kesim kırmızı şapka gibi ve ayaklarında olan ayakkabıları ve çizmeleri dahi siyah olup boğasından kabama gibi ve Hristiyan kesimi dahi siyah şapka giydikleri ecelden, söylenen kesim tülbent sarınmayıp, üsluba uygun olmak üzere kırmızı şapka giyip ayakkabıları ve çizmeleri dahi siyah olup ve libasları boğası kabama olup Hristiyan kesimi dahi tülbent sarmayıp siyah şapka giymelerin emredip ki” ifadesiyle Müslüman olmayan kesimin giymesi gerekenler hakkında bilgi verilmiştir. Yani bu durumda Yahudilerin kırmızı şapka ve siyah ayakkabı, Hristiyanların ise siyah şapka ve siyah ayakkabı giymeleri emredildi. Bu emirden sonra Müslüman olmayanların sarık sarmaları da yasaklandı⁷⁶.

Her Osmanlı kenti gibi Selanik'teki yönetim de Türklerin sorumluluğu altındaydı. Türkler genel olarak mal ve mülk sahibi, memur, din adamı gibi mesleklerle ön plandaydılar. Arpalık yolu ile büyük bir servete sahip olanların yanında hallaç, aşçı vb. gibi işlerle hayatlarını rahat bir şekilde devam ettirenler de vardı. Türkler iş haricindeki zamanlarını ibadet etmek için kullanırlardı. İbadet haricinde ise kahvehanede toplanıp dans eden köçekleri izlemek Türkler için gündelik yaşamın vazgeçilmezi olmuştu. Ama eğlence amaçlı olan bu danslar bazen yeniçerilerle anlaşmazlığa sebep olabiliyordu. Böyle anlaşmazlıklar kamu düzeni için bir tehdit olarak düşünüldüğü için1763 yılında Selanik'teki dört kahvehane kapatıldı⁷⁷.

Diğer bir yandan kadınlar kentteki yaşamdan uzak bir şekilde ev işleriyle ilgilenmekteydiler. Bunun haricinde ev içi hizmetle hayatlarını devam ettirmeye çalışan kadınlar da vardı. Selanik sicilinde bu tür kadınlara hadim deniyordu, anlamı ise özel hanelerde çalışan genç ve bekâr kadınlardı. Kölelik ve özgürlük arasında ince bir çizgide yaşayan hadimlerin çalışmaları hayır işi olarak kabul ediliyor ve bu yüzden ücret talep ettikleri durumlarda tehdit, taciz veya dayak ile karşılık görüyorlardı. Bu tür olaylar hadimlerin bir eşya gibi miras bırakılabildiklerini gösteriyordu⁷⁸.

Selanik modern bir belediye anlayışına geç kavuşmuştur. Bu yüzden alt yapı eksiklikleri veya çeşitli ihmallerden ötürü çokça felaket ve yıkımla karşılaşmıştır. Sıklıkla

⁷⁶ Tekin Rahim, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s. 73-74.

⁷⁷ Ginio, “Nither Muslim nor Zimmis”, s.138.

⁷⁸Eyal Ginio , “ Kadınlar Yoksulluk ve 18. Yüzyıl Selanik'inde Hayatta Kalma Stratejiler” *Toplum ve Bilim*, Sayı: 89, 2001, s. 196-198.

ortaya çıkan yangınlar bu felaketlerin başındaydı. Neredeyse gündelik hayatın bir parçası haline gelen bu yangınlar birçok maddi hasara sebep oluyordu.

Belediyecilik anlayışının şehre geç yerleşmesinden dolayı Selanik halkının diğer bir sıkıntısı da su kıtlığıydı. Neredeyse mahalle başına bir çeşme düşmesi bile nadir rastlanan bir durumdu. Su problemi, hemen çözülemediği için salgın hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur⁷⁹. Toplumsal hayatı zorlaştıran ve ticari gelişmeyi yavaşlatan bu salgın hastalıklar 1869'da belediyenin kurulmasıyla bununla beraber değişen şehircilik anlayışıyla Selanik'i yeni bir başlangıca götürmüştür. Özellikle Osmanlı'nın şehircilik anlayışının değişmesiyle su, aydınlatma, gaz şebekelerine ait alt yapı sorunlarının halledilmesi ve ticari hayatın hızlanması Selanik'te yeni bir döneme imza atmıştır⁸⁰.

Birçok dini ve etnik yapıyla bir arada yaşayan Selanik çoğunlukla sefaret Yahudilerin barındığı bir yerdi. Bu yüzden Selanik'in sosyal yapısı adeta bir mozaik gibiydi. Etnik ve dini grupların cemaatleşme yolunda ilerlemesinden dolayı şehirde ekonomiden sosyal yaşama kadar onlarca alanı etki altında bırakabiliyordu. Şehrin nüfusu XIX. yüzyılın sonlarına doğru hareketlenmeye başlamıştır. Birçok sebepten dolayı göç almaya başlayan Selanik 1905-1906 yılları arasında yapılan nüfus sayımlarında merkez sancağında 80.299 kişinin barındığı bir yer olmuştur⁸¹.

III.1.1.Selanik Yahudi Cemaati

Selanik, Osmanlı idaresine girdikten sonra Yahudilerin tarihi açısından nadir rastlanacak bir gelişmeye adım atmıştır. Bu gelişmeden sonra Selanik başta İspanyol kökenliler olmak üzere Avrupa'dan da sürgün edilmiş onlarca Yahudi için toplanma ve buluşma noktası haline gelmiştir. Bu yüzden Selanik dünya tarihinde nüfusunun çoğunlukla Yahudilerin oluşturduğu şehirler arasına girmiştir⁸².

Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Selanik'in tamamında Yahudiler açısından başlıca toplumsal örgütlenme modelini mahalli cemaat denilen kahal yapısı oluşturmaktaydı.

⁷⁹ Anastasiadou, *Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 77-79.

⁸⁰ Bayram, *Selanik Limanı*, s.37.

⁸¹ Ahmet Özgür, *Selanik'te Kiliseler ve Etnik Kimlik İnşası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s.53.

⁸² Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği Selanik Çuha Dokumacılığı (1500- 1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 12.

Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Yahudi nüfusu diğer Müslüman olmayan azınlıklar gibi İslam hukuku altındaki temel hak ve sorumluluklar çerçevesinde kendilerine ait bir özerk yönetime sahiptiler. İslam hukukunun bazı belirli şartları ve kuralları altında kalmak şartıyla ülkede yaşamaya devam edecek gayrimüslimlere süresiz şekilde bir sözleşme güvencesi vermesi, bu insanların özellikle medeni hukuk gibi işlerinde özerkliğe sahip olabilmeleri açısından önemlidir. Bunun haricinde kendi içlerindeki yönetimlerinde bizzat seçtikleri kişiler tarafından idare edilmişlerdir⁸³.

Selanik'teki Yahudilerin varlığı çok eski zamanlardan beri bilinmektedir. Aziz Paulus'un I. yüzyılda Selanik'teki Helenleşmiş Yahudiler için yazdığı mektuplar, gezgin Tudelalı Benjamin'in 1170 yılında şehirde 500 üyeli Yahudi cemaatinin olduğunu belirtmesi bunlara kanıt olmaktadır. 1290'da 2. Charles tarafından İtalya'dan, 1375'te Macaristan'dan, 1391'da İspanya'dan kovulan Yahudilerin yerleştiği yer Selanik olmuştur. Zamanla oluşan gelişmelerden sonra Selanik'teki yerel Yahudi olan Romanyalara, ülkelerinden kovulmuş İtalyan ve Aşkenaz Yahudiler de eşlik etti. 1491 yılında şehre ilk gelenler daha önce Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmış ve daha sonra pişman olmuş olan Mayarkalılar idi. Bu gruba 1493 yılında Kastilyalılar ve Sicilyalılar da katıldı. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526'daki Orta Avrupa seferleri sonrasında şehre kökeni Avusturya, Transilvanya ve Macaristan olan Aşkenaz Yahudiler gelmiştir. Kanunu Sultan Süleyman 1541 Budin seferinden sonra o bölgede yaşayan bazı Yahudileri Selanik ve İstanbul'a getirmiştir. Bu da Selanik'te bir araya gelen Yahudi toplulukları için ilginç bir gelişme olmuştur. Nüfus yapısı bir anda hızlı bir şekilde değişen Selanik, Yahudilerin yeni vatanları haline gelmişti. Ama bu hızlı bir şekilde değişim yüzünden cemaatin kendi içinde bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Talmud'u kabul etmeyen Karia mezhebine bağlı Yahudilerle şehrin diğer cemaatinden olanlar arasındaki anlaşmazlıklar Karia Yahudilerini İstanbul'a göçmeye zorlamıştır. Cemaati rahatsız eden başka bir olaysa kökeni Portekiz olan Baruş'un çıkardığı huzursuzluklardı. Baruş, Müslümanları ve cemaat arasında aracı olması için Müslümanlar tarafından Yahudi kâhyası görevi verilmiş olmasına karşı gizlice yetiştirdiği çetelerle şehri soyma girişiminde bulunmuştu⁸⁴.

XVI. yüzyılda Selanikli Yahudilerin bir kısmı eski memleketlerine döndüler. Tabii ki Selanik'e Avrupa'daki engizisyon baskılarından kaçıp gelenlerin şehirdeki hayata bakış açısı daha çok olumlu olmuştur. 1550 yılından itibaren şehre göçen Yahudilerin hızı eskiye göre

⁸³ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s. 26.

⁸⁴ Gilles Veinstein, *"Seküler Bir Paradoks", Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanların Uyanışı*, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yay, İstanbul 2001, s. 45-53.

yavaşlamıştır ve çeşitli sebeplerle göçmen kabilelerin Selanik'e gelmesi XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür⁸⁵.

Şehirde yaşayan Yahudiler hayatlarını demircilik, bakırcılık, marangozluk, tenekçilik, mermercilik, arabacılık, kasaplık vb. işler yaparak devam ettirmeye çalışıyorlardı. Selanik Yahudilerinin iki yüzyıla dayanan altın çağı 1700'lerle beraber zorlu bir döneme girmiştir. Ama buna rağmen Yahudiler Osmanlı sultanlarına diplomatik konularda yardım etmeye devam etmiştir. Mesela Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın doktoru İsrail Konegliano, 1699 Karlofça Antlaşması süresince ve Mois ben Judah ise İsveç kralı XII. Charles'in İstanbul'a gönderdiği temsilciler ile yapılan görüşmede Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından görevlendirilmiş kişilerdi⁸⁶. Yahudi hekimlerin yanında hareme mal ve hizmet veren Rumca "kira" dedikleri Yahudi kadınlar aracılığı ile cemaat Osmanlı sarayı ile ilişkilerini yakın bir şekilde sürdürmüştür. Selanik'teki Yahudi hekimler genellikle üniversite eğitimi almıştı ve İslam ile Rönesans tıbbı konusunda birçok bilgiye de sahiptiler⁸⁷.

Madencilik ve dokumacılık Yahudilerin iyi oldukları mesleklerdendi. Dokumacı ve kumaş boya ile gece gündüz sokaklarda evlerde çalışır, üretim yaparlardı. Bu kadar çalışkan olmaları onları bu konularda rakipsiz hale getirmiştir⁸⁸. Ama bu durumun bir kötü yanı vardı. O da Yahudi mahallelerinde pislik ve zehirli su birikintileri hiç bitmezdi. Yahudiler yaygın olarak kortijo adlı konutları kullanırlardı. Kortijo 1,2 veya 3 katlı olup ortasında avluya sahip kiremit çatılı binalardı. Selanik Yahudiler için geçmiş zamandan günümüze kadar tarihi açıdan kültürel bir merkez olmuştur. Bir zamanlar Kudüs'te olduğu gibi Yahudi ulusunun anası olarak nitelendirilmiştir. Sinagogları, okulları ve fazla Yahudi nüfusuna sahip olmasıyla şehir "Küçük Kudüs" olarak anılmıştır⁸⁹.

⁸⁵Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", s. 53.

⁸⁶Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğunda Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler*, Kapı Yay, İstanbul 2008, s. 187.

⁸⁷Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 236.

⁸⁸Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.12.

⁸⁹Shaw, *Yahudiler*, s. 153-156.

III.2. Sosyal Hayatı Etkileyen Gelişmeler

III.2.1. Doğal Afetler

Kasırgalar, dolular, şiddetli sağanak yağmurlar, depremler Selanik'teki can ve mal kaybına sebep olan başlıca doğa olaylarıdır. 1430 yılındaki büyük depremden sonra 1573, 1829, 1858 ve 1871 yıllarındaki kül yağmuru, bunun yanı sıra 1657 ve 1755 yıllarındaki aşırı soğuklar şehirde yaşayan insanları endişelendirmişti. 1545, 1569, 1587, 1610, 1620, 1734, 1769, 1840, 1877, 1890,1910 ve 1917 yılları ise Selanik'e ciddi anlamda zarar veren yangınların tarihleridir. Ama bunların haricinde şehri en çok etkileyen ve büyük can kayıplarına sebep olan salgın hastalıklar da vardı. Veba, salgın hastalıklar arasında ölüme sebep olan en yaygın hastalıktı. Asya ve Avrupa arasındaki ticari güzergâh olan bir şehir olduğu için tüm salgın hastalıkların ziyaretine maruz kalmıştır. 1712 ve 1714 yıllarındaki veba salgını Selanik'in en savunmasız anında ortaya çıkmıştır. Çünkü bu tarihler arasında şehirde kuraklık, yüksek fiyatlar ve kıtlık vardı. Kıtlık yüzünden Osmanlı ordusunun ihtiyacı için saklanan erzakları kullanmak zorunda kalmışlardı. Bu salgınlar konsolos raporlarında sıklıkla sözü geçen konular arasındaydı⁹⁰.

1553, 1572, 1581, 1679-1689, 1697-1699, 1708, 1712-1713, 1724, 1729-1730, 1758 1755 yılları ise Selanik'te vebanın en yaygın olduğu yıllardır. Bu salgınlar yüzünden 1740 yılında 1.337 Hristiyan, 2. 239 Türk ve 3.935 Yahudi, 1762 yılındaysa 10-12 bin kişi hayatını kaybetmişti. Bu rakamlar toplam nüfusun %20'sine denk geliyordu⁹¹. 1740 yılındaki veba salgını hakkındaki kayıtlardan şehirde yaşayan insanlar için ne kadar kötü bir etkiye sahip olduğunu görülebilmektedir. 1740-1741 yılına ait sicildeki 60 cilt, başta Akça Mescit çevresinde olmak üzere neredeyse tüm aile fertlerinin bir arada öldüğünü göstermektedir⁹². XIV. yüzyılın sonlarından itibaren neredeyse tüm levant limanlarında ortaya çıkan veba ve kolera salgınları, XVIII. yüzyıla gelindiği zaman tüm Akdeniz ülkelerine yayılmış ve korkulu bir rüya haline gelmiştir. Bu korkulardan ve salgınlardan dolayı vebanın daha fazla yayılmasına engel olacağı düşünülen Lazaret isimli karantina istasyonları kurulmuştur⁹³. XVIII. yüzyıl sonunda önemini kaybetmiş olsa da Beyaz Kule'nin yakın çevresinde vebalılar için bir ev olduğu iddia edilmektedir. Bu konu hakkında net bir bilgiye sahip olunmasa da

⁹⁰ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.241-242.

⁹¹ Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 106.

⁹² Eyal Ginio, "Every Soul Shall Taste Death Dealing with Death and the Afterlife in Eighteenth-Century Ottoman Salonica" *Studia Islamica*, No. 93, 2001, p. 120.

⁹³ Wiener, *Bizans*, s.89.

vebalı hastaları tedavi etmek için ya da karantina altında tutmak amaçlı bir yer olduğunu söylemek mümkündür⁹⁴.

1814 yılında ortaya çıkan veba hastalığı 15.000 kişinin ölümüne neden olmuştur. Ayrıca 1848'deki diğer bir salgında ise 3.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu hastalıkların bu kadar can alması şehirdeki eksikliklerle beraber şehre gelen gemilerin sağlık kontrolünün yapılamamış olmasıdır⁹⁵.

Osmanlı Devleti bu salgınları önlemek için dış ve iç gümrüklerde karantina istasyonlarına yer vermişti. Şehre gelen her gemi ilk önce bu karantina bölgesinden geçmek zorundaydı. Eğer şehre gelmeden önce uğradıkları limanda herhangi bir salgın tehlikesi söz konusuysa karantinada beklemek durumundaydılar⁹⁶.

III.2.2. Savaşlar ve İsyanlar

Selanik XIV. yüzyıl boyunca iç ve dış tehlikeler, karışıklıklar ile sarsıldı. Zamanında Türklerin yanında yardımcı kuvvet olarak seçilmiş Katalan askerleri, 1308'de bir hücum yaptı ve bu geri püskürtüldü. 1342-1349 yılları arasında ise imparatorluk tacı kavgalarının yansıması Kantakuzenos'un kendini imparator olarak görmesinden dolayı Selanik'in de etkilenmesiyle asillerle halkın ve esirlerin arasında çıkan zıtlıktan dolayı esirler bir isyan çıkarmıştı ve bu isyan bastırılmıştı. Bu sırada Sırların Makedonya'yı ele geçirmeleriyle şehrin imparatorluk merkeziyle karadan ilişkisi sona ermiştir. Buna rağmen İoannes V. Paleogolos ve Kantakuzenos arasındaki çatışma ve mücadele devam etmiştir. Diğer taraftan Selanik'ikendilerine çekmek ve Sırlara kaptırmamak için girişim ve düzenlemeler yapıyordu⁹⁷.

Selanik, Osmanlı ordusunun sefer güzergâhında yer aldığından dolayı savaş sonrasında ve savaştan dolayı oluşan boşluklardan etkilenmiştir. Girit'in fethi sırasında donanma ve askerlerin Selanik'te bulunmasından dolayı şehir uzun süre bazı kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı ordusu ve donanması 25 yıl süre ile devam eden bu savaş yüzünden Kandiye açıklarında beklemiştir. Selanik, Venedik ve Osmanlı'nın mücadelesi yüzünden iki ateş arasında kalmış, 1656 ve 1688 yıllarında Venedik tehlikesini yaşamış, 1688

⁹⁴ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.243.

⁹⁵ Anastasiadou, *Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s.78-79

⁹⁶ Bayram, *Selanik Limanı*, s.37.

⁹⁷ Gökbilgin, "Selanik", s.399.

yılında vebanın etkisiyle 3 ay sürmüş olan Venedikli Amiral Morosini'nin yarattığı karmaşıklık başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁹⁸.

1692 yılında Venedik donanması İnebahtı limanına demirlemiş, Selanik'e saldırılarda bulunmuştur⁹⁹. İlk olarak Çanakkale Boğazı'nda yer alıp orayı kitleyendonanma burada başarısız olacaklarını fark edince Selanik'e gitmiş ve şehri bombalamıştır. Bununla beraber talep edilen haracı ödeyen Selanik, Venedik saldırısını önlemiş ve şehrin daha fazla zarar görmesine engel olmuştur¹⁰⁰. Sonuç olarak Venedik saldırıları ve Osmanlı ordusunun şehri sürekli ve uzun ziyaretleri şehir yaşantısını kesintiye uğratanolumsuz gelişmeler olarak yansımıştır. Örneğin IV. Mehmed, 1669 ve 1670 yıllarında 7 ay boyunca şehirde kalmış ve Selanik'te Venedik tehlikesinin ve Osmanlı askerinin başına buyrukluğu altında bir hüküm sürmüştür¹⁰¹.

XVIII. yüzyılda şehir bazı gelişmelere maruz kalmıştır.1703'de II. Mustafa'yı tahttan indirmiş yeniçerilerden cesaret alan Selanik birlikleri başta Yahudi mahalleleri olmak üzere tüm evleri boşaltmışlardı¹⁰². 1714 yılında Selanik hem vebanın yıkıcı etkisiyle hem de Selanik Kadısı Mirzazade Salim'in kötü idaresi ve yandaşlarının suiistimalleriyle karşı karşıya kalmıştı. İftira, fesat, zulüm ve ahlaksızlıklarıyla görevini kötüye kullanan Mirzazade Salim hakkında bitmek bilmez şikâyetler, Osmanlı idaresinin müdahalesini zorunlu hale getirmiştir¹⁰³. 1715 yılında ise Osmanlı yönetimi Venedik hâkimiyetindeki Mora'yı fethetmek için girişimde bulundu. Bu yüzden şehrin kendisi ve çevresi asker ihtiyaçları için orduya tahsis edildi. Selanik'te 120.000 kişilik ordu ve donanma konakladı¹⁰⁴. 1720 yılında buğday kıtlığı yüzünden çıkan ayaklanmayı¹⁰⁵, 1721 yılında maaşları zamanında ödenmeyen yeniçerilerin isyanı izledi. 1727 yılında ise Makedonya'nın doğusunda çıkan Arnavut isyanını bastırmak için gelen askerlerin yağma ve taşkınlıkları kent yaşamının bir parçası haline geldi¹⁰⁶. Yine 1730 yılında Kırım

⁹⁸ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.243.

⁹⁹ Gökbilgin, "Selanik", s. 345.

¹⁰⁰ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 244.

¹⁰¹ Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", s. 60.

¹⁰² Shaw, *Yahudiler*, s. 191.

¹⁰³ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 245.

¹⁰⁴ Shaw, *Yahudiler*, s. 191.

¹⁰⁵ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 244.

¹⁰⁶ Shaw, *Yahudiler*, s. 191.

Hanı'nın isyanını bastırmak için 15.000 Arnavut askeri Selanik'ten hareket etmiştir¹⁰⁷. Kenti sürekli ziyaret eden askerler bir yana Selanik için mevcut savaş ortamı, aynı zamanda yerine getirilmesi gereken yeni sorumluluklar anlamına gelmekteydi. XVIII. yüzyılın ilk yarısını, Selanik için her açıdan genel bir kaos dönemi olarak değerlendirmek mümkündür¹⁰⁸.

III.2.3. Selanik'te Asayiş ve Adli Vakalar

Selanik'in kamu düzenini bozan olayları iki başlık altında incelemek gerekmektedir. İlki, kentin sosyo-ekonomik hayatını olumsuz etkileyen eşkıyalık olayları, ikincisi can ve mala kasteden adli vakalardır. Selanik sakinlerinin huzurunu bozan eşkıyalık faaliyetleri, kent merkezinde kol gezdiği gibi kent dışında bazı yerleri mesken tutarak, seyir halindeki kent sakinlerinin yolunu kesmek suretiyle cana ve mala kastedebilmekteydi. Bununla ilgili yapılan şikâyetler üzerine yazılan hükümler, Selanik'te ve çevresinde türeyen eşkıyaların faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Örneğin XVII. yüzyılın ilk yarısında, Selanik'teki bir eşkıya grubu, mahkemeyi ve gümrüğü basmıştı. Ayrıca bir Yahudi'nin mal ve erzakını yağmalayan bu eşkıyalar, suçu da bazı tüccarlar üzerine atmışlardı. Yine Halep sakinlerinden Recep'in babası, Selanik'e giderken yol üzerindeki bir handa eşkıyalar tarafından öldürülmüş ve eşyaları alınmıştı. Bu tür eşkıyalık olaylarında yakalanan ve suçu sabit olanlar için verilen cezalardan biri, Selanik sancakbeyinin gemisinde küreğe konulmaktı¹⁰⁹.

1717 tarihli bir olay sonucunda görülen davada ortaya çıkan suçlular ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Selanik pazarlarından birinde tüccarlık yapan Dimitri'nin ölümünden, önce karısı sorumlu tutulmuş ancak çarşı esnafının tanıklığı ile kadının günahsız olduğu anlaşılmıştı. Buna göre gerçek suçlular Ramazan ayı içinde Dimitri'nin dükkânına gelen ve kâfir olduğu için onu ölümüne döven iki yeniçeridir. Yeniçerilerin neden oldukları huzursuzluk bir yana göçmenler de kent düzenini bozan unsurlar olarak görülmekteydi. Selanik Limanı'na iş bulmak amacıyla gelen ve çoğunluğunu Arnavutların oluşturduğu bu göçmenler, kamu düzeni için bir tehdit olarak algılanarak köylerine dönmeleri yönünde sürekli çıkarılan fermanlarla bu göçlerin önü alınmaya çalışılmıştı. Selanik'teki güvenlik sorununun ne denli ciddi bir hal aldığı ve suiistimale uğradığının kanıtı, alınan önlemlerdir.

¹⁰⁷ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 244.

¹⁰⁸ Shaw, *Yahudiler*, s. 191.

¹⁰⁹ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s. 247-249.

Kent pazarındaki 1500 esnaf, sipahilere aylık bir vergi ödemek zorundaydı. Vergi gelirlerinin bir kısmı gece bekçisine maaş olarak ve aydınlanma masrafı için harcanırdı. Öte yandan depo sahiplerinden özel aidatlar toplanırdı. Ancak güvenliği sağlamak için en yüksek miktarı meyhane sahipleri ödenek zorundaydı. Buna rağmen sipahiler, gece boyunca pazarda gezinenleri yakalayıp, cezalar uygulayarak gelirlerini arttırma yoluna gitmekteydiler¹¹⁰.

Eşkriyalık dışında Selanik'te işlenen suçlar hırsızlık, adam öldürme gibi bireysel suçlardan ibaretti.1725 yılında Yaco, Salomon, Shabtai ve Shemaria adlı Yahudiler koşarak mahkemeye girmişlerdir. Adı geçen Yahudiler, kazancı dükkânları civarındaki evlerinin avlusunda bir Arnavut askerinin silahını temizlediğini beyan ettiler. Ancak onların beyanına göre silah birden patlamış ve Kazancı Abdülkadir'in yaralanmasına neden olmuştu. Abdülkadir'in yaralı halde avlularında yattığını belirten Yahudiler, gerekenin yapılması ve olayın soruşturulmasını talep ettiler¹¹¹.

Selanik'te mahkemeye yansıyan kimi olayların, sonradan uzlaşma yoluyla çözüme kavuştuğu da olmuştur. Örneğin 1740 yılında birkaç mukataasının peşinatlarını ödemek maksadıyla seyahate çıkan Abdülbaki Ağa, etrafındakilerle birlikte ortadan kaybolmuştur. Sonradan Selanik yakınlarındaki kaldıkları hanlarda öldürüldükleri ve tüm paralarının yağmalandığı ortaya çıkmıştı. Olayın faileri yakalanmasına rağmen paralar bulunmayınca Abdülbaki'nin mirasçıları o dönem için örneğine az rastlanabilecek bir adım atarak, yakalanan dört fail haricinde, Selanik'teki tüm vekillere de dava açtı. Nitekim söz konusu davada, hususi bir evde bir araya getirilen davalı ve davacılar uzlaşma yoluna gitti¹¹².

Yine 1740 yılında Huri'nin, kocası Yeniçeri Bekir'i para karşılığı kendi evinde beş adamına boğdurtması, 1759 yılında Nikola adlı şahsın 55.800 akçesinin çalınması, 1772 yılında hareketlerini düzeltinceye kadar Kavala'ya gönderilen Selanik sakinlerinden Osman'ın huzuru bozan davranışları ve 1778 yılında fahişe Ayşe'nin kendisine musallat olan Abdullah Çavuş tarafından kazayla öldürülmesi mahkemeye yansıyan olaylardan bir kaçıdır¹¹³.

¹¹⁰Eyal Ginio, "The Administration of Criminal Justica in Ottoman Salonika During The Eighteenth Century", *Turcica*, Vol. 30, 1998, pp. 186-89.

¹¹¹ Ginio, "Criminal Justica", p.192.

¹¹² Ginio, "Criminal Justica", p. 206.

¹¹³ Esra Beş, *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 157.

III.3. Selanik’te Dini ve Sos yo-Kültürel Kurumlar

III.3.1. Selanik’te Dini Kurumlar

Selanik, Rum kentinden Osmanlı kentine dönüşmüş, merkezi yönetimin iskân politikasıyla Yahudilerin yerleşmeyi tercih ettiği ilk yerlerden biri olmuştur. Bu yüzden Müslüman, Rum, Ortodoks, Yahudi ve diğerlerine göre daha az olan Ermeni topluluğu şehirdeki nüfus sorununun baş unsuru oldu. Selanik’teki Ortodoks patriği “Bütün Teselya’nın İmpertimos ve Eksarhou” unvanına layık görülmüştü. Bu unvan haricinde buna bağlı olan 8 tane piskoposluğu da vardı. Evliya Çelebi Türkçe, Rumca, İbranice ve Bulgarca dillerinin konuşulduğu Selanik’te Rum, Ermeni ve Frenklerin toplam 12 tane manastırı ve kiliselerinin olduğunu söylemiştir. Ayrıca Yahudilerin de 20 tane hahamhane ve sinagogları olduğunu belirtmiştir¹¹⁴. Bunlar dışında camiler ve mescitler de şehir yaşamını yansıtan diğer yapılardır¹¹⁵.

III.3.1.1. Cami ve Mescitler

Eyal Ginio, Selanik’i dinsel cazibeden yoksun ve emperyal bir şehir olarak görmüştür. Bunun sebebini de eskiden beri sultanların yardımsever olmamasına bağlıyordu¹¹⁶. XVI. yüzyılda Selanik’teki 11 caminin 7 tanesi önceden kilise ve manastırdı. Geri kalanıysa Osmanlı döneminde yapılmış camilerdendi. Bunların isimleri; Kasımiye Cami, Cami-i atik, Cami-i Ayasofya, Cami-i Saray, Cami-i Yakup Paşa, Cami-i Sinan Paşa, Cami-i Kasım Paşa, İshak Paşa, Pişmaniye, Hamza Bey ve Akça Mescidi’dir¹¹⁷.

1492’de İspanya’dan kovulan Müslüman ve Yahudilerin çoğu Kuzey Afrika’ya, özellikle de Osmanlı topraklarına yerleştirildi. Bunlar, bazı Osmanlı şehirlerinde Gırnata’nın düşüşüne tepki olarak Hristiyanların kiliselerine el koydular. Aziz Demetrios Bazilikas da camiye dönüştürüldü ve Kasımiye adıyla anıldı. Bu isim Kasım ile Aziz Demetrios’u aynı

¹¹⁴Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, s.74.

¹¹⁵ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.89.

¹¹⁶Eyal Ginio, “The Shaping of a Sacred Space: The Tekke of Zühuri Şeyh Ahmet Efendi in Eighteenth- century Salonica”, *The Medieval History Journal*, Vol.9, No.2,2006, p.275.

¹¹⁷ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.189.

kişi olarak gören İslami inanış uyarıncaydı. Bu yapının camiye çevriliş tarihi 1493 olup II. Bayezid bu camiye gelir bağlamış ve camide Sultan Bayezid'in adı geçmeye başlamıştır. XVI. yüzyılın ilk yıllarında Aziz Katarini kiliseden mescit haline getirildi ve Yakup Paşa tarafından camiye dönüştürüldü. 1502 yılındaysa şehirde toplam 4 cami, 33 mescit ve 37 Müslüman mahallesi bulunmaktaydı. Aynı döneme yakın bir zamanda da Selanik yerlisi Kadı İshak Çelebi eski Aziz Panteleimon Kilisesi'ni İshakiye Cami adı altında camiye dönüştürdü. 1521'de ise Selanik'e emeklilik için gelen Vezir Cezeri Kasım Paşa, şehirdeki 1314 yılından kalma On iki Havari Kilisesi'ni camiye çevirdi. Bu yıllarda nüfus azalması olduğundan mahalle sayısı 48, Müslüman ibadet mekânı sayısı ise 5 cami ve 43 mescitten oluşmaktadır. Yeni Cami 1521 yılında devlet tarafından el konulan Ayasofya Metropolitan Kilisesi'nden bozmadır. Bunun büyükçe bir kubbesi olup yapı VII. yüzyıldan kalmadır. Binanın camiye dönüştürülme hikâyesi, 1523 yılında veziriazamlığa getirilen İbrahim Paşa ile başlamaktadır. Yapıya, cami olduktan sonra mermer bir minber kürsü, sütunlu bir sayvan ve yüksek bir minare eklenmiştir. Bu bölümlerin görüntüleri oldukça mükemmeldir¹¹⁸.

XVII. yüzyılda cami sayısının 48'e çıktığı görülmektedir¹¹⁹. O dönemdeki belli başlı cami isimleri şunlardır: Eski Camii, Ayasofya Camii, Akça Cami, Alaca İmaret Camii, Süleyman Paşa Camii, Eski Saray Camii, Kasım Paşa Camii, Sinan Paşa Camii, Ali Bey Camii, Burmalı Camii¹²⁰, Sepiciler Camii, iki Mısır Çarşısı'nın ortasında Abdür-rauf Efendi Camii. Selanik'in Osmanlı kenti haline geldiğinin kanıtı XIV. yüzyılda 11 adet olan cami sayısının XVII. yüzyılda 48 adet olmasıdır¹²¹.

Ayasofya Camii: İstanbul'daki Ayasofya Camii'ne benzemekle birlikte ondan daha küçüktür. Trabzon'daki Ayasofya Camii ile aynı büyüklüktedir. Selanik Ayasofya'sının kible kapısından mihraba kadar uzunluğunun 175 ayak olduğu bilinmektedir. Camiye, içinden sol tarafında yekpare yeşil somaki renginde ve yine kendinden 6 ayaklı olan merdivenlerle çıkılmaktadır. Dünyada benzeri olmayan zümrüt gibi parlak yeşil kürsüsüdür. Bu kürsüsü ilginç derecede güzel bir sanat eseridir. Caminin avlusunda bulunan abdest yerindeki havuzun içinde birbiri içine girmiş, kat kat beyaz ham mermerden yapılmış üç katlı ve her katında dizi dizi fiskiye ve şadırvan çeşmeleri vardır. Caminin dış kapı sofalarında 9 tane parlak sütun bulunmakta olup her bir sütun bir Rum haracıdır. Yapı, Selimiye ve Ayasofya'dan daha alçak bir kubbeye sahiptir. Zamanında Ayasofya Camii'ndeki kubbenin üstüne eski ustalar farklı

¹¹⁸ Kiel, "Selanik", s.353-355.

¹¹⁹ Vacalopoulos, *Thessaloniki*, p.85.

¹²⁰ Vacalopoulos, *Macedonia*, pp.249-250; Vacalopoulos, *Thessaloniki*, p.85.

¹²¹ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.169.

bir çeşit kurşun örtmüşlerdir. Bu zamanda böyle kurşun örtbilecek bir ustanın olma ihtimali yoktur. Allah'ın isteği üzerine kurşunlar muhakkak mavi renkte olmalıdır ama bu camideki kubbenin kurşun rengi sarıya benzemektedir. Sırf bu renk yüzünden içinde altın olabileceğini düşünen Selanik Yahudileri kubbe kurşunlarını değiştirmek için tamir etme bahanesiyle hâkimlere kırk bin kuruş vermişlerdir. Ama Müslümanlar bunu kabul etmemiştir ve hala günümüzde de o sarıya benzeyen renkteki kurşunları durmaktadır. Caminin yapısalı hala eski döneme uygundur. Caminin avlusuna meyve ağaçları da dikilmiştir¹²².

Cezeri Kasım Paşa Camii: Bu caminin kible kapısından mihraba ulaşmaya kadar uzunluğu 22 ayak, genişliği ise 150 ayaktır. Bu camide kurşun örtülüdür ve çok güzel bir sanat işine sahiptir. Kubbesi servi ağaçlarından yapılmış olup ahşap ve yüksektir. İçinde küçük ve büyük olmak üzere 150 tane somaki ve mermer sütunlara sahip olan camide birbiri üzerinde bazı kemerlerde küçük direkler vardır. Cami, iki kat üzerine yapılmıştır. Mermer döşemelerin uzunluğu beşer altışar arşın olup renkleri beyaz ve parlak mermerlerdir. Tüm kapı ve duvarları mermerlerle kaplıdır. Her bir mermer küçük halı gibi büyük dört köşe mermerlerdir. Caminin içinde kuyu bulunmaktadır. Caminin kible kapısının iç ve sol tarafında insan boyu yüksekliğine ulaşan beyaz mermer sanduka mevcuttur. Caminin dış avlusu normale göre küçüktür¹²³.

Hortaç Sultan Camii: Bu caminin kubbesinin üzerinde yuvarlak bir duvarda sekiz adet kemerler vardır ve her biri birer gökkuşağı gibidir. İstanbul'da olan Ayasofya Cami'inin kubbesinden 5 ayak küçüktür ama değerli taşlarla yapılmıştır. Ayrıca Alman Krallığı'nın Bec Kalesi içindeki İstefani Kilisesi'nde bile olmayan çeşitli oymalar ve kakma işlemlere sahip bir camidir. Bunun dışında hiç bir camide olmayan mihrap ve minberinde oyma işler vardır. Caminin dört köşeli kiremitle olan örtüsü Hıristiyanlık zamanına kadar uzanmaktadır. Buda caminin ayrı bir ilgi ile izlenmesini sağlamıştır. Hatta Hz. Muhammed'in doğumuyla Selanik Ayasofyası'nın kubbesi ile Hortaç Camii'nin kubbesinin yıkıldığı rivayet edilmektedir. Daha sonra tamir ve onarım gördüğü çeşitli yerlerinden belli olmaktadır¹²⁴.

Hortaç Camii, kiliseye çevrilmiş tek Türk eseri olup ismi Hagios Gyorgios olarak değiştirilmiştir. Aslında yapı ilk önce Roma mabedi idi. Daha sonra kilise olmasına karar verilen yapıya büyük bir kubbe eklenmiştir. Selanik'in fethinden sonra bir süre daha

¹²²Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.13-14

¹²³Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.16

¹²⁴Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.14-15.

Hıristiyanların kullanımında kalmıştır. XVII. yüzyılda Selanik yakınında olan Hortaç köyündeki mutasavvıflardan Şeyh Süleyman Efendi namında bir kişi kilisenin yanına bir zaviye yaptırmıştır. 1590 yılında Koca Sinan Paşa tarafından cami bu şeyhe izafe edilmiştir. Caminin yanında Hortaç Sultan ve halifesinin mezarları vardır. Ayrıca burada Osmanlı hâkimiyeti zamanından kalan birçok mezar taşları da bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi kadı olan ve görevini XVIII. yüzyılda Selanik'te yapan Şeyhülislam İshak Efendi ve Ali Efendi'ye ait olmaktadır¹²⁵.

Hamza Bey Camii: Bedestenin yanında olduğu için cemaati gece gündüz camidedir. Bu cami Selanik'in üst düzey komutanlarından olan Hamza Bey'in kızı Hafsa Hatun tarafından yaptırılmıştır. Arşiv belgelerinde Hafsa Sultan Camii olarak da geçmektedir¹²⁶.

Abdür-rauf Efendi Camii: Bu cami deniz kenarında olup iki katlıdır. İrem kasrına benzeyen güzel bir camidir. Herkesin dinlenip ibadet ettiği dolayısıyla cemaati kalabalık bir yapıdır. Abdür-rauf Efendi şehirde molla iken herhangi bir ibadethane olmadığı için burayı yaptırmaya karar vermiştir. Mimari özelliğe sahip bir camidir. Alt katı Mısır Çarşısı dükkânlarına ait olup buranın geliri caminin imam hatip ve diğer hizmetlilerine vakfedilmiştir. Cemaatinin gece gündüz olmasının sebebi ise yedibölgenin Müslüman tüccarlarının camide ibadet edip limanda olan gemilerini rahatça izlemeleridir¹²⁷.

III.3.1.2. Tekke ve Zaviyeler

Selanik'in fethinden sonra şehirde cami ve mescitlerin yanısıra bir çok tekke de faaliyet göstermeye başlamıştır. Çeşitli tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin kurduğu bu tekkeler şehirde canlı bir dini atmosferin oluşmasında etkin bir rol oynamışlardır. Zamanla sayıları daha da artan tekkeler XX. yüzyılın başlarında 16'ya ulaşmıştır. Bu ibadet mekânlarının içinde en önemlilerinden biri de Selanik Mevlevihanesi'dir¹²⁸

¹²⁵ Gökbilgin, "Selanik", s.344.

¹²⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.16

¹²⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.12.

¹²⁸ 1320 Sene- i Hicriyyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi, (haz. Hatice Oruç), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.458-457.

Selanik Mevlevihanesi

Selanik'te yaşamını sürdüren insanların ibadet amaçlı ziyarette bulunduğu bir başka mekânda Selanik Mevlevihanesi'dir. Tekke makamındaki mevlevihane, kentin batı kısmında surların dışında, Yenikapı karşısında olup kapsadığı alan itibariyle büyük olan ağaçlıklı bir bahçe içinde yer alıyordu. Mevlevihane'nin başlangıçtaki şeyhi Karamanlı Abdülkerim Dede idi. Sonraki zamanlarda ise Ramazan Dede mevlevi şeyhi olmuştur. Buranın kuruluş yılı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat kimi kaynaklarda 1612 veya 1617 yılları içinde ya da 1639 yılı olarak geçmektedir. Burayı kuran kişi Ekmekçizade Ahmed Paşa olup tekke onun ismiyle anılmaktadır. Bu zat uzunca bir süre başdefterdarlık işiyle uğraştıktan sonra sadaret kaymakamlığı görevinde bulunmuştu. 1618 yılında ise vefat etmiştir. Sema ve ilahileriyle her salı ve cuma günleri çok sayıda ziyaretçi bu yerde bir araya gelirlerdi¹²⁹. Evliya Çelebi Selanik Mevlevihanesi'nin kentte yer alan öteki tekkelerden bayındır ve süslü olduğundan, tekkenin Yenikapı dışında kale duvarına yapışık olan yüksek bir mahallede bulunduğu ve tüm derviş hücrelerinin denize baktığından söz etmektedir¹³⁰. 1714 yılında sekiz derviş ve 6 derviş olmayan şahıs bu Mevlevihane'de bulunmaktaydı. Mevlevihane'nin yıllık 80.000 akçe parası olduğu Selanik yakınlarındaki Beşçınar civarında yer alan tuzlanın işletmesinden ortaya çıkmaktadır¹³¹.

Tekke ile bağlantılı olan şahıslardan biri, IV. Mehmed zamanının değerli şahsiyetlerinden Müneccimbaşı Ahmet Dede'dir. Selanik'te dünyaya gelen ve baba mesleği olan çuhacılık işiyle uğraşan Ahmet Dede, daha sonraları tekrar Selanik'e gelerek mevlevi olmuş ve eğitim hayatına burada başlamıştır. Sonrasında ise Selanik'ten uzaklaşarak İstanbul'da eğitim hayatını sürdürmüş ve müneccimbaşı olmuştur¹³².

Mevlevihane'nin başlangıçtaki şeyhi Ulu Bostan Çelebi'nin müridi olan Karamanlı Abdülkerim Dede'dir. Abdülkerim Dede'nin yaşamını yitirip dergâha gömülmesinin ardından şeyhlik makamına Manisalı Ramazan Dede geçmiştir. Bir süre şeyhlik makamına hizmet eden Ramazan Dede görevinden ayrılıp Siroz'a gitmiş ve bu yerde yeni bir Mevlevi tekkesi açmıştır¹³³. XIX. yüzyılda Selanik Mevlevihanesi Şeyhliği işinden alındığı için Konya Mevlana Dergâhı Şeyhi Abdülvahid Çelebi ile II. Abdülhamid arasında siyasi bir iktidar

¹²⁹ Haşim Karpuz, "Balkanlar'daki Mevlevihanelerden Günümüze Kalanlar", Sümam Yayınları. 5, Bildiriler Serisi. 2, 2010, s.435; Anastasiadou, *Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 50-51.

¹³⁰ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, s.17.

¹³¹ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.170.

¹³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: III, 2. Kısım, TTK, Ankara 1988, s.548

¹³³ A. Süheyl Ünver, *Selanik Mevlevihanesi 1913-1915*, Mevlana Yıllığı, Turizm Derneği, Konya 1963, s.32.

savaşına neden olan Şeyh Eşref Efendi, 1888 yılında dergâha Mevlevi Şeyhi olmuştur¹³⁴. Selanik Mevlevihanesi Şeyhi Eşref Dede, Galata Mevlevihanesi'nde konuk sıfatıyla bulunduğu sıralarda eline geçen telgrafta, kardeşi Hakkı Dede'ye Çelebi Efendi aracılığıyla tahsis edilmiş olan aylık on lira maaşı teslim edemediği için 3 Temmuz 1898 tarihinde tahminen 30 yıldır yerine getirmekte olduğu Selanik Mevlevihanesi Şeyhliği görevine son verildiğini duymuştur. Eşref Dede yerine kardeşi Hakkı Dede'nin getirildiğini haber vererek dergâh şeyhliğini sürdürmesi için padişah'tan yardım isteğinde bulunmuştu. Aynı vakitlerde Üçüncü Ordu-yı Hümayun Müşir Vekili Osman Hüseyin Fevzi Bey aracılığıyla mabeyne yollanan bir yazıda da Eşref Dede'nin Selanik Mevlevihanesi şeyhliğinden alındığından haberdar olduğu belirtilmektedir. Osman Bey, Eşref Dede'nin güzel davranışlarıyla tanındığını ve Mevlevihane'yi epey güzel yönettiğini, kardeşi Hakkı Dede'nin ise içkiye düşkün ve içkiyle uğraşan biri olduğundan bahsetmiştir.¹³⁵ Yabancı kaynaklarda da Eşref Dede'nin liberal ve meşrutiyetçi temayülleri ile bilindiği ve toplumun hemen hemen her kesiminden saygı gördüğü belirtilmektedir¹³⁶. Osman Bey metninin sonunda dergâh şeyhliğinin Hakkı Dede'ye devredilmesi ile bazı olumsuzlukların yaşanacağını sözünü ederek Eşref Dede'nin mesleğini sürdürmesi isteğinde bulunmuştur. Bu olay akabinde 15 Temmuz 1898 tarihinde Eşref Dede'nin mesleğine devam etmesi için gereğinin yapılması konusunda Şeyhülislam'lık makamına bir irade gönderilmiştir. Gönderilen bu isteğin ardından Şeyhülislam'lık Dairesi'nden 15 Temmuz 1898 tarihinde Konya'ya çelebilik makamına bir telgraf iletilmiş ve Selanik Mevlevihanesi Şeyhliği makamını Eşref Dede'nin sürdürmesine karar verilmiştir. Bu kararın şahsına erişmesi üzerine Konya Mevlana Dergâhı Şeyhi Abdülvahid Çelebi, 17 Temmuz 1898 tarihinde yazdığı yazıda Eşref Dede'nin işine son verilme nedenlerini açıklamıştır¹³⁷. Selanik Mevlevihanesi Şeyhi Eşref Dede'nin mesleğini sürdürmesi konusu Sultan Abdülhamid'in isteği yönünde sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesiyle bu bölgede yer alan mevlevihanelerde ekonomik sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Gelirlerinin önemli bir bölümünü Mora Yarımadası'ndaki vakıflardan elde eden Selanik Mevlevihanesi Yunanistan'ın özgürlüğünü ilan etmesinden itibaren bu gelir kaynaklarını kaybetmiştir. İlk olarak ekonomik sebeplerden kaynaklı şeyhlik sorunu sonraları Dersaadet ile Konya Mevlana Dergâhı arasında siyasi bir sorun haline gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in kendinden öncekilerin tersine Mevlevilik

¹³⁴ Ünver, *Selanik Mevlevihanesi 1913-1915*, s.32.

¹³⁵ Serdar Ösen, "Selanik Mevlevihanesi Şeyh Eşref Dede'nin Azli Meselesi Ve Sultan II. Abdülhamid'in Tutumu", *Journal of History Studies*, Karabük Üniversitesi, Vol.6, No.4, 2014, s.145.

¹³⁶ Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s.429.

¹³⁷ Ösen, *Selanik Mevlevihanesi*, s.145.

tarikatına uzak durması ve mevleviliğin İmparatorluk içinde çok fazla örgütlenmesinden korkması bu sorunu daha dabüyütmüştür. Her ne kadar sonuç olarak padişah buyruğu yerine getirilmişse de Konya Mevlana Dergâhı ile Dersaadet arasındaki ilişkiler II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine kadar birbirlerinden uzak bir şekilde sürmüştür¹³⁸.

Şeyh Zühdü Ahmet Efendi Tekkesi

Kayseri'de doğmuş ve Selanik'te yaşamış bir şeyh olan Ahmet Zühdü Efendi Halvetiyye'nin bir kolu olan Ümmi Sinaniyye'ye mensuptu. XVIII. yüzyılda Kayserili tüccarların Mısır'a gidenleri için Selanik bir cazibe merkeziydi ve Ahmet Zühdü Efendi de onlardan biriydi. O, Selanik'e geldiğinde Şeyh Süleyman Efendi'ye intisab ederek tarikat yoluna girmişti. Tekkesi, Selanik'in Müslüman yerleşkesinin merkezinde Saray-ı Atık Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Şeyh Ahmet, yedi yıl çadırında yaşamış ve bu sürede kendini ibadet ve tefekküre vermişti. Sonra bölgenin ayanı bu çadırda kendisi için bir tekke inşa etmişlerdi (1720). Şeyh, ölümü olan 1745 tarihine kadar burada irşad vazifesi gördü. Tekkesi ölümünden sonra ünlenmiştir. Tekke hem kendi bölgesinden hem de başka yerlerden en çok yardım toplayan dini yapı olmuştu. Sicildeki kayıtlara göre, Ahmet Zühdü Efendi Tekkesi'nin iki adet bağış senedi vardır. Bu bağış senetlerinden biri Şevval 1164 (Ağustos 1751) tarihli olup burada evli olduğu öğrenilen şeyhin hanımının mal varlığı olan bir kimse olması dışında hakkında bilgi yoktur. İkinci bağış senedindeki bilgilere göre şeyh, müritleri ve diğer derviş grupları tarafından *kutb-i zaman-ı mesned* olarak geçmekteydi¹³⁹.

Sicilde semahane, mutfak, derviş hücreleri gibi tekkenin fiziksel özellikleri belirtilmektedir. Birinci bağış senedinde şeyh, tekkenin geçimini sağlayan iki mülkten söz etmektedir. Binanın kendisi ve kurucunun özel kitapları ki; şeyh kitaplarına özel önem vermiş ve kendisinden sonra korunmalarını da vasiyet etmiştir. Şeyhin bir gelir kaynağı da 360 bin akçe olan paradır. Bu parayı tekkenin bakımı için harcamıştır. Örneğin; yiyecek, Tokat kilimleri ve bir müzikli saat almıştır. Ayrıca parayı fakiri gözetme anlamında da kullanmıştır. Şeyh öldükten sonra tekkeye bir türbe inşa edilmiş ve bağışlar alınmaya devam edilmiştir. Tekkeye, Selanik'in çok çeşitli kesimlerinden bağışlar gelmiştir. Kadınlar da vakfin bağışçıları arasında bulunuyordu. Bağışların çoğu nakdi olup 1741-1761 arasında 11 bağış

¹³⁸ Mehmet Ali Gökaçtı, "Balkanlarda Mevleviliğin Gelişimi ve Selanik Mevlevihanesi", *Tarih ve Toplum*, Eylül 2000, C. 34, s.52.

¹³⁹ Eyal Ginio, "The Shaping of a Sacred Space: The Tekke of Zühuri Şeyh Ahmet Efendi in Eighteenth-century Salonica", *The Medieval History Journal*, Vol.9, No.2, 2006. p.271-272.

senedi tespit edilmektedir. İki bağış senesinde tekkedeki derviş ve diğerleri için harcamalamevcuttu. Tüm bu işlemler iki motivasyon sonucu oluşuyordu: kuruculara ve tekke halkına manevi destek ile tekkede çeşitli toplum kesimlerinden oluşan gruplardan bir topluluk oluşturma¹⁴⁰.

Yardımsever gruplar, çoğu kadın olan Saray-i Atik Mahallesi halkı ile bölge ayanlarından oluşuyordu. Aynı zamanda tekkeye bağlı iki vakıf bulunuyordu. Bunlardan biri tekke ve çevresindeki ilişkiyi ortaya koyan Hatice bint-i Ahmet Ağa bağışı, diğeri ise politik elit tarafından tekkenin nasıl bir vasıta olarak kullanıldığı ortaya koyan Karamuşzade Mahmud Ağa bağışı idi.

Hatice bint-i Ahmet Ağa, Saray-ı Atik Mahallesi sakinlerinden biridir ve kocası olan Ömer Efendi ibn-i Hasan Ağa'ya yardım etmek için vakıf kurmuştur. Şeyh Ahmet Efendi, Ömer Efendi'nin sarayla arasında bir vasıta olarak görev yapmıştır. Hatice'nin vakfı, kapsam itibarıyla ve hayırseverler açısından kurulan çeşitli cami ve tekke vakıflarından farklıdır. Çünkü daha geniş bir patronaja dâhildir. Bağışlarının hepsi de yerli Selanik halkı içindir. Örneğin 1.050 guruş vakfetmiş ve bu paranın hepsi Saray-ı Atik Mahallesi'nde bulunan camilerde ve tekkelerde çalışan görevlilere verilmiştir. Bu kişilerin görevleri Ramazan boyunca hatim indirmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hayır sahiplerinin arasında Şeyh Ahmet Tekkesi baş sırada bulunmaktadır. Örneğin Şeyh Ahmet Tekkesi'nde Rebiyülevvel ayı sürecince peygamber için-doğum ayı- mevlid-i şerif okunurdu. Okuyucuya günlük altı akçe verilirdi. Hatice bint-i Ahmet Ağa, Şeyh Ahmet Efendi için günlük 2 akçe tahsis etmişti. Bunun karşılığında 112. sure olan İhlas-ı Şerif'i okuturdu. Şeyh Ahmet Zühdü Efendi Tekkesi bunun gibi birçok bağış almaktaydı¹⁴¹.

Kara Mamuşzade Mahmut Ağa, Saray-ı Atik Mahallesi ayanlarından olup tekkeye yaptığı hayırlarla ön plana çıkmıştır. Kara Mamuşzade 2.000 guruşu tekkeye vakfetmiştir. Saray-ı Atik Mahallesi'ndeki camide hatm-i şerif okuyan 30 kişiye maaş olarak bu para tahsis edilmiştir. Parasının diğer kısmını ise çok çeşitli şekilde vakfetmekle beraber Şeyh Ahmet Efendi Tekkesi'ne özel bir önem atfetmiştir. Mahmut Ağa, yıllık 3.600 guruşu tekkenin mutfak masrafları için ayırmış, bir kısmı ile de fakirleri gözetmiştir. Karşılığında onlar mevlid-i nebi okuyacaklardır. Ayrıca günlük olarak ayrılan bir akçe ile tekkeye yağ satın alınacak ve böylece şeyhin türbesinin aydınlatılması sağlanacaktır. Günlük bir akçe de türbedara yaptığı hizmet karşılığı verilecektir. Son olarak Mahmut Ağa, Mehmet Ağa ve

¹⁴⁰Ginio, "The Shaping Of a Sacred Space", p.272.

¹⁴¹Ginio, "The Shaping Of a Sacred Space", p.273.

Ayşe adındaki çocuklarını ve onların da çocuklarını ölümünden sonra vakıf yöneticisi olarak görevlendirmiştir. Eğer soyundan kimse kalmazsa kadının görevlendirdiği ve Saray-ı Atik sakinlerinin de uygun gördüğü bir kişi yöneticilik görevini üstlenecektir. Böylece vakıf kurucusu kendi ailesi, tekke ve mahalle halkı arasında bitmeyen bir ilişki kurmuştur. Kara Mamuşzade Mahmud Ağa örneği, ayan kesiminden bir kişinin dini bir yapıya bakışı ve kendi ahiretini nasıl koruduğu ve düşündüğü hakkında örnek teşkil etmektedir. Mahmut Ağa, kendi ailesi ile Hz. Peygamber, sahabe ve ehl-i beyt isimlerinin aynı yerde geçmesini sağlayarak manevi bir kurtuluş ümit etmiştir.

Son vakıf senedi, Saray-ı Atik sakinlerinden olan Zaim Mustafa Ağa'ya aittir. Şeyh Ahmed Tekkesi için 150 guruş vakfeden Mustafa Ağa'nın vakfı, Pazar Tekkesi adı ile Haziran 1767 yılında kurulmuştur.

Şeyh Ahmet Zühdü Efendi Tekkesi, Selanikli fakirlere yardım eden, dini bayram ve günlerin kutlanarak birliğin sağlandığı bir yapıdır. Tekke yerel hayırseverlerden çok istifade etmiştir. Şeyh ve dervişlere atfedilen kutsallık ise bu yardımlaşma ve birliğin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır¹⁴².

Şehirde bu iki yapı dışında Yakub Paşa Dergâhı, Çarşamba Tekkesi, iki Lüle Tekkesi, Salı Tekkesi, Kapu Tekkesi, Musa Baba Tekkesi, Pazar Tekkesi, Said Tekkesi, Zindan Tekkesi, Salı Tekkesi(Circir), Kara Baba Tekkesi, Fethiye Dergahı, Haşmet Efendi Dergahı (Topal Mehmed Ağa) ve Perşembe Dergahı bulunmaktadır¹⁴³

III.3.1.3. Kilise ve Manastırlar

Osmanlı Devleti'nde her türlü dini cemaatin okul, hayır kurumu ve hatta ekonomik açıdan yaşamaya devam ettiği şekilde, Balkan Slavlarının Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin kontrolü altına girmesi tepkileri arttırmıştır. Bu durum, Slavların dini işleri kadar, dil, hukuk ve eğitim konuları açısından da bir merkeze bağlanması anlamına gelmektedir. Bununla hem dinlerinin anlaşılması hem de Etnik cemaatler arasındaki bütünlüğü sağlamak istemişlerdir. Bu dönemde Balkanlarda kurulan kiliseler ve okullardan bazıları bu amacı göz önüne alarak hareket etmiştir.

¹⁴²Ginio, "The Shaping Of a Sacred Space", p.273-274.

¹⁴³Selanik Vilayet Salnamesi, s.456-457.

1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in önemle ele aldığı konulardan biri, Ortodoks Kilisesi'nin ayakta kalmasını sağlamak idi. Böylece gayri Müslimleri kontrol altına almak söz konusu olabilecektir. Devletin güçlü olduğu zamanlarda bu politika başarılı olmuştur. Bu dönemde var olan kilise ve okullarda eğitim ve kültür faaliyetleriyle beraber, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde Yunan propagandası yaparak devlet denetiminden ayrı, devletin siyasî birliğini bozmaya yönelik faaliyetlerde de bulunmuşlardır¹⁴⁴.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru günümüz anlamı ile millet olarak tanınan Bulgarlar, millî kimliklerini neredeyse kaybetmiş olmalarına rağmen büyük bir millî kalkınma yaşamışlardır. Bu uyanışta Osmanlı Devleti'nin yönetiminde meydana gelen aksaklıklar rol oynadığı gibi, kimlik ve kültürlerini koruyup devam ettirme adına kiliselerin etrafında toparlanarak, mevcut olanlara yeni kilise ve okullar da ilave etmeleri etkili olmuştur. Bu dönemde Bulgar Milleti'nde toplam sayısı 47 olan kiliselerinsayısı diğer yapılarının tamamının toplamından daha fazladır. Millet gruplarına kendi dinî ilişkilerini yürütme ve özel hukuk meselelerini çözümüleme, azınlık okulları açma, dinî vergileri toplama yetkileri verilmiş, azınlık grupları harabe durumundaki kurumlarından işe başlayarak onları tamir etmiş ve yenilerini de ilave etmişlerdir¹⁴⁵.

Mülkiyeti devlete ait olan topraklar üzerinde de inşa edilen yapılar devletin izniyle yapılmışlardır. Arazi-i miri üzerinde inşa edilen yapıların, bedellerini ilgili milletin ya da etnik grubun ödemesi şartıyla yapılmalarına müsaade edilmiştir. Aynı şekilde vakıf araziler için de bu metot izlenmiştir. Bunun dışında kilise veya herhangi bir yapı, inşa edecek azınlık grubun kendilerine ait mülk arazi ya da kendi halkından kişilerin bağışladığı araziler üzerine de inşa edilmiştir¹⁴⁶.

Azınlık gruplar, kiliselerin inşasında sayıları artırırken bunun yanında okul ve derslik gibi kuruluş yapısına önem vermişlerdir. Azınlık gruplar mevcut ortamı kendi yararlarına, Devlet-i Aliyye aleyhine kullanmaya başlamışlardır. Özellikle Rum aydınlar, bir yandan halkı okullar ve Patrikhane vasıtasıyla devlet karşısında teşkilatlandırırken, diğer taraftan da yürüttükleri propagandalar sayesinde Avrupa devletlerini yanlarına çekmeyi başarmışlardır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kurumsal düzenin genel olarak bozulmasıyla birlikte, azınlık toplumu giderek hızlı bir değişimden geçmeye başlamıştır. Böylece daha çok

¹⁴⁴ Ahmet Özger, *Selanik'te Kiliseler ve Etnik Kimlik İnşası*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.70-74.

¹⁴⁵ Clogg Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, (çev. D. Şendil), İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1997, s.43

¹⁴⁶ Özger, *Selanik'te Kiliseler ve Etnik Kimlik İnşası*, s.74.

milliyetçilikten söz edilmekte ve bunun sonucu olarak Osmanlı yönetimine duyulan tepki de giderek artmaktaydı¹⁴⁷.

1869-1875 yılları arasında Sultan Abdülaziz zamanında 122 kilise olup bunların yüzde ellisi sıfırdan inşa edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde tamirat ve tadilatlar sayesinde bu sayı daha da artmıştır¹⁴⁸.

III.3.1.4. Sinagog ve Havralar

en eski sinagog Roma kökenli Etz Haim Sinagogu'dur. Bunun haricinde İtalya ve Orta Avrupa'dan gelen Yahudiler de 1450 yılında sinagoglarını kurdular. XVI. yüzyılda mevcut sinagogların isimleri şu şekildeydi: Mayorka, Kastilya, Neve, Pulia, Sefarad , Sisilya, Şalom, Provincia, Kalabara, Katalan, Otrando, Evora ve Tesdek sinagoglarıydı¹⁴⁹.

XX. yüzyıl başlarında ise şehirdeki sinagog ve havraların sayısı son derece fazla idi. Zira 30'dan fazla havra Yahudilere hizmet veriyordu Bunlar: Büyük Sinagog, Argon, Avora, Otranton, Geruş, Ostrog, Kastila, Argavova, Kastilya, İtalya Yaşayan Havrası, İtalya Hadaş Havrası, İtalya Şalom Havrası, Aşkenaz Havrası, Beytullah Havrası, Beyt-i Aron Havrası, İsmail Havrası, Yahya Havrası, Lişbon Yeşan Havrası, Lişbon Hadeş Havrası, Mayor Havrası, Mograbiz Havrası, Neve Şalom Havrası, Sisilya Hadaş Havrası, Ezhayim Havrası, Pilya Havrası, Portuga Havrası, Provinsiya Havrası, Kana Havrası, Katalan Yeşan Havrası, Katalan Hadaş Havrası, Şalom Havrası, Kelemeriye Havrası ve Vardar Havrası'dır¹⁵⁰. Bu sinagoglarda ihtiyacı olanların geçimlerini sağlaması için dokuma atölyeleri bulunmaktaydı¹⁵¹.

¹⁴⁷ Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, s.43-44.

¹⁴⁸ Özger, *Selanik'te Kiliseler ve Etnik Kimlik İnşası*, s. 73.

¹⁴⁹ Anastassiadou , *Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s.45.

¹⁵⁰ *Selanik Vilayet Salnamesi*, s.456.

¹⁵¹ Anastassiadou, *Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s.46.

III. 3.2. Selanik'te Kültürel Kurumlar

III.3.2.1. Mektep ve Medreseler

Kozmopolit bir yapıya sahip olan Selanik'te Türkler, Yahudiler, Rumlar, Bulgarlar ve diğer milletlere ait çok sayıda okul faaliyet halindeydi. Şehirde Müslümanların inşa ettirdiği mektep ve medreselerin isimleri şu şekildedir:Hacı Mustafa Baba Medresesi (1638), Topal Mehmet Ağa Medresesi (1662), Mehmet Ağa Mektebi ve Vezir-i Azam Şehit Mehmed Paşa Mektebi (1706), Şifaiye Medresesi (1712), Emin-zade Hacı Ahmet Ağa Dar-ül Hadisi (1726)ve Davud Efendi Dar-ül Hadis Medresesi (1792)¹⁵².

Eski usulde eğitim yapan medreselerden XX. yüzyılın başlarına kadar eğitim faaliyetlerini sürdürenler olmuştur. Bu medreselerden bir kısmı büyük vakıflara ve maliyeye bağlandığı gibi bir kısmı da gelir kaynaklarını kaybetmiş durumdadır. İçlerinde son derece sınırlı gelir kaynakları bulunan medreseler de mevcuttur. Örneğin; Yusuf Paşa ve Selim Paşa medresesi Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Çınarı Medresesi ve Haseki Mehmed Çavuş Medresesi'nin gelir kaynakları oldukça azalmıştır. Bunun yanısıra Yakub Paşa Medresesi, Mustafa Paşa Medresesi ve Saray-ı Atik Medresesi'nin hiçbir gelir kaynağı bulunmamaktadır. Aynı dönemde Hacı Numan Beğ Medresesi'nin 8.000 kuruş geliri mevcuttur¹⁵³.

Mektepler ise Selimiyye Mektebi (erkek), Hamidiyye Mektebi (kız), Ali Paşa Mektebi, Mustafa Paşa Mektebi (erkek ve kız), Revza-ı Sıbyan Mektebi (erkek ve kız), Hadika-i İrfan Mektebi ve ibtidaiyye mektepleri olarak sıralanabilir¹⁵⁴. Müslümanlara ait okulların yanında şehirde Rum, Bulgar, Ulah, Yahudi, Sırp, İtalyan, Alman ve Fransızlara ait çeşitli basamaklarda ve türde eğitim veren kız ve erkek okulları bulunuyordu¹⁵⁵. Örnek olarak Selanik'te Yahudilerin kontrolü altında bulunan okullardan Talmud Tora Ağadol Mektebi, Talmud Tora Akatan, Vardar, Pobolar, Alyans-ı Erkek ve Kız gibi mektepleri söylemek mümkündür¹⁵⁶.

1870'li yıllarda Müslümanlar ile gayr-i Müslim nüfusun yarı yarıya olduğu Selanik'te okul sayıları bakımından bir dengesizlik bulunmaktadır. Bu yıllarda şehir merkezinde

¹⁵²Ünal, Selanik ve İzmir, s.171.

¹⁵³Selanik Vilayet Salnamesi, s.456.

¹⁵⁴Selanik Vilayet Salnamesi, s.404-407.

¹⁵⁵Selanik Vilayet Salnamesi, s.407-414

¹⁵⁶Selanik Vilayet Salnamesi, s. 458.

Müslümanlara bağlı 22 sıbyan mektebine karşılık, 18 Hristiyan ve 12 Yahudi mektebi mevcuttu. Ayrıca bazı Türk öğrencileri, daha iyi eğitim verdiği gerekçesiyle, azınlıkların açtığı okullara devam etmişlerdir. Bu okulları yakından tanıyan bazı eğitimciler, geleneksel eğitim uygulamasından memnun olmayan kimi zenginlerin de katkısıyla özel okullar açmışlardır¹⁵⁷.

İlk özel okulun 1872 yılında Selanik'te Şemsi Efendi tarafından açılan okul olduğu ileri sürülmüştür. Özel okulların tarihçesine ilişkin son yıllarda yayınlanan bir diğer çalışmada Selanik'te açılan Terakki Mektebi ile ilgilidir. Bu okul sadece Selanik için değil belki Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk modern özel İslam Okulu olmuştur. 1901 yılında Mekteb-i Terakki'nin erkek ve kız bölümlerini kapsayacak büyük bir okul binasının temel atma töreninde, Padişah Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı anısına okulun adı Yadigâr-ı Terakki olarak değiştirilmiş ve bundan sonra Mekteb-i Terakki adı yerine Yadigâr-ı Terakki adı kullanılmaya başlanmıştır¹⁵⁸.

Özel okulların kuruluşuyla birlikte XIX yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde tecrübe olunmayan yeni bir eğitim sistemi meydana çıkmıştır. Bu yeni sistem, eğitimin ticarileşmesidir. Daha önce gönüllülük ve karşılıksız olma esasına dayalı eğitim artık parası olanların daha iyisine ulaşabileceği bir uygulamaya dönüşmüştür. Bu gelişme var olan bir uygulamanın kurumsal bir yapıya dönüşmesinden ibaretti. Çünkü uzaktan beri üst düzey bürokratlar ve varlıklı aileler, çocuklarının eğitimi için parayla özel öğretmen alıyorlardı. Ancak XIX. yüzyılda eğitim ve bilim alanında yaşanan gelişmeler bu uygulamanın kurumsal bir yapıya dönüşmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Zira eğitim ve bilim alanındaki ilerleme eğitim süresinin uzamasını ve öğretim programlarının çeşitlenmesini zorunlu şekilde getirmiştir. Öte yandan devlet okulları eliyle bu yeni sistemi uygulamak mümkün olamamıştır. Bunun üzerine bazı öğretmenlerin girişimleriyle devlet okulları dışında yeni okullar açılması yoluna gidilmiştir¹⁵⁹.

¹⁵⁷*Selanik Vilayet Salnamesi*, s.396.

¹⁵⁸Hüseyin Şimşek, "Osmanlı Devletinde Özel Okullar ve İlk Türk Özel Okulunun Tarihçesine Dair Yeni Bilgiler", *Bilgi*, İstanbul 2014, No. 68, s.218, 221, 223; *Selanik Vilayet Salnamesi*, s.401-404.

¹⁵⁹Şimşek, "Osmanlı Devletinde Özel Okullar", s. 221.

III.3.2.2.Modern Okullar

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Selanik'te de XIX. yüzyılda sosyo-ekonomik hayata önemli katkılar sunan bir dizi okul açılmıştır. Mesleki ağırlıklı olan bu okullardan biri de Selanik Hamidiye Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği idi.Mektep teorik ve pratik olmak üzere ziraat tahsili için açılmış olup ilk mektebi bitirmiş 15-20 yaş arasındaki çiftçi çocuklarının eğitimini amaçlamıştır. Üç yıl devam eden eğitim sırasında öğrencilerin masrafları devlet tarafından karşılandığı gibi kendilerine harçlık da verilmiştir¹⁶⁰. Bir diğer mektep, Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1291 yılında açılan mektebin idaresi için bazı mülkler ile bedesten inşa edilerek mektebe tahsis edilmiştir. Başlangıçta ıslahhane adıyla kurulmuşsa da daha sonra “mektebi sanayi” olarak faaliyetini sürdürmüştür. Mektebin mevcut akarları tamir edildiği gibi yeni gelir kaynaklarıyla daha da genişlemesi temin edilmiştir. Ücretsiz olarak mektebe kaydedilen çocukların 8-15 yaşları arasında ve fakir olma şartlarını taşımaları gerekmektedir¹⁶¹.

XX. yüzyıl başlarında öğrenci sayısı 180'e kadar çıkmış olan mektepte 5 yıllık eğitim sırasında dini ilimler, hat, tarih, coğrafya ve Türkçe'nin yanında hendese ve hesap gibi dersler okutulmakta idi. Öğrenciler mürettiblik, litografyacılık, kunduracılık, terzilik, dokumacılık ve marangozluk gibi iş kollarında yetiştiriliyorlardı¹⁶².

Selanik'te bu dönemde faaliyet gösteren okullardan biri de Fevziye Mektebi idi. XIX. yüzyıl sonlarında iptidai seviyesinde açılan okul, kısa sürede rüşdi derecesine çıkmış ve 9 yıllık bir eğitim süresine ulaşmıştır. 1306 yılında kızların da kabul edildiği okulda XX. yüzyılın başlarında toplam 500 öğrenci eğitim görmekte ve bunların %15'i ücretsiz olarak okumaktadır. Okulun kuruluşundan 1318 yılına kadar geçen süre zarfında 144 öğrenciye diploma verilmiştir. Okulun yetiştirdiği öğrenciler ticaret mesleğinin yanısıra mülkiye ve baytar mektebi gibi yerlere devam etmişlerdir

¹⁶⁰*Selanik Vilayet Salnamesi*, s.385-388.

¹⁶¹*Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 44.

¹⁶²*Selanik Vilayet Salnamesi*, s.389-396.

III.3.2.3. Matbaa ve Gazeteler

Matbaanın mevcudiyeti Selanik'teki kültürel gelişmeyi ve zenginliği açıklamaktadır. İlk matbaa şehre 1512 yılında Portekiz kökenli biri tarafından getirildi. Daha sonra İtalya'dan göç edip Selanik'e yerleşmeye karar vermiş İsrail Sonsinonun torunu Gershon ben Moshe, oğlu ile beraber 1530 yılında bir matbaa kurdular. Bu matbaa İbranice yayımlar basıyordu. 1530 ve 1547 yılları arasında bu matbaada 40'dan fazla İbranice kitap basıldı.1790 yılında Abraham ben David, Yomtov Canpillasla beraber Selanik'teki diğer matbaa kurdu¹⁶³.

<i>İsmi</i>	<i>Yeri</i>	<i>İmtiyaz sahibi</i>	<i>Türü</i>	<i>Dili</i>	<i>Kuruluş Tarihi</i>
Vilayet	Mektab-i Sanayi	Resmi	Taş ve Hurufat	Türkçe	Kadim
Erhaayim	Susisi Hanı	Hayim Kovo	Hurufat	Yahudice	1292
Faraci	Rongot Hanı	Faraci Efendi	Taş ve Hurufat		1310
İstefan Yorgi	Kolombo Caddesi	Papa Gorgi	Hurufat	Rumca, Fransızca	1313
Faros	Boşnak Hanı	Karbola Efendi	Hurufat	Rumca	1314
Hristo Mano	Frenk Mahallesi	Hristo Mano	Taş ve Hurufat	Rumca, Fransızca	1309
İrakilidi	Frenk Mahallesi	İrakilidi Efendi	Hurufat	Rumca	1305
Akaroti	Kolomboz Sokağı	Akaroti	Hurufat		1306
Vasiliyadi	Frenk Mahallesi	Vasiliyadi	Hurufat	Rumca	1311
David	Rogoz Mahallesi	David Barbezev	Hurufat	Türkçe, Yahudice	1313
La Apoka	Kadı Mahallesi	Sadi Livi	Hurufat	Yahudice,	Kadim
Salvator	Frenk Mahallesi	Salvatordf	Hurufat ve Taş	Fransızca Türkçe, Yahudice, Bulgarca,İtalyanca	1305

Selanik'te XX. yüzyıl başlarında hizmette bulunan matbaa ve gazeteler şu şekildedir:¹⁶⁴

Türkçe olan Selanik gazetesi Sanayi Matbaası'nda, Fransızca olan Jurnal Du Selanik gazetesi Sadi Livi Matbaası'nda, Türkçe olan Asr gazetesi Osmanlı Asr Matbaası'nda basılmış olup imtiyaz sahibi Abdurrahman Nafiz Efendi'dir. İspanyolca olan Alapoka gazetesi Sadi Livi Matbaası'nda, Rumca olan Faros Salonikos gazetesi Faros Matbaası'nda, Yahudice olan Avenir gazetesi, Erhayim Matbaası'nda basılmıştır. Fransızca olan Progre Du Salonik'in imtiyaz sahibi, Buhoya Kohen olup gazete Salvator Matbaası'nda basılarak faaliyetlerine devam etmiştir¹⁶⁵.

¹⁶³Shaw, *Yahudiler*, s.167-168.

¹⁶⁴*Selanik Vilayet Salnamesi*, s.442.

¹⁶⁵*Selanik Vilayet Salnamesi*, s.443.

III.3.3. Selanik'te Sosyal Kurumlar

III.3.3.1. Selanik Vakıfları

Osmanlı kentinin temel yapıtaşlarından olan ve ileri gelen devlet görevlilerinin ya da kent eşrafının öncülüğünde sosyal yardımlaşmanın en güzel örneği olan vakıflar, Selanik içinde kent yaşamının vazgeçilmezleri arasındaydı. Fetihden sonraki süreçte sayıları hızla artan vakıflara izleyen dönemlerde yenileri katılmış, bunlar da toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına ve şehrin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Selanik'te çeşitli tarihlerde kurulmuş olan vakıflar şunlardır:¹⁶⁶

Hacı Rıdvan Ağa Vakfı (1668), Hacı Derviş Efendi Vakfı (1668), Zemini Çelebi Vakfı (1669), Sinan Paşa Vakfı (1672), Ayşe Hatun Vakfı (1673), Ağazade Mustafa Ağa Vakfı (1680), Hüseyin Paşa Vakfı (1694), Menteş Halil Efendi Vakfı (1701), Şeyh Hortacı Süleyman Efendi Vakfı (1711), Koca Kasım Paşa Vakfı, Ahi Baba Vakfı, Hacı Ahmed Efendi Vakfı (1726), İshak Paşa Vakfı, Hoca Mustafa Vakfı (1727).

Bu vakıfların yanısıra Selanik'te para vakıfları da son derece yaygındı¹⁶⁷. Selanik para vakıflarının, önemli bir liman kenti ve uluslararası ticaretin geliştiği merkezlerden biri olan Selanik'te XVIII. yüzyılın ilk yarısında önemli bir kredi kurumu olarak işlev gördüğü, gerek kent halkının gerekse kırsal kesimde yaşanların kredi ihtiyaçlarını millet, din ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin büyük ölçüde karşıladığı görülmektedir. Para vakıfları, özellikle savaşa hazırlık ve savaş dönemlerinde yüklenen olağan ve olağan üstü vergilerin karşılanmasında reayaya verdiği düşük krediyle destek olmuşlar ve köylüler tarafından oluşturulan kredi talebini büyük ölçüde karşılamışlardır. Şüphesiz köylülere verdikleri kredilerle köylüleri yüksek faizle borç veren muamelecilerden kurtarıırken, vakıf sermayelerinin devamı ve vakıf amaçlarının gerçekleşmesini sağlayacak ve %15'lere varan faizle karlı bir piyasaya yatırım yapmışlardır.

Selanik para vakıflarının bir diğer özelliği de kadın müteveli sayısının çokluğu ve bunların vakıf sermayesinden diğer erkek mütevellilerin kredi olarak yatırım amaçlı kullanmalarıdır. Sonuçta Selanik para vakıflarının Bursa ve İstanbul'daki vakıflarla benzer özellikler taşıdığı, verdikleri kredinin diğerleri gibi büyük küçük ölçekli ve tüketime yönelik

¹⁶⁶Vacalopoulo, *Thessaloniki*, p.48.

¹⁶⁷ Ginio, "The Spring of a Sacred Space", p.275.

olduğu, üretim ve yatırımı teşvik edecek türden büyük krediler verse de genelde büyük risk almadıkları görülmektedir. Bireysel olarak verilen kredilerde askeri sınıf ile tüccar-esnaf sınıfını daha güvenilir gelirlere sahip olmaları nedeniyle tercih etmişlerdir. Para vakıfları Selanik'te verdikleri kredilerle piyasaya önemli oranda nakit sürmüşler, ancak Çizakça'nın belirttiği gibi batılı benzerleri gibi piyasadan sermaye çekip bankaya dönüşmemişlerdir¹⁶⁸.

1741 yılında Şeyh Zühdü Ahmet Efendi tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa yapılan bağışları birçok para vakfının kurulması takip etmiştir. Ahmet Ağa kızı Hatice tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa 1.050 kuruş bağışlanmıştır. 1743 yılında Ahmet kızı Rabia tarafından Kasımiye'de kurulan vakfa aynı mahallede bir ev vakfedildiği gibi 1751 yılında Şeyh Zühdü Ahmet tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa 360.000 akçe bağışlanmıştır. Benzer şekilde 1752 yılında kurucusu belli olmamakla birlikte Kasımiye Vakfı'na aynı mahallede bir ev ile 100 kuruş bağışlanmıştır. Ahmet kızı Havva Hatun tarafından Pinti Hüseyin Bey'de kurulan vakfa yapılan bağış 340 kuruştur. Abdullah kızı Amina tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa yapılan bağış 300 kuruş; Nakib Seyyid Mehmet Salih Paşa kızı Şerife Fatma Hatun tarafından Yakup Paşa'da kurulan vakfa yapılan bağış 24.000 akçe; 1757 yılında Kara Mamuşzade Mahmut Ağa tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa yapılan bağış 2.000 kuruş; Hasan Ağa tarafından Kale'de kurulan vakfa yapılan bağış 400 kuruş ile 1.500 kuruş; 1763 yılında Eski Sadrazam Osman Paşa'nın kızı Rabia Hanım tarafından Burhan Hoca'da kurulan vakfa yapılan bağış 1.000 kuruş; 1767 yılı Zaim Mustafa Ağa oğlu Mehmet Ağa tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa yapılan bağış 150 kuruştur. Selanik'teki varlıklı kişiler genellikle bağışlarını çeşitli yerel ve dini kurumlara, buralarda yaşayanlara ve görevlilerine bırakma yönünde bir eğilim sergilemektedir. Öte yandan özellikle hayırsever Selanikli sakinler için cenazeler en uygun fırsatlardan biriydi ve cenazelerde yoksullara yemek dağıtmak en yaygın yardım şekliydi. 1694-1768 yılları arasında Selanik sicillerinde kayıtlı olan yeni yardımların hak sahipleri 28 Sufi tekkesi, 30 mahalle camii, 19 Selanikli yoksul, 8 lonca, 4 kutsal kentler şeklinde gösterilirken, yardım alanların sosyal konumları ve dağılımları ise şöyleydi: 97 vakıf görevlisi, 76 dini görevli, 10 su temin eden, 7 yoksul ve 5 lonca¹⁶⁹. Kentteki dayanışma ruhunu gösteren bir diğer örnek Mısır Çarşısı tüccarları tarafından bir Cuma Camii'nin kurulmasıdır. Aynı tüccarlar çalışanların

¹⁶⁸ Veli Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2014, s.102-103.

¹⁶⁹ Eyal Ginio, "Kadınlar, Yoksulluk ve 18. Yüzyıl Selanik'inde Hayatta Kalma Stratejileri", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 89, 2001, s.192-194.

maaşını sağlamak ve bu caminin bakım ücretlerini karşılamak için aynı mevkide sonradan birkaç vakıf daha kurmuştur¹⁷⁰.

III.3.3.2. Selanik'te Bulunan Hamamlar

Osmanlı döneminde Selanik'te on bir tane hamam bulunmaktadır. Şehrin en önemli hamamları Paşa Sarayı, Molla Sarayı, Molla Yahya Ağa, Mehmet Ağa Kethüdası ve Mehmet Ağa hamamlarıdır. En ünlü olan Bey Hamamı dışında Mustafa Paşa Hamamı, Ayasofya Hamamı, Kadıasker Hamamı, Çıfudlar Mahallesi içindeki Halil Ağa Hamamı, Kule Hamamı, Tahtakale Hamamı, Cezeri Kasım Paşa Hamamı ve Yeni hamam Selanik'in diğer hamamlarıydı. Kentte halk hamamlarından ayrı olarak bir de devlet görevlilerinin ve ayanların saraylarında bulunan üç yüz adet özel hamam vardı. Bunlar arasında Paşa Sarayı Hamamı, Çıfud Yahya Ağa Hamamı ve Ahmet Ağa Hamamı en meşhurlarıydı¹⁷¹. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Sultan Bayezid'e ait üç hamamdan bahsedilmiştir. İlki Tahtakale Hamamı olarak adlandırılan Buğluca hamamıdır. Diğer Kule Hamamı olup gayet geniş bir mimariye sahiptir. Bey Hamamı ise yukarıda sayılan hamamların en ferah, aydınlık ve güzel olanıdır. Eski tarzda inşa edilmiş ve dört köşeli olan bu hamam nurlu kubbelerden oluşmaktaydı. Duvarları sürekli amber ve safran kokardı. Tabanına çeşitli renklerde mermerler döşenmiştir. Bu mermerler beşer, altışar arşın uzunluğunda ve enliliğindedir. Kubbeleri billur camlardan oluşmuştur. Hamamda padişahların girip yıkanacakları yüksek bir kasır bulunmaktaydı. Buraya sekiz ayaktan oluşan taş bir merdiven ile çıkılırdı ve yukarıda balkon şeklinde bir halvet gelenleri karşılardı. Alt katta kurnalarda yıkananlar yukarıdaki kasırdan görünürdü. Bu halvet padişaha özeldir. Kimi zamanlarda ise ayanlar ve büyük kimselerde kullanırdı. Halvetler ise seyredilmeye değer güzellikteydi. Soğukluk kubbesinin ortasında hoş bir havuz bulunmaktaydı ve insanlar tarafından önemsenmekteydi. Bu güzel ve dillere destan hamamın benzeri Sivas Eyaleti'nin Merzifon şehrindeki Pir Dede Sultan'ın nazargâh hamamıdır¹⁷².

¹⁷⁰Eyal Ginio, "Every Soul Shall Taste Death Dealing with Death and the After life in Eighteenth-Century Ottoman Salonica" *Studia Islamica*, No. 93, 2001, pp.128-129.

¹⁷¹ Vocalopoulos, *Thessaloniki*, p.85.

¹⁷²Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, s.18

III.3.3.3. Selanik'te Bulunan eşmeler

Kentte kullanıma açık çeşme sayısı yetmiş dört adetti. Ayrıca yüz yetmiş su değirmeni bulunmaktaydı. Ekmekçizade Ahmet Paşa Çeşmesi, Şeyh Hortaç Çeşmesi ve Sultan Bayezid-i Veli Çeşmeleri bu çeşmelerin en ünlülerindendi. Suları Hortaç Dağı'ndan gelen çeşmeler, lezzetli bir tada sahiptiler. Kербela çölünde vefat eden şehitler için büyük sebiller yapılmıştı. Bu sebillerin en meşhuru Yalı Kapısı'ndan içeride, Gümrük Emini'nin evinin önünde yer alan üzeri kurşun örtülü ve kubbeli sebildi. Aynı zamanda çok sayıda hayırsever insanlar kente akarsu getirmiştir. Bu sular lezzetli bir tada sahipti ve hazmı kolaydı. Şehrin tüm hamam, han, cami ve evlerine bahsedilen Hortaç suyu akardı. Ayrıca Yenikapı dışında, batı kısmında bulunan dağlardan da çok sayıda su şehre gelirdi ancak Hortaç suyu kadar faydalı değildi¹⁷³.

III.3.3.4. Selanik'te Bulunan Kahvehaneler

Selanik tepelerinde, Clious ve Alexandrou Papadopoulousokaklarının kesiştiği yerde son Osmanlı kahvehanesi olan Tsinari bulunmaktadır. Bina, geniş bir alanın köşesinde yer almaktadır. Ön cephesinde ahşaptan iki kapı olup giriş Clious sokağında yer almaktadır. Bu yerde epey yükseltilmiş olan kaldırım birçok doğal taraça oluşturur. Aynı yerde, çok eski ve büyük bir çınar varmış. Kahvehane içerisindeki bir kaç masa ve sandalye bulunmaktadır. Bunların dışında en önemlisi kahvehanede içilen kahve değil belki de cam bardağın çevresinde düzenlenen büyük bir törendir. Tavla oyunları, yakılan sigara, nargile. Yan yana dizilmiş, marpuçları farklı farklı duvara asılmış nargileler bir masa üzerinde sergileniyor. Bütün müşteriler kendi nargilesini alıyor, kahveci de tömbekiyi ateşlemeye yarayacak korları getiriyor ve nargile töreni saatlerce devam ediyordu. Buraya gelen ve sadece erkeklerden oluşan müşterilerin çoğunluğu Müslümanmış. 1923 yılında Yunanistan ile Türkiye arasındaki mübadelenin ardından bu bölge Anadolu ya da Karadeniz kökenli Rum göçmenlerin yerleşim mahallesi olmuş ve Tsinari Kahvehanesi de el değiştirmiştir. Kahvehane yıllar boyunca menüye mezeler, rakı ve Anadolu mutfağına özgü yemekler ekleyecek bir İzmirli tarafından

¹⁷³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.18.

işletilecektir. 1923-1933 yılları arasında çok sayıda seçim kampanyası sırasında Tsinari, Liberallerin önemli bir buluşma merkezi olacaktır¹⁷⁴.

Ancak bugün Tsinari Selanik'teki ender Osmanlı kahvehanelerinden biri olsa da geçen yüzyılda durum çok farklıydı ve bu tür kahvehanelerin Makedonya başkentindeki tam sayısı bilinmemektedir. Ancak sakinlerin yaşadığı her tarafta kahvehaneler vardı. Kahvecilik yapmak için bir iki sandalye ve birkaç masa bulmak yeterliydi. Kahvehanenin küçüklüğü önemli değildi. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Selanik'te sıradan bir kahvecinin az sayıda mobilyaya ve araç gerece ihtiyacı vardı. Kahveci Bekir Ağa buna iyi bir örnek oluşturmaktadır¹⁷⁵.

Müslüman bir Arap olan Bekir Ağa, Selanik'te yaşamış ve 1890 yılında bu kentte vefat etmiştir. Arkasında dört eş ve bir sürü çocuk bırakmıştır. Ardında bıraktığı tek iz, ölümünden sonra mal ve işinde kullandığı avadanlığın dökümünün yapıldığı bir belgedeki bir iki satırıdır: İki yorgan, iki yastık, bir kuşak, bir sini, iki tencere, bir saat, bir bıçak, bir kılıç ve bir kol saati. Bu saat mirasın dörtte birinden de çok değer taşımaktadır. Bekir Ağa zengin bir kahveci değildi. Elinde bulunan azıcık araç gereçle kendi gereksinimlerini karşılayıp dört eşini iyi kötü yaşatabilmesi, birkaç kahveci gerecinin ailenin tamamının geçimini sağlayabileceğini göstermektedir¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Meropi Anastasiadou, "Son Osmanlılar Döneminde Selanik Kahvehaneleri", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, (Ed. Helen Desmet, Gregoire François Georgeon), çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan, İstanbul 1999, s.87.

¹⁷⁵ Anastasiadou, "Son Osmanlılar Döneminde Selanik Kahvehaneleri", s.88-89.

¹⁷⁶ Anastasiadou, "Son Osmanlılar Döneminde Selanik Kahvehaneleri", s.88-89.

IV. BÖLÜM

SELANİK'TE EKONOMİK YAPI

IV.1. Selanik'te Ekonomik Faaliyetler

Helenistik dönemde şehrin limanı günümüzdeki Navarinou Meydanı'nın güneyine konuşlanmıştır ve kuzeyindeki çarşı yapıları ile etkileşimde bulunmuştur. Ancak Roma döneminde Büyük Konstantin M.S. 323-324'de şehrin güneybatı ucuna bir liman yaptırmıştır. Konstantin Limanı olarak adlandırılan bu liman, zaman içinde dolduğundan günümüze kadar gelememiştir. Sur dışında kalan doldurulmuş bu alan zamanla gemilerin yükleme ve boşaltma işlemlerinin yapıldığı ve çeşitli dükkânların bir araya geldiği bir yere dönüşmüştür. Osmanlı döneminde Selanik'in ticaret ağının ağırlık kazandığı belli başlı yerlerden biri de bu liman olmuştur¹⁷⁷.

Selanik şehri tarihi boyunca farklı etnik grupların egemenliği altında bulunduğu için nüfus yapısında sürekli bir hareketlilik ve farklılık görülmüştür. Ayrıca şehrin kurulduğu çağdan beri liman odaklı gelişmesi ve Doğu Akdeniz ticaret faaliyetleri içinde önemli bir konuma sahip olması da nüfusun kozmopolit bir yapıda olmasına olanak sağlamıştır. Osmanlı Devleti şehri fethetmeden önce Selanik'te bir Venedik kolonisi bulunmaktaydı. 1423'ten başlayarak Venedikliler şehrin yönetimine tamamen sahip olmuşlardı fakat fetihden sonra halkın çoğu kenti terk etmişti¹⁷⁸.

Kentin en önemli gelir kaynağı, Selanik ve Çitroz tuzlalarından çıkarılan tuzdu.¹⁷⁹ İkinci önemli gelir kaynağı ise ticari vergilerdi. Bunlar; bac-ı bazar, ihtisap (çarşı ve dükkânlardan elde edilen vergi) ve kapan resmi (halka açık tartılardan alınan vergi) dir. 1567-1568 yılında Selanik'in toplam geliri 5.279.752 akçe idi.¹⁸⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te 1.902 Müslüman aile reisinden 265'i zanaatkâr, 80'i tüccar, 26'sı devlet görevlisi olarak geçimini sağlamaktaydı¹⁸¹.

XVI. yüzyılda şehrin meslek dağılımında ilk sırayı imamlık, ikinci sırayı müezzinlik, üçüncü sırayı ise dokumacılığın aldığı görülmektedir. Buna göre müslüman nüfusun geçim

¹⁷⁷ Ceylan İrem Gençer, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2012, s.105.

¹⁷⁸ Kiel, "Selanik", s.353.

¹⁷⁹ Delilbaşı, "Via Egnatia", s.84.

¹⁸⁰ Delilbaşı, "Via Egnatia", s.84.

¹⁸¹ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.194.

kaynağı olan meslekler şunlardır:¹⁸² Seyis, attar, boyacı, bakkal, bezzaz(kumaş taciri), fırıncı, kasap, kadı, asker, muhassıl (vergi tahsildarı), kâtip, imam, kapucu, demirci, marangoz, tacir, müezzin, kovancı, dokumacı, cabi (vakıflardan vergi toplayan kişi), müderris, ayakkabıcı, pabuççu, topçu, üzümçü, zabıt, kazancı, zerger (altın işleyip satan kişi) tellak, reis, kilerci, subaşı ve kethüda. Selanik'in yerel Yahudi nüfusu, bankerler, mandıralardan ve köle tacirlerinden vergi toplamakla uğraşmışlardı. Diğer taraftan önde gelen Müslüman memurlarını ya da yeniçeri kumandanlarını finanse eden Yahudiler, kentin gümrük imtiyazı ve kent dışındaki tuzlaların imtiyaza verilmesiyle de ilgilenirdi¹⁸³. Hamallık, hafiyecilik, aktarlık gibi işler Yahudilerin tekelinde olup, semercilik tenekecilik, boyacılık, çuha dokumacılığı başlıca uzmanlaştıkları mesleklerdir¹⁸⁴.

Selanik'teki çarşıların kentin alt kesiminde dar ve uzun sokaklar boyunca konumlandığını belirten Evliya Çelebi, diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi bu sokakların üstünün çardaklar veya asmalar ya da dükkânların ahşap sundurmaları ile örtüldüğünü belirtmiştir. Aynı zamandasatıcıların Rumlardan ve ağırlıklı olarak Yahudilerden oluştuğunu söyleyen seyyah, dükkânlarda mamul ürünlerin bulunduğunu ancak Yannina Çarşısı'ndaki mücevher şal ve doğuya özgü giysilerin Selanik Çarşısı'nda daha pahalı olduğunu ifade etmiştir¹⁸⁵.

1668 yılında İskele Kapısı'nın dışında İskele Varoşu adı verilen bu alanın Mısır Çarşısı kısmında 500 dükkân olduğu ve bu dükkânlarda keten, kahve, pirinç ve şeker benzeri ürünlerin satıldığı; ayrıca 500 keresteci dükkânı, 100 adet büyük terzi dükkânı, 300 adet pazarcı mahzeni ve mescit olduğu bilinmektedir. Her ne kadar rakamlar aşırı görünse de, burada farklı ticari işlerin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. 1716 yılında Selanik Gümrük Mukataası'nın yıllık vergi toplamı 15.000 kuruştur. Aynı yıl malikâne sisteminin kaldırılmasının ardından tekrar iltizama verilmesi için Selanik Gümrük Mukataası'na yıllık 2.500 kuruş zam yapılmıştır¹⁸⁶.

XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde iki büyük merkezden biri Selanik diğeri ise İstanbul'du. XVII. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'ndaki 80.000 asker için lazım olan çuha Selanik'ten temin ediliyordu. Bu kumaşlar Selanik'teki çuha ambarı idaresinde saklanırdı. Kalın Selanik çuhasından dolama yapılır ve bunlar saraydaki görevlilere verilirdi. Bu devirde

¹⁸² Delilbaşı, *Via Egnatia*, s.80-81.

¹⁸³ Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s.69.

¹⁸⁴ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.194.

¹⁸⁵ Gençer, "İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim", s.107.

¹⁸⁶ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.192.

Selanik'te ticaret İstanbul'dan fazlaydı. Yabancı tüccarlar, İskenderiye ve İzmir dışında özellikle Selanik'te bir araya geliyorlardı. XVII. yüzyılın sonlarında burada bir konsolosluk ve bir ticaret iskelesi inşa edilerek etkin bir hal alması sağlanmıştır. Selanik'in ekonomik açıdan gelişmesinde etrafındaki Sidrekapsi demir madenlerinin işletilmesi ile Kalamerya tuzlasının gelirlerinin büyük etkisi olduğu düşünülebilir. Selanik kentindeki Sidrekapsi madenlerinin işletilmesi hazineye büyük katkı sağlıyordu XVII. yüzyılın sonlarındaki Avusturya savaşları sırasında bazı nedenlerden dolayı madenlerin kuyu ve ocakları iptal edilmiş, ancak 1720 yılında Selanik Gümrük Emni Hüseyin Ağa tekrar nazır tayin edilerek, bu madenleri yeniden canlandırma yoluna gidilmiştir. Hüseyin Ağa'ya üç kuyu kazılması ve üç çark yapılması konusunda emirler gönderilmiştir. Ayrıca madenlerin deniz kenarında bulunması nedeniyle Hıristiyan korsan ve haydutların saldırılarından korunmak üzere on beş akçe ulufe ile kırk sekban yazılması ve ağaçtan bir palanka yapılması kararlaştırılmıştır¹⁸⁷.

Şehrin ekonomisinde önemli bir yer tutan gelir kaynaklarından biri de tuzlarıydı. Bizans ve Venedik döneminde de işletilen Selanik tuzlarından Osmanlılar da yararlanmış ve ihtiyaçları olan tuzu buradan satın almışlardır.¹⁸⁸ 1468-1469'da şehrin tuz madenlerinin üç yıllık geliri 9.000.000 akçe tutarında olup bu gelir Selanik'te kayda değer bir tuz üretiminin olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde de tuzculuk işiyle uğraşan kalabalık grupların varlığı tuzun ekonomik değerine bir kez daha işaret etmektedir¹⁸⁹. Bu durum izleyen yüzyıllarda da devam etmiş, Selanik ve Çitroz tuzlarından elde edilen tuz önemli bir geçim kaynağı olduğu gibi -1807'de tuz işçilerinin köyleri sayısı 21'e ulaşmıştır-devlet için de hatırı sayılır bir gelir olmayı sürdürmüştür¹⁹⁰.

Selanik'te Müslüman olmayan halkın İslami tasavvuf kurumları olarak süregelen lonca sistemine dâhil oluşları, bu sistemin kendisini XVII. yüzyılın sonunda dinden uzaklaştırarak mesleki grupların bir parçası olarak şekillendirmesiyle başlamıştır. Geleneksel iktisat etnik ya da dinsel çizgilerle ayrılmamıştı. Bu nedenle XIX. yüzyıldan sonraki dönemlerde loncaya katılan üyeler farklı ırk ve dinsel gruplardan oluşabiliyordu. Yerel görevler dinsel ve etnik kimlikler ne olursa olsun kentin her kesimine pay edilmişti. Şehrin Hıristiyan bölgelerinde 15'i Yahudiler, 10'u Müslümanlar tarafından icra edilen toplam 45 farklı görev vardı. Genel olarak bu düzen uygulandığı halde yine de etnik ya da dinsel olarak birbirinden ayrılmış loncalar vardı. Örneğin, kunduracılar loncasını genel olarak Türkler

¹⁸⁷ Gökbilgin, "Selanik", s.344-345.

¹⁸⁸ Evangelia Balta, "Salinas And Salt In Greek Lands During The Ottoman Period" *Tuz Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Mesut Şen), Kitabevi, İstanbul 2012, s.255.

¹⁸⁹ Balta, "Salinas And Salt In Greek Lands", s.255-256.

¹⁹⁰ Balta, "Salinas And Salt In Greek Lands", s.256-257.

oluştururken dokumacı loncasında çoğunluğu Yahudiler oluşturuyordu. Aynı durum Yunanlıların ipek ticareti loncası içinde geçerliydi¹⁹¹.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren modern kent ve ekonomilerin niteliklerini göstermeye başlayan Selanik şehrinin yabancı sermaye ile olan ilişkisi ve merkez ekonomilerin denetimi altında batı ekonomik anlayışından etkilendiği gerçeği görmezlikten gelinemez. Ama bir sömürge ekonomisinin izlerini barındırdığı düşüncesi abartılı bir değerlendirmedir. Etnik yapısı ve kültürel zenginliği ile Selanik, sömürge kültürüne engel olacak potansiyel bir direnci daima elinde bulundurmıştır. Tabi ki bu açıklama bizi, kapitalizmin tüm gücünü ortaya koyduğu bir dönemde Selanik şehrinin bu gerçekliğe karşı kendisini koruyabildiği iyimserliğine de götürmemelidir. Şehir bölgedeki ticari dolaşımdan, küresel ekonomi anlayışından ve kapitalizmin etkilerinden ayrı olarak düşünülemez¹⁹².

Osmanlı Devleti'nde Selanik, Rumeli bölgesinin İstanbul'dan sonra gelen en önemliticaret merkeziydi. Özellikle üç demiryolu güzergâhının merkezi konumunda yer alması ticaretteki önemini daha da arttırdı. Selanik ile irtibatla olan demiryolu hattı Osmanlı Devleti'nin merkeze uzak olan Selanik ve çevresini yakınlaştırma düşüncesi yanında Selanik'in siyasi ve ticari yönden kazandığı önemini ikiye katlamıştı. İç ticaret, şehir merkezinden başka Siroz, Kavala, Kevgili ve Nevrekop beldelerinde yoğunlaşırken, dış ticaretin büyük bir kısmı Selanik ve Kavala limanlarında yapılıyordu. Lithor, Katrin ve Kesendire iskelelerinde yapılan ihracat ve ithalat pek önem arz etmiyordu. Selanik şehrinin Osmanlı ekonomisine olan bu katkısı liman kenti olarak İstanbul ve Avrupa ile Balkanların irtibat merkezinde bulunması, bu merkezin demiryolu hattı ile desteklenmesi gibi unsurlarla gerçekleşmekteydi. Selanik şehrine yeni bir liman yapılması düşüncesi de sürekli artan ticaret hacminin etkisi sonucunda olgunluk kazanmıştı¹⁹³.

Tarihsel süreçte gerek iktisadi gerekse siyasi manada bir yerde bulunması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul ile Balkanlar ve Avrupa arasında ticari bir köprü görevi gören Selanik bu dönemde yatırım konusu olmuştur. Bu açıdan Selanik; yakın çevre ve hinterlandında oluşan devinimden hem siyasi hem de ekonomik yönden etkilenmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da kurumlar arası tartışmaların merkezinde bulunmuştu. Özellikle Yunanistan'ın 1830 yılına kadar yaşadığı bağımsızlık hareketi Selanik'i ciddi bir biçimde olumsuz etkilemişti. Ancak Kırım Harbi ile birlikte ticari alanda tekrar canlanma dönemine

¹⁹¹ Bülent Özdemir, "Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Osmanlı, Cemaatleri", *Osmanlı*, C. IV, *Yeni Türkiye Yay*, Ankara 1990, s. 266.

¹⁹² Bayram, *Selanik Limanı*, s.17

¹⁹³ Bayram, *Selanik Limanı*, s.19.

girilmesi Osmanlı egemenliği altındaki Selanik’i yabancıların ilgi odağı haline getirmiş ve bu ilgi Avrupa devletlerine Osmanlı’nın Düyunu Umumiye’den kalan borçlarını Selanik’ten elde edilen rüsumat ve gümrük vergilerinden toplama olanağı sağlamıştır¹⁹⁴.

Bütün bunlara ek olarak Osmanlı Devleti, Tanzimat’ın öngördüğü sürekli reform yasasıyla imparatorluğun yalnızca Müslüman halkı içinde iktisadi etkinliği geliştirmeyi hedeflemedi. Devlet bu konu içinde emri altındaki Müslümanları ayırt etmedi. Gerçektende geleneksel manada tarım, askeriye ve idareyle - ticaret dâhil değil - ilgilenen Osmanlı zengin sınıfı içerisinde inanılmaz bir güç vardı. Özellikle de ayanlar tarımın ilerlemesinde oldukça etkili olmuşlardı. Aynı zamanda ayan sınıfından olan aileler, hükümet tarafından Osmanlı Devleti’ni destekleme açısından bölgesi ve tarımsal iktisadi gücü ulusal ve ticari bir konuma getirmede bir araç olarak görülmüyorlardı. Osmanlı hükümeti yüzyıllar boyunca partizan olmayan toplum anlayışı geliştirmişlerdi ve bundan dolayı Osmanlı ekonomisinin bel kemiği olan Müslüman tüccarları, hükümet desteğiyle sırtını devlete dayamış tüccarlara dönüştürmeye engel olmuşlardı. Ticari yaşamın büyük bir kısmı, İmparatorluğun sonuna kadar gayrimüslim halkın ellerinde kaldı¹⁹⁵.

Selanik Osmanlı’nın Tanzimat sonrası girdiği borçlanma döneminde uzun süre bahsedilen borçlarının yerine getirilmesinde büyük katkı sağlayan bir liman kentiydi. Fakat tek başına bu yükü kaldıramayacağı aşikârdı. Bu nedenle Selanik gümrüklerinden elde edilen ağnam vergisinin diğer merkezlerdeki gibi tamamen Osmanlı Devleti’nin elinden alınıp Düyunu Umumiye İdaresi’ne dâhil olması engellenememiştir. Selanik gibi önemli bir ticaret merkezinden elde edilecek olan çok sayıda gelirin kesilmesi Osmanlı devlet adamları ve düşünürlerinde hayal kırıklığına neden olmuştu. Bir liman şehri olarak Selanik coğrafi özelliklerinin de zorlamasıyla merkez ile çevrenin ilişkisini belirleyen bir vilayet konumuna gelmişti. Bu yüzden merkezden başlayarak yapılacak her yenilik Selanik’i fazlaca ilgilendiriyordu. Bu nedenle genel olarak Anadolu ve Rumeli’nin özelde ise Rumeli bölgesinin her yerine demiryolu ağı döşenmesine çalışılmış, karayollarında menfez ve köprü yapımlarında kısmi iyileşmeler sağlanmış son olarak da Selanik, İstanbul, Manastır arasında örülecek bağlantı hatları ile bölgenin Avrupa ve Asya ile bütünleşmesi sağlanmış olacaktı. Bu bütünleşmeyi kolaylaştıracak halkalardan biri de liman inşası meselesi idi¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Bayram, *Selanik Limanı*, s.19.

¹⁹⁵ Özdemir, *Osmanlı Çoğulculuğu*, s.265-266.

¹⁹⁶ Bayram, *Selanik Limanı*, s.19-20.

Osmanlı Devleti'nden ayrılarak 1878 tarihinde bağımsızlığını elde eden Sırbistan 1906'dan sonra Selanik'te Bulgar ve Rumlardan sonra yeni bir etken olarak ortaya çıktı. Komşusu Avusturya Macaristan ile gümrük anlaşmazlığı bulunan ve bu nedenle ülkenin en büyük ticari etkinliğini oluşturan domuz ihracatını yapmama durumuyla yüz yüze kalan Sırbistan yeni arayışlarda bulunmaya başlamıştı. Dört bir yanı kapalı olan ülkenin tek çıkış noktası Belgrad-Selanik demiryolu hattıydı. Sırbistan'ın Selanik limanı üzerinden gerçekleştirdiği transit ticaret Osmanlı ekonomisi için önem teşkil etmekteydi. Bu ticaretten elde edilen gelirin 1908'den itibaren düşüşe geçmesi üzerine 1911 yılında Osmanlı yönetimi harekete geçerek ticaretin neden azaldığı konusuna kafa yormuşlardır. 1911 yılının ikinci yarısında yerinde yapılan incelemeler sonucunda Sırbistan transit ticaretinin neden düşüşe geçtiği konusunda bir rapor hazırlanarak Ticaret ve Nafia Nezareti'ne sunulmuştu. Sırbistan'ın Selanik üzerinden ticaret yapmayı azaltmasının sebebi, Selanik'teki liman çalışanlarının ücretlerinin artması ile Varna ve Burgaz limanlarının Selanik limanına göre daha iyi koşullar sağlamasıydı¹⁹⁷. Selanik limanı ile hinterlandı bulunan Üsküp şehrinin limanla demiryolu bağlantısı bulunuyordu. Bu durum Üsküp için avantajlı bir durumdu. Üsküp Avrupa'dan karayolu ya da demiryolu ile mal getirmektense ihtiyaçlarını Selanik'ten sağlıyordu¹⁹⁸.

Selanik kentinin diğer bir önemli gelir kaynağı ise tütündür. Kentin tütünleri özellikle de Drama sancağı tütünleri kentin dış ticaretinde önemli bir yer tutuyordu. Selanik kentinin tütünleri başta Mısır olmak üzere İngiltere, Avusturya, Almanya, Macaristan, Amerika, Yunanistan, Danimarka, Finlandiya, Hindistan, Rusya, İtalya ve Fransa gibi dünya pazarındaki önemli alıcıların tercih ettiği tütünlerdi. İç piyasada ise kentteki çiftçiler ürünlerini tütün ticareti ile ilgilenen tüccarlara satabiliyorlardı. Bu alışverişlerde tüccarlar satın alabilecekleri kadar tütün satın alıyorlardı. Bu satın alımlarda tüccarların oluşturduğu tütün fiyatı sınırlı olsa da tütün tüccarlarının iç piyasayı etkilemesine olanak sağlıyordu¹⁹⁹.

¹⁹⁷Özlem Yıldız, "20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti", *Kitabevi Yayınları*, C. XII/24, 2012, s.36.

¹⁹⁸ Yıldız, "Selanik Limanında Deniz Ticareti", s.36.

¹⁹⁹ Filiz Dıġırođlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün, Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", *The Journal of Ottoman Studies*, 2014, s.244.

IV.2. Selanik'te Ticari Yapı

IV.2.1. Selanik'te Ticari Mekanlar: Hanlar, Bedestenler ve Çarşılar

Osmanlı'nın bütün liman şehirlerinde olduğu gibi kentin ticari yaşamı çoğunlukla Selanik limanı ve etrafında toplanmıştı. Selanik'te XVII. yüzyılın ortalarında on altı han ve küçük han bulunmaktaydı. Bunlar içinde Mustafa Paşa, Malta ve Suluca hanları en önemli olanlarıydı²⁰⁰. Çok sayıda tüccarın toplanma yeri olan Mısır Çarşısı zengin ürün çeşitliliği ile XVII. yüzyıldan itibaren oluşan şöhretiyle kent ekonomisinin odak noktası olan mekânların başında gelmekteydi. Aegyptou Caddesi etrafında İskele Kapısı'nın dışındaki çarşıda bulunan Mısırlı tüccarlar vasıtasıyla Mısır'a ve Doğu'ya özgü bütün mallara sıkıntı çekmeden ulaşma olanağı vardı. Mısır Çarşısı keten, şeker, pirinç ve kahve gibi çok sayıda ürünün satıldığı beş yüz dükkândan oluşan bir çarşıydı. Yine sur duvarı ile deniz kıyısı arasındaki kısımda toplu olarak bulunan yüz büyük tabakhanenin yanında elli keresteci dükkânı da bu çarşıda yer alıyordu²⁰¹. Aynı zamanda Mısır Çarşısı'nda üç yüz tane tüccar deposu bulunuyordu²⁰².

Diğer yönden Selanik'in öteki önemli çarşısı Kapalı Çarşı'ydı. Kapalı Çarşı, Lonca Pazarı'nın yakınında kuruluydu. Bu çarşı ile yanındaki birkaç handa kumaş satılırdı. Taş yapısı, kubbeli kurşun kaplı damı ve demir kapıları ile şehrin değerli yapılarından olan bu çarşı, 1917 yangını sonrası tamir edilmiş olup bugünde ayakta²⁰³. Bu iki yapının haricinde Mısır Çarşısı ile aynı yerde, surların altında, Tahtakale Pazarı, sur içinde ise küçük halıların imal edildiği ve satıldığı Halıcılar Pazarı bulunmaktaydı. Yine Ayakkabılar Çarşısı, Haliceciler Çarşısı, Hayatlar Çarşısı, Tesbihçiler Çarşısı, Feşçiler Çarşısı şehrin farklı mahallelerinde bulunan çarşılardı. Toplam 4.400 adet dükkânın hizmet verdiği Selanik'te ayrıca üç yüz kırk tane meyhane, on yedi tane kahvehane ve yirmi tane bozahane vardı²⁰⁴.

Yiyecek ve içecek pazarları ile meyhane ve bozahane gibi yerler ayrı bir semtte kurulmuştu ve garip özellikleri olan yerlerdi. Tüm gayrimüslim ve sapkın insanlar bulunuyordu ve burada toplamda 300 adet meyhane vardı. Bu meyhanelere yüzer, ikişer yüz yolcu konup içip göçerler, misafir olup dinlenirlerdi. O yüzden bu yerler hem han hem de meyhane görevi görmüşlerdir. Buranın sahibi olan gayrimüslimler içki satıp para kazanırlardı. Buraya gelen kimseler kendinden geçip meyhanecilerin evlat ve yakınlarına

²⁰⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.72.

²⁰¹ Vacalopoulos, *Thessaloniki*, p.86.

²⁰² Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s. 67-68.

²⁰³ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.166.

²⁰⁴ Vacalopoulos, *Thessaloniki*, p.86; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.18.

sarkıntılık etmezdi. Son derece sağlam ve kendinden emin bir kenttir. Tüm köy ve kasabalardan mal getirip götürülürdü. Buraya başka yerlerden gelenler ise dinlenmek amaçlı konup göçerlerdi. Bu kişiler ince bir bardakta şarap içerlerdi²⁰⁵.

XVIII. yüzyılda iç ve dış pazarın ihtiyacını karşılamak amaçlı etkili bir tütün ticaret merkezi konumuna gelen Selanik'te toplam on üç tütüncü dükkânı ve deposu olup bu dükkânların on iki tanesi Müslüman, bir tanesi de Yahudi halka aitti. Osmanlı mesleki örgütlenme ve işbirliği açısından en güzel örneğe sahip olan Lonca sisteminin ise 1753 tarihinde Selanik'te toplam yirmi dört tane esnaf topluluğu olduğu bilinmektedir²⁰⁶.

Kentin tüm kahvehanelerinde ve bozahanelerinde saz, söz, çalgıcı, okuyucu ve oyuncular bulunurdu. Bütün şairler, yazarlar, becerikli gezginler bu kahvehanelerde gece gündüz Hüseyin Baykara muhabbetleri yaparlardı.

Çarşı ve pazar içleri ile tüm mahalle sokakları çok eski zamanlarda bu şehir inşa edilirken satranç şeklinde döşenmiş olup şehrin sokakları ikişer üçer bin adım dosdoğru kesiştikten sonra birbirlerinden ayrılmışlardır. Ana caddedeki kaldırımlar taştan ve temizdirler. Ancak Yahudi mahallerinin sokakları daracıktı ve hoş görünmeyen evlerden oluşuyordu. Buralar aşırı is barındırıyordu ve kaliteli adamların geçmeyeceği yerlerdi²⁰⁷.

IV.2.2. Selanik'te Ticari Faaliyetler

IV.2.2.1. Avrupalı Tüccarlar

Selanik'in en fazla ticaret yaptığı ve dünya ticaretinde ön sıralarda olan Venedik'in değerini kaybetmesiyle ortaya çıkan boşluk çok geçmeden dolduruldu. Bundan sonra Doğu Akdeniz ticaretinde söz hakkı olan ülkeler Fransa, Hollanda ve İngiltere idi. Bu yüzden Selanik'te açılan ilk konsolosluk Fransız Konsolosluğu'ydu. 1685 yılında açılan konsolosluğu 1718 yılında İngiliz konsoloslukları ile Almanya, İsveç ve Danimarka'nın konsolos yardımcıları izlemiştir. Rusların şehirde konsolosluk açmaları ise Fransa ve İngiltere'ye göre daha geç bir zaman olan 1785 yılında söz konusu olmuştu. Fakat bundan çok önceleri de Rusların bölgede etkinliklere başladıkları görülmektedir. 1708 yılında Ruslar

²⁰⁵ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.167.

²⁰⁶ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.167.

²⁰⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.20.

ticaret amaçlı yüklü miktarda istavrozu bölgeye sokma teşebbüsünde bulunmuşlardır²⁰⁸. Bu dönemde şehirde on sekiz yabancı ticarethane olup bunların 11'i Fransızlara, 2'si İngilizlere, 2'si Alman ve 1'i Fransa korumasında Livorno'lu Yahudilere aitti²⁰⁹.

Yukarıdaki verilere göre söz konusu olan başka ülkelerin elinde bulundurdukları ticarethane sayısı ile Fransızların sahip olduğu ticarethane sayısı arasında ciddi farktan söz edilebilir. Aradaki bu fark Selanik ticaret hayatındaki Fransız egemenliğini göstermektedir. Bu egemenliğin kanıtı olan bir diğer konu da limana gelen gemiler arasındaki sayı dağılımıdır. Bu dönemde Selanik limanına 20'si Fransa ile doğrudan ticaret yapan 100 Fransız gemisi gelirken Ragusa'dan on beş, Venedik'ten beş ya da altı, İngiltere, İsveç ve Hollanda'dan dörder gemi gelmiştir²¹⁰. 1785 yılında İskenderiye limanı doğrultusunda gidip-gelen toplam 1.172 gemiden 91'i İzmir'den, 82'si İstanbul'dan ve 73'ü Selanik'ten gelen gemilerdir. Bu yetmiş üç geminin 39'u Avrupa, 34'ü Osmanlı gemisi olup Selanik, İskenderiye ile var olan deniz ticaretinde % 6,3'lük bir dilime sahiptir²¹¹.

IV.2.2.1.1. Fransız ve İngiliz Tüccarlar

Fransızların Selanik limanına yerleşme düşüncesi Fransa'nın İngiltere ile savaş durumunda olduğu zamana denk gelmektedir. Bahsedilen dönemin ticarete neden olduğu güvensizlik yüzünden Marsilya Ticaret Odası ilk başlarda bu konuda istekli tüccar bulamıyordu. Bu ortamdan huzursuz olan konsoloslar Fransa'ya buradaki ticaretin İzmir'den daha karlı olduğunu ve Fransız tüccarların burada eksik olduğundan bahsetmekteydiler. Gerçekten de 1698'e kadar Selanik'te Fransız olan üç kişi vardı: Konsolos, 1694'te gelen bir cerrah ve konsoloslukta yaşayan bir Fransız.

Selanik'teki Fransız nüfusu, Avrupa'da Utrecht Antlaşması ile gerçekleştirilen barış ortamı ve Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya, Rusya ve Venedik arasında kurulan huzur ortamından sonra arttı. Konsoloslar, görevliler ve çalışanlar ile beraber Selanik'teki Fransız milleti otuz yedi kişiden ve sekiz ticarethaneden meydana gelmiştir. Ticari istikrar şehirdeki Fransız ev sayısının artmasını sağlamış, 1740'da dokuz, 1750'de altı, 1784'te dokuz ev Selanik'e yerleşmiştir. 1685 yılı itibariyle Fransa büyük kazanç sağlıyor gibi görünse de

²⁰⁸ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.212.

²⁰⁹ Vacalopoulos, *Thessaloniki*, p.98.

²¹⁰ Vacalopoulos, *Macedonia*, p.295.

²¹¹ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.213.

beklenti içinde yerleştiği Selanik limanından beklediğini bulamamıştır. Fakat bunun nedeni Fransızların kendi içlerindeki sorunlardan kaynaklanmaktaydı. Fransız tüccarların kendi içlerindeki rekabet ortamı ve başına buyrukluğunun sonucunda Selanik konsoloslarının duruma el atması, tüccarların tepkisini çekerek idare ve tüccarlar arasında anlaşmazlıkların yaşanmasına sebep olmuştu. Bu durum konsolosluk ve Marsilya Ticaret Odası tarafından ticari hürriyetleri kısıtlamak olarak algılanmıştır. Fransız gemileri yasal liman Selanik olmasına rağmen adalar deniz ile Yunanistan'daki diğer yerlere kaçak ek yüklemeler yapmaktaydı²¹².

Öte taraftan Fransız tüccarlar ile Konsolos De Boismond ve yine yetkili bir adam olan Le Blanc de Favedic arasında 1725'den 1730'a kadar devam eden anlaşmazlıklar iki tarafı da oyaladı. Tüccarların Yahudi ve Rum olarak yabancılara hatta Hollanda'ya kolaylık sağlamakla ve kendi ülkesine hizmet etmemekle suçladığı konsolosun bu suçlamalara karşı tavrı ise tüccarların kendisine plan yaptıklarına dair suçlamada bulunması ve Dez isimli bir avukat göndermek zorunda kalması olayın önemini gözler önüne sermektedir. Olaylar konsolosun oradan ayrılması ile sona ermiştir. Aynı şekilde 1760-1791 yılları arasında da konsolos D'Evant ile tüccarlar karşı karşıya geldi. Bahsedilen iç sorunlar yanında Fransız tüccarların şikâyet ettikleri bir başka konu ise rekabetti. Özellikle Livorno'lu Yahudi tüccarlar ile her daim rekabet halinde olan Fransızlar için bazı zamanlarda bu olanlar can sıkıcı bir duruma gelmekteydi. Konsolos De Boismond'un raporu durumu açıklamakta yardımcı olmuştur. Buna göre Yahudiler hasattan önce yün ve pamuk ürünleri kaçırdıkları Fransız tüccarları bu ürünleri ekstra fiyattan almaya zorluyorlardı. Yahudi tüccarların haksız rekabetinden dolayı duruma el koymak zorunda kalan konsoloslar, Yahudiler ile ticaret yapmayı yasaklayan 1714 karnamesini yayınlamak zorunda kaldı. Diğer yandan İngilizler şehirde 1718 yılında yerleşmişti. 1720 yılında Selanik'te ticaretle uğraşan iki İngiliz ev, 1743 yılında ise konsolos ile beş tüccar vardı²¹³.

Fakat Fransa ve İngiltere, İngilizlerin şehre yerleşmelerinden çok daha önce ticari rekabete girişmişlerdi. 1718 yılından çok önce Fransız Konsolosu Arnaud tarafından yazılan 1703 tarihli not bunun göstergesidir. Konsolosun üstünde durduğu konu Rum tüccarlar ile İngiliz tüccarlar arasındaki işbirliğinden ticari hayatlarının göreceği zarar ve Fransız mallarının İngilizlerinkilerle aynı niteliğe ulaştırılmasının zorunluluğuydu.²¹⁴ Aynı şekilde 1714 tarihli rapor da aynı şeyi vurgulamaktadır. "Fransız çuhaları halen İngiliz çuhalarına göre daha büyük bir pay kazanıyor. Fransız imalathanelerin İngilizlerinkinden daha iyi

²¹² Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.213-214.

²¹³ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.214.

²¹⁴ Vacalopoulos, *Thessaloniki*, p.95-96.

kalitede çuha üretmeleri gerekmektedir.” İngiltere’nin Selanik ticaretinde Fransa’ya göre daha iyi örgütlenmiş olması, İngiltere’nin daha az düzenlemeler yapması ve daha az suiistimalle karşılaşması sonucunu doğurdu. Böylelikle İngiliz tüccarlarına daha özgür bir ortam sağlanmış oldu²¹⁵.

IV.2.2.1.2.Selanik’teki Diğer Milletler

XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti’nden Selanik’te konsolosluk kurma izni sağlamaya çalışan Venediklilerin bu uğraşları çoğu kez olumsuz sonuçlandı. XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarındaki ticari egemenliğini yitiren Venedik, ticari kayıplar ve çok uzun süren harpler yüzünden büyük ticari zararlara maruz kalmışlardı. 1718 Pasarofça Antlaşması’na kadar Osmanlı idaresi Venedik’e karşı olumsuz bir tavır sergilemişlerdi. Osmanlı yönetimi Venedik halkını ülkeden göç ettirdiği halde Venedikliler, Osmanlı ticaretine gizlice girmek için tüm yolları denemekteydi. O zamanlar Venedik, Selanik’teki ticaretini Yahudi özellikle de Rum tüccarlar yardımıyla ve Fransa egemenliğindeki gemileri ile yapmaktaydı. Osmanlı idaresi bu durumu önlemek için 1716 yılında Venedik mallarının tarafsız gemilerle satılmasını yasakladı. İngiltere ve Fransa’yı karşı karşıya getiren Avusturya Veraset Harbi Venedik için yeni bir olanak ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan Venedik Selanik’te konsolosluk açma ile ilgili amacına ise 1729 yılında Selanik’te vekil konsolosluklarını açarak ulaştı. Hollanda Fransız konsolosu yönetiminde 1725’lerde, Danimarka ve İsveç 1759 yılında, Avusturya 1768 yılında Selanik’te vekil konsolosluklarını açmışlardı. Selanik şehrinin ticari yaşamında en son ortaya çıkan milletler Almanlar ve Avusturyalılar oldu. Özellikle Alman ticareti Pasarofça Antlaşması’nın ardından büyük bir ilerleme göstermiş,1719 yılında açılan Doğu Şirketi ile beraber Trieste ve Selanik arasında doğrudan ticaret dönemi başlamıştır²¹⁶.

²¹⁵ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.215.

²¹⁶ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.246-247.

IV.2.2.2. Selanik'te Osmanlı Tüccarları

Ticaretteki uzmanlıklarıyla ünlenmiş olan Yahudiler, Selanik nüfusunun büyük bir kısmını oluşturdukları gibi kent ekonomisini harekete geçirme konusunda da bu özelliklerini başarıyla gösterdiler. Avrupa dillerine, bankacılık işlemlerine hükmetmeleri ve Avrupa'nın pek çok ticari merkezindeki Yahudilerle iletişim halinde olmaları ekonomiye şekil vermelerini kolaylaştıran etmenlerdi. Özellikle de ticari yaşamdaki başarılarının sürekliliğini ve verimliliğini sağlayan en önemli şey yaptıkları işleri aile ile özdeşleştirip aile ortaklığı kurmalarıydı. İstanbul ve Selanik'teki Yahudiler, Trakya'dan Güneydoğu Avrupa'ya ve Tuna'dan yukarıya doğru, Macaristan, Avusturya ve Orta Avrupa içlerine ve en doğuda Polonya ve Rusya'ya kadar yaygın ticaret ağları oluşturdular ve böylece ekonomide tekel olmayı başardılar²¹⁷.

Selanik'te Yahudilerin en etkin yaptıkları işlerden biri de bankacılıktı. Borsa alanındaki birikimleri, öncelikle Amsterdam Borsası'ndaki Yahudi egemenliği birlikte her konuya hâkim olmalarında kaynaklanmaktaydı. 1698 tarihli Fransız konsolosunun konuyla ilgili raporu, hem Yahudilerin ticari başarılarını hem de onlar için Selanik'in değerini anlatmaktadır.

Güney ile birlikte doğu ve batı arasındaki ilişkinin Selanik camiası vasıtasıyla kuruluyor olmasından dolayı Venedik Selanik'in en önemli bağlantı noktası olduğunu düşünür. Dünyanın iki kısmındaki Venedik'in sorumluluk alanı ile Kuzey ülkelerini idari eden Amsterdam için Selanik yönetim merkezidir. Bu ise ticaret hakkında dünya üzerindeki tüm bilgi ve haberleri almak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Cumartesi ve Pazar Hıristiyanlar dini ibadetleriyle meşgulken, Yahudiler cemaatleri içinde her hafta sistemlerini inşa etmektedir. Bu sistemde hafta boyunca alınmış küçük ayrıntıları da içeren bilgiler cemaat başları ve hahamlar tarafından dikkatle ayıklandıktan sonra Pazar öğleden sonra Yahudi ajan ve simsarlarına aktarılırdı. Bunlar büyük akıllarıyla aralarında önceden kararlaştırılmış bir plandan sonra ertesi gün manipülasyona başlamak için hazırlardır. Bu plan pazartesi sabahı bireysel yatkınlığa göre ya satış ya alış ya da değiş tokuşta paylaşılır. Yahudiler daima ticari mallarına büyük bir kısmını stokta tuttukları için menkul kıymetlerin

²¹⁷ Shaw, *Yahudiler*, s.146-147.

*düşüş veya yüksek ya da bazen ikisinden de yararlanmakta ve her zaman en uygun anlara hükmedebilirle*²¹⁸.

1650 sonrasında yaşananlar Yahudi ticaret kesiminin önemini yitirmesine dayalıydı. Bahsedildiği üzere Yahudilerin güç kaybetmesinde etkili olan ilk gelişme, dünya ticaretinin yön değiştirmesi ve Girit'i kaybeden Venedik'in ticari gerileyişiydi²¹⁹. Bu durum Yahudileri ticari seçenekler aramaya zorlamıştır ve bu durum da dış göçü tetiklemiştir. İkincisi ise yükselişe geçen Rum-Ortodoks tüccarlardır. Bu tüccarların Yahudi tüccarlara tercih edilmesinin iki sebebi vardı. Bu dönemde üretim faaliyetleri ağırlıklı olarak kırsal alana yönelmiş ve bu yeni bir ticari örgütlenmeyi zorunlu hale getirmiştir. Selanik başta olmak üzere büyük kentlerde yaşayan Yahudi tüccarlar, ticaretteki bu dönüşüm için yayılmış bir durumda değillerdi. Ayrıca 1650 sonrası tercümanlık kadrolarında ön plana çıkmalarıyla merkezle iletişimleri kuvvetlenen Rumlar ayrıca İngilizlerin de ticarete öncelik verdikleriydi. Rumlar tüm bu unsurlarda Yahudilere üstünlük sağladılar. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Selanik'te Yahudi tüccarların egemenliği azalırken özellikle en fazla kan kaybını cemaat içindeki İspanyol kökenli Yahudiler yaşadı. Ayakta kalanlar ise Fransız himayesinde bulunan Livorno'dan gelen İtalyan kökenli ve Portekiz kökenli Yahudiler oldu. Ancak ticari rekabet ortamı, suiistimaller, bitmeyen istekler kimi zaman Fransa'yı Yahudilere karşı olumsuz bir tavır takınmaya sürükledi. 1714 karnamesine benzeyen bir başka karar ise 1693 tarihli bir kararnameydi. Fransa, Hıristiyan tüccarlarla çekişme durumunda olduklarından Yahudilerin desteklenmemesini emretti²²⁰.

1693 tarihli elçilik ve konsolosluklara gönderilen emir şu şekildedir: “Kralın isteği elinize ulaşan emirler gereğince Yahudileri Fransa'nın himayesinden yoksun bırakmanız, mallarının fiyatlarını ve ödeyecekleri gümrük vergilerinin tutarını arttırmalarına veya ticaretlerinden daha az kar etmelerine neden olacak şekilde baskı kurmanız gerekmektedir”²²¹.

1744 yılında Konsolos Dejonville şu notu düşmüştür: “Bu şehirdeki Fransız koruması altındaki Yahudi tüccarlar yabancı ülkelerden gelen malların ticaretinin neredeyse tamamını

²¹⁸ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.216-217.

²¹⁹Vacalopoulos, *Macedonia*, p.257.

²²⁰ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.217.

²²¹ Shaw, *Yahudiler*, p. 222.

yapıyorlar. Nitekim gerçekten de İtalya ile tüm ticaretini tek başlarına yapan, Napoli Konsolosu ile ortak olan Yahudilerdi²²².

Bir bütün halinde Balkan ticaretinde, özelde de Selanik ticaretindeki dönemsel dinamiklerin oluşturduğu gerekliliği iyi değerlendiren taraf Rum tüccarlar oldu. Var olan ortamdaki uygun koşullara daha önce de değinildiğinden sonuçları açısından bakacak olursak pek çok kişinin birleştiği ortak düşünce Selanik'teki ekonomik gelişmenin Rumlar yardımıyla gerçekleştiği şeklindedir. Selanik'teki ekonomik gelişmenin ortaya çıkan Rum burjuvazisi ve Rum diasporası vesilesiyle ilerlediği belirtilirken bütün bu dönüşümde Balkanları fetheden Ortodoks tüccarları ve Selanikli Rum tüccarları Balkanlarda etkin olan tüccar sınıfının bir parçası olarak ele almaktadır²²³. Selanik-Üsküp-Belgrat-Viyana güzergâhıyla yenilenen bu tüccarlar Makedonya katırcıları ve Rum tüccarlardı. Osmanlı İmparatorluğu XVIII. yüzyıl sonunda yarı sömürgeleşmiş bir özelliği benimsemiş ve modern manada kapitalizm; Hıristiyan tüccarlar içinde ilk olarak Rumlar olmak üzere ortaya çıkmış ve gelişmişti²²⁴.

XVII. yüzyıl ile beraber Balkan Yarımadası'ndan, Eflak ve Budin'den Avrupa'ya doğru Selanik ve Ragusa'ya hammadde götürülenler Rumlardı. Rumlar ve Türkler ayrıca İstanbul'a ve adalara şarap ve tütün satıyorlar, pirinç, şarap ve yağ satın alıyorlardı. Rum tüccarlar Balkan ticaretinde kendini göstermeye başlayan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya ile ticari işbirliğine girişerek bölgedeki varlıklarını daha da arttırdı. Özellikle Trieste Limanı'nın açılmasından sonra Rumlar deniz yoluyla Belgrad-Zemun-Viyana-Leipzig üzerinden yün ve pamuk, Leipzig çuhaları ve Alman hırdavatı vs. satıyorlardı²²⁵. Aynı şekilde kaptanlığını Rumların yaptığı Rus bayraklı gemiler Selanik'ten İstanbul'a tütün ve pamuk ürünleri götürüyorlardı²²⁶.

IV.2.2.3. Selanik'te İhracat

Selanik şehrinin ticari ilişkileri Bulgaristan, Tuna, Sırbistan devletleri ile Budin'e kadar uzanmaktaydı. Kentte haftada bir kez 100 ila 120 hayvandan oluşan kervanlar Selanik'ten bütün bölge kentlerine doğru hareket ederlerdi. Bunun yanısıra İzmir ve

²²²Veinstein, "Seküler Bir Paradoks"; Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.218.

²²³Vacalopoulos, *Macedonia*, p.290.

²²⁴Stoianovich, "The Conquering", p.231-234; Eyal Ginio, "Unutulmuş Bir Osmanlı Balkan Eliti: Mısır'daki Müslüman Tüccarlar" Osmanlı, C. III, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, s.498-503.

²²⁵Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.219.

²²⁶Vacalopoulos, *Thessaloniki*, p.92.

Çanakkale kasaplık hayvan ihtiyacını, Sakız ipekli kumaş ihtiyacını, Ege'deki diğer adalar buğday ihtiyacını, İstanbul tütün, buğday ve ham ipek ihtiyacını Selanik'ten karşılamaktaydı²²⁷. Aynı zamanda Selanik'ten Almanya'ya pamuk ile yün ipliği, İtalya'ya Selanik ipeği ve tütün ihraç ediliyordu²²⁸.

Limanın ticari hareketliğine olumlu katkı sağlayan önemli bir faktör de Serez'e ek, Orfani ve Kavala'nın Selanik'e bağlı limanlar olmasıdır. Kavala, Mısır, İzmir ve Ege Denizi'nin diğer adalarından gelen malların ardiyesi olduğu gibi İstanbul'un askeri savunması için Pravişte'de yapılan demir toplar da buraya getiriliyordu. Mısır, İzmir ve Kandiye'den gelen ürünlerin son durağı olan değerli bir limandı. Dış ticaret yönünden Selanik'in dışarıya ihraç ettiği ürünler tütün ve pamuktu. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Makedonya ve Teselya tahılının %40'ını, pamuk ve tütünün ise %50'den fazlasını dışarıya satmaktaydı²²⁹. Selanik hem ihracat hem de ithalat bakımından Balkanların en önemli liman şehriydi. 1726 yılında Kudüs'e yaptığı yolculuk sırasında şehri ziyaret etmiş olan Rus Rahip Valisi G. Barskii'nin Selanik ile ilgili gözlemleri limandaki ticari hareketliliği net bir şekilde gösteriyor:

Şehrin şöhreti bence güzelliğinden ve kalelerinin kuvvetinden değil gerek karadan ve gerekse denizden bütün ülkelere olan bağlantısından ileri geliyor. Bilhassa limanda Venedikli, Fransız, İngiliz, Romen ve Alman tüccar gemileriyle karşılaştım. Hatta Ukrayna'dan gelen her türlü ve her çeşit tüccar mallarını Selanik'e getirip, ister perakende isterse toptan satış yapıyor. Çevre yörelerden her nevi gıda maddesi, bilhassa buğday getiriliyordu. Sebzelerinin ve ekmeğinin çeşit ve lezzeti, pek memnun edici. Limana gelen tüccar gemileri mal getirdikleri gibi bilhassa buğday yüklüyorlar²³⁰.

Özellikle ticari yönden Serez, Vardar ve Larissa birbirleriyle sıkı iletişim halindedir. Selanik ise bu ağın odak noktasıydı. Selanik'in Kavala ile de yakın ticari bağları vardı. Sonuç olarak Kavala limanı yoluyla İstanbul'un donanmaya gönderdiği Pravişte'de üretilen ürün ve cephane Selanik'ten geçmekteydi. Şehrin önde gelen ihraç ürünleri şunlardı; pamuk, yün, ham ipek ve tütün²³¹. Selanik'te Ege adalarından sünger, zeytinyağı, sabun ve İstanbul'dan çeşitli gösterişli ürünler gelirdi. Girit'e soda ve kereste, İstanbul'a tahıl ve ham ipek ihraç edilirdi. Özellikle mısır ile hareketli bir ticaret söz konusu olup, Mısır'dan yün, tütün,

²²⁷Stoianovich, "The Conquering", p.231, 313.

²²⁸Kiel, "Selanik", s.356.

²²⁹Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.219.

²³⁰Vacalopoulos, *Macedonia*, p.254-255.

²³¹Vacalopoulos, *Thessaloniki*, p.98.

amonyak, kahve ve pirinç sağlanır ve Suriye'ye yünlü palto ve kırmızı böceği gönderilirdi²³². Şehre gelen ticari ürünlerin girişi batıdaki Vardar Kapısı'ndan ve güneydeki Yalu Kapısı'ndan yapılırdı ve tüccarlar Selanik'e indirdikleri mallarını Makedonya, Güney Bulgaristan ve Teselya yoluyla dağıtırlardı²³³.

1700-1789 yılları arasında Marsilya'ya yapılan yün satışında, 1750-1754 yılları arasındaki birincilikleri dışında Selanik üçüncü sırada bulunurken ilk sırada İstanbul vardı. Marsilya'ya satımı yapılan ham pamuk sıralamasında İzmir birinci sıradaydı. Selanik ise İzmir'den sonra gelmiştir. Burada dikkati çeken mesele pamuk ve yün imalatında ön sıralarda olan kent bunları satarken düşük seviyelerdeydi. Bu durum kentte sorunların fazlaca olmasına bağlanmıştır²³⁴.

Selanik'te zahire, ipek kozası, afyon gibi maddeler kentin en önemli ihracat ürünleriydi. Çok az düzeyde kereste, krom madeni, keten, kenevir de ihraç edilirdi. İç ticaret ise pazar ile panayırda yapılırdı. Kent içinde panayırlar kurulmaktaydı. Ticaretin önem kazanması panayırların etkisini azaltmıştır²³⁵. 1776-1781 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Fransa ile yaptığı ticarete İstanbul %44,1, İzmir %49,9 ve Selanik %59,4'lük dilime sahipti²³⁶.

Ayrıca Selanik yağ, koyun, peynir, yumurta, meyve, deri, pirinç, şarap, hububat, paçavra ve kemikleri dışarıya satmaktaydı. Sırbistan 1909-1911 yılları arasında tahıl ürünlerini tekrar Selanik limanından ihraç etmeye başlamıştı. Fakat 1911 yılında Sırbistan Selanik limanından satın aldığı toplam tahıl ürünlerinin içinden en fazla arpa ve mısır ihraç etmişti. Sırbistan'ın Selanik limanı üzerinden yaptığı hayvan ihracatı 1909-1911 yılları arasında yarı yarıya azalmıştı. Buradan da anlaşılıyor ki Sırbistan yavaş yavaş Selanik'ten elini ayağını çekmektedir. Selanik'te sayısal olarak en çok inek ile koyun-keçi ihraç edilmiştir. Başka bir yönden ise Selanik'te tütün, pamuk ve dut yaprağı yetiştirilmiştir. Kent pancar yetiştirmeye uygun olsa da bu konuda büyük bir gelişme sağlanamamıştır. Patates ve meyve şehirde yetiştirilmektedir. Selanik'in sanayi bitkileri ise pamuk, ipek böceği, üzüm ve afyondur. Şarabı en çok üreten kasabalar ise Tikveş ve Kesendire'dir. Ancak tatları güzel olmadığı için ihracat rakamları fazla değildir. Fiyatsal olarak (pound) en çok tütün, ipek

²³²Vacalopoulos, *Macedonia*, p.301-302.

²³³Delilbaşı, *Via Egnatia*, s.85.

²³⁴Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.219-220.

²³⁵Yıldız, "Selanik Limanında Deniz Ticareti", s.35.

²³⁶Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.223.

kozası ve un ihraç edilmektedir. Avusturya, Macaristan ve İtalya tütünün müşterileridir. İpek kozasını İtalya, deriyi Amerika ve Almanya almaktadır²³⁷.

IV.2.2.4. Selanik'te İthalat

Selanik'te ithalat en az ihracat kadar önemlidir. Mısır'dan gelen kahve, şeker, keten, keten iplik, keten çarşaf, amonyak, sedef ve meyveye karşılık olarak Selanik alışverişte Mısır'a 600.000 kuruş değerinde tütün, 100.000 kuruş değerinde demir ve bıçak, 50.000 kuruş değerinde kürk ve 30.000 kuruş değerinde kereste gönderiyordu. Yine Fransa'dan 200.000 kuruş değerinde 400 balya yünlü, aynı değerde kalay, biber, kahve, kırmızı böceği, çivit ve kâğıt alınır. Sayılan bu ürünlerden yünlü hariç aynı ürünler Livorno ve Cenova'dan da satın alınır. Ayrıca Venedik'ten 150.000 kuruş değerinde züccaciye ve duvar süsleri alındığı tespit edilmektedir²³⁸. Ayrıca İngiliz tüccarları kurşun, demir, kalay ve sömürgelerden elde ettikleri ürünleri ithal ediyordu²³⁹.

Aynı zamanda Kosova sancağı alkol, bira, kimyasal ürünler, kahve, pamuk, un, meyve, cam, eşya, deri, tarımsal ürünleri, dikiş, gaz makineleri, tekstil ürünleri, metal, demir, çelik, zeytinyağı, pirinç, tuz, şeker, sebze ve şarap ithal etmektedir. Sayılanların içinden un ithalatı özellikle İtalya, Bulgaristan ve Romanya'dan, tahıl ise Sırbistan ile Bulgaristan'dan gerçekleştirilmekteydi. Hazır giyim ithalatı Avusturya-Macaristan, Fransa ve Almanya'dan yapılmaktaydı. İtalyan pamuklularının, kullanılan boyaların kalitesiz olması ve fiyatların artması sebebiyle ithalatı durduruldu. Flanel baskılar Avusturya-Macaristan'dan alınmaktaydı. Almanya kaşmir ve her giyim ürününü kolay yoldan desteklemektedir. Giyim ürünlerinin küçük bir kısmı ile ucuz ve kaliteli olanları İngiltere'den gelmekteydi. Kömür Osmanlı ve İngiltere'den satın alınırken şeker Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan ithal edilmekteydi. 1909 Avusturya boykotu zamanında şeker ithal edilmemiştir. Demir eşyalar ise Almanya ve Belçika'dan gelmekteydi. Sabun kentte yapıldığı gibi Girit, Midilli gibi adalardan da alınmaktaydı. Aynı zamanda başka ülkelerden de ithal edilmiştir. Sonuç olarak XX. yüzyıl başlarında ithalatın payı Selanik ticaretinde artmaya devam etmiştir. Özellikle

²³⁷Kiel, *Selanik*, s.352.

²³⁸Vacalopoulos, *Macedonia*, p.319

²³⁹ Kiel, "Selanik", s.352.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nden sonra ithalat rakamları 2,6 kat artmıştı. 1911 yılında ise ithalat ihracattan 4 kat fazla olmuştur²⁴⁰.

IV.2.2.5. Selanik'te Ticari Hayatın Canlanmasını Etkileyen Önemli Bir Faktör: Ulaşım

IV.2.2.5.1. Selanik'te Karayolları

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir bölgede imal edilen tarım ürünlerinin başka bir bölgeye taşınması, maliyeti düşük olan at ve öküz arabaları ile sağlanıyordu. Ama ülkede genel olarak yolların iyi olmayışı, at ve öküz arabaları ile yapılan düşük maliyetli taşımacılığın maliyetini arttırıyordu. Bu da tarım bölgeleri ile ticari bölgeler arasındaki ürün nakliyatını oldukça zorlaştırıyordu. Uzak mesafeler için söz konusu olan taşıma araçları ürün maliyetini arttırmaktaydı²⁴¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda karayolu çalışmalarında olumlu gelişmeler olmasına rağmen Rumeli ve Anadolu'da kilometrekareye düşen karayolu uzunluğu 0.01 kilometreydi. Oysa aynı zamanlarda İngiltere'de milkareye düşen karayolu uzunluğu ise 475 mildi. Coğrafi yapıya bakıldığında Anadolu'nun durumu Rumeli'ye oranla daha da kötüydü. Rumeli'de bir kilometrekare alana düşen karayolu uzunluğu 0.015 kilometreyken bu oran Anadolu'da 0.009 kilometreydi. 1881-1882 ile 1887-1888 dönemlerinde karayolu çalışmalarında bağlantı yollarına daha fazla önem verildiği söylenebilir. Söz edilen bu iki dönem boyunca bölgede toplam 1729 köprünün yapılması bağlantı yollarına verilen önemin bir göstergesi sayılabilir. 1887-1888 yıllarında inşa edilen köprü ve geçitlerin sayısı beş yıl önce yapılan köprü ve geçitlerin sayısına oranla iki kat arttı. 1881-1882 dönemine kıyasla 1885'te karayolu yapımında beş katlık bir artış hızı yakalandı. Bu hız 1887 ve 1888 dönemlerinde azaltılmadan devam etmiştir. Karayollarında yapılan bu çalışmalar iki farklı şekilde yürütülüyordu. Birinci yöntemde planlanan yolların yapılması mültezimlere götürü yolla ihale edilirdi. İkinci yöntemde ise planlanan yolların yapılmasını planlayan kurum tarafından emaneten idare edilirdi²⁴².

²⁴⁰Yıldız, *Selanik Limanında Deniz Ticareti*, s.38,41.

²⁴¹ Tefrik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1998, s.72.

²⁴²Bayram, *Selanik Limanı*, s.22-23.

Selanik ve hinterlandındaki var olan karayolları merkezler arasında ürün naklinin yapılmasını kolaylaştıracak olanaklar sunmuyordu. XIX. yüzyıl sonlarında karayolu çalışmalarında özellikle az mesafelerdeki iyileştirmelerde kaydedilen olumlu gelişmelere rağmen karayollarında ticarete konu olan tüm mal ve ürünler de demiryollarına seçenек olacak altyapıya sahip değildi²⁴³.

IV.2.2.5.2. Selanik'te Demiryolları

Demiryoluna her zaman büyük bir ilgi göstermiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat döneminde ulaşım üzerine yaptığı tüm çalışmaları demiryolu yatırımları oluşturmuştur. Modern gelişmedeki, ekonomik kalkınmadaki güçsüzlüklerden dolayı Osmanlı Devleti'nin elinde bu projeyi gerçekleştirecek sermaye yoktu. Çok fazla borcu olan Osmanlı Devleti bu dönemde arzuladığı sermayeyi daha önce de borç aldığı İngiltere aracılığı ile edindi ve ilk demiryolu çalışmaları 1856 yılında İngilizlerin denetiminde başladı. Yabancı anapara ile girişilen bu proje, İzmir'in çoğalan ticaret hacmine büyük yardımlarda bulunmuştur. Sermaye yitirilen ve içinde bulunulan zor şartlara karşın yalnızca Ege ve kısmen Marmara bölgesinde bir devinim sağlayan bu hatların haricinde devlet tüm Rumeli'yi içerecek ve ticarete katkı vermesi beklenen Rumeli demiryolları projesini de uygulamak istiyordu. Bu proje çok sayıda araştırmannın ardından Baron Hirsch'e bırakıldı. Rumeli hattı haricinde İstanbul-Bağdat arasında bir demiryolu ağundan sonra Haydarpaşa-İzmir ve Mudanya-Bursa hatlarının inşa edilmesi kararlaştırılmıştır²⁴⁴.

Selanik-İstanbul iltisak hattı daha çok askeri amaçlı ve Doğu Rumeli'deki şehirleri İstanbul'a ve Makedonya'ya bağlamak için düşünülmüştü. Firecik'ten başlamak ve Gümülcine ve Dırama'dan geçmek suretiyle Karasulu istasyonunda Selanik-Mitroviçe demiryoluyla birleşecek bu hattın imtiyazı 1892 yılında İstanbul'da bankerlik yapan Fransız M. Rene Baudouy'a verilmiştir. Kilometre garantisi olan 15.000 frank, hattın geçeceği sancaklardan alınan aşar ve Selanik-Manastır demiryolu teminatına tahsis edilen aşar fazlalıklarıyla karşılanacaktı. İnşaat için "Selanik-İstanbul İltisak Hattı Osmanlı Demiryolları Şirketi" adı ile bir şirket kurulmuş ve Baudouy da imtiyazıyla bu şirkete katılmıştı. İmtiyaz süresi 99 yıldır. Stratejik amaçlı olarak inşa ettirildiği için anlaşmada, askeri istasyonlar,

²⁴³Bayram, *Selanik Limanı*, s.24.

²⁴⁴ Bayram, *Selanik Limanı*, s.25.

indirme-bindirme iskeleleri yapılması ve savaş sırasında yapılacak nakliyat için özel bazı hususlar mevcuttu. Yapım çalışmaları 1893 yılında başlayan 510km'lik iltisak hattı 1896'da hizmete girmiştir²⁴⁵.

Selanik-Manastır hattının imtiyazı ise 1890 yılında Deutsch Bank'a bağlı bir Alman grup adına hareket eden M. Alfred Kaulla'ya verilmiştir. İmtiyaz süresi 99 senedir. Kilometre garantisi 14.300 frank olan hatta Selanik ile Manastır sancaklarının geliri karşılık gösterilmiştir. İmtiyaz hakkını alan şirket "Selanik-Manastır Osmanlı Demiryolu Şirketi" adını taşımakta olup bir Osmanlı şirkettir. Merkezi İstanbul'dadır. 219 km'lik bu hat 1894 yılında işletmeye açılmıştır. Hattın işletilmesi de Şark Şimendiferleri Şirketi'ne verilmiştir. Kilometre başına hasılatı 9-10 bin frank arasında değiştiği için yıllık ortalama 1.000.000 franklık bir teminat ödemek gerekmiştir²⁴⁶.

IV.3. Selanik'te Tarımsal Üretim

XVII. yüzyılın ortalarında Selanik değerli ve verimli arazileri ile tarımsal üretim çeşitliliği olan bir şehirdi. Selanik'te pamuk, tütün, mısır, buğday, pirinç, mercimek, soğan, sarımsak, havuç ve lahana yetiştiriliyordu. Selanik genelinde 46.000 bağ bulunduğu kaydedilmektedir²⁴⁷.

Türlü sebze ve tahılın üretildiği bostanları, bahçeleri ile iyi nitelikte meyve imal edilen özellikle de kirazıyla bilinen Selanik'te üretimi XVIII. yüzyılda yaygın duruma gelen pamuk farklı bir değere sahipti²⁴⁸. XVII. yüzyılın sonlarında ekimi yapılmaya başlanan pamuk Doğu Makedonya bölgesinde Serez'de başlayıp Selanik ve Teselya'ya yayıldı. O dönemlerde tek çeşit ürün yetiştirmenin karlılığını fark eden Osmanlı arazi sahipleri Serez'de pamuk yetiştirmeye önem verdi. Gerçekten de Selanik-Makedonya bölgesindeki pamuk imalatı 1740 ila 1790 yılları arasında 2,2 milyon okkadan 7 milyon okkaya kadar yükseldi. Selanik'te üretimi yaygın olan bir başka ürün ise tütündür. Bu bilgiye, 1693-1703 yılları arasında tütün ekilen yerleri saptamaya yönelik yapılan düzenli tahrirlerden ulaşılmaktadır. 1697 yılında yapılan tütün gümrüğü yazımına göre Selanik'te toplam 57 tüccardan 54'ü Müslüman iken diğer 3 tüccar Müslüman değildir. 1773 yılı gümrük verilerine bakıldığında

²⁴⁵ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993, s.207.

²⁴⁶ Engin, *Rumeli Demiryolları*, s.108.

²⁴⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.75.

²⁴⁸ Vacalopoulos, *Makedonya*, p. 255.

ise Selanik'te toplam 235 tütün tüccarı bulunmaktadır. Bu tüccarların 190'ı Müslüman iken geriye kalan 45 kişi Müslüman değildir. Bu gayrimüslimlerin 21'ini Yahudi tüccarlar oluşturuyordu. Sonuç olarak 1697 ile 1771 yılları arasında tüccar sayısında %335'lik bir artış görülmüştür. Bu durumda 1697 yılında tüccar sayısı 57 ve tütün miktarı 13.822 okka iken 1771 yılında tüccar sayısı 234' e tütün miktarı da 3.656.070 okka seviyesine ulaşmıştır²⁴⁹.

IV.4. Selanik'te İmalat Sektörü

Selanik madeni, tuzlası ve baruthanesi ile devlet ekonomisinin hizmetindeydi. Selanik'in en önemli madeni Sidrekapsi (Siderokapısı Demir Hisar) kasabasındaki gümüş madeniydi. Sidrekapsi madenleri Veziriazam Damat İbrahim Paşa'nın Macaristan'dan getirttiği Yahudi maden bilimcilerin Selanik'e 90 kilometrelik yolu her gün gidip gelirken kervanlarıyla geçtiklerinde gördükleri en büyük gümüş madenlerinden biri oldu²⁵⁰.

1718 yılında Çavuşzade Ali Ağa, Sidrekapsi madeni işletim hakkını üç yıllığına aldı. Mukataası yıllık otuz iki yük, üç bin altı yüz akçe mala sahipti. Madende üç kuyu açılmış ve işletilen sekiz kuyunun temizliği için dört yüz bin akçe masraf çıkartılmıştır. Fakat Çavuşzade Ali Ağa'nın iki yılda elde ettiği gelir beklediğinden az olup giderlerin karşılamadığı ve zarara uğradığı için Ali Ağa arta kalan bir yıl için "sil baştan kuyu kazamam başkasına verilsin" isteğinde bulunmuştur. Bu istek üzerine bahsedilen mukataanın yirmi sekiz yük üç bin altı yüz akçe malının iltizam ile bir yıllığına başkasına verilmesi kararlaştırıldı. Gerçekten bu karar sonucunda madenin işletim hakkının işletmeyi isteyen Selanik gümrük emineğine bırakılması uygun görüldü²⁵¹.

Selanik ekonomisine gümüş madenleri haricinde yardımcı olan diğer imalat alanı simkeşhanedir. Osmanlı idaresi özellikle İstanbul, Bursa ve Selanik olmak üzere bu üç şehir haricinde simkeşhane açılmasını yasaklamıştı. Ancak 1701 yılında Yahudi Yasef oğlu Mosı ve Frenk oğlu Pişva bu yasağa uymadıkları için mahkemeye çıkarılmışlardır. Fakat adı geçen kişiler yine uslanmayıp gizli olarak simkeşlik yaptıkları için ibret olması amacıyla sürgüne yollanmışlardı²⁵².

²⁴⁹ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.195-196.

²⁵⁰ Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s.68.

²⁵¹ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.179.

²⁵² Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.197-189.

IV.5. Selanik'te Dokumacılık Sektörü ve Üretilen Kumaş Çeşitleri

Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yapısının etkilerinin Selanik üzerinde uygulanması ile vilayet, bir liman şehri olarak ticaretten daha fazla dokuma sanayisi ile ön plana çıktı. Ağırlıklı olarak bir Yahudi yerleşim yeri olması ve Yeniçeri kıyafetlerini dokumaktan sorumlu olması ile Selanik, merkezin denetimi altında dokuma üretiminde uzmanlaşan ve sanayi örgütlenmesini buna göre kuran yada kurulan bir şehirdi²⁵³.

Selanik'in yünlü dokumacılığındaki ticari başarısının arkasında yatan başlıca faktör kuşkusuz çuha olarak adlandırılan güzel yünlü kumaşlar üretmesiydi. İspanya kökenli Yahudilerin Selanik'e yerleşmesinden sonra bölgede o zamana kadar işlenen kalın yünlü çeşitlerine oranla çok daha sağlam ve güzel yünlü kumaşı yansıtan çuha ortaya çıkmıştır. İngiliz "broadcloth"una eşit düzeyde bir yünlü çeşidi olan çuha, Yahudilerin Avrupa'dan çıkma yeni bir teknoloji aktarımı aracılığıyla Osmanlı yünlü dokumacılığına kazandırılmıştır. Gerçekten de Selanik'te imal edilen çuhanın uzun zamandır yabancı tüccarlarca Osmanlı iç pazarına sürülen Avrupa kökenli inci yünlüler değerinde olduğunu gösteren bazı bulgular elde edilmiştir²⁵⁴.

XVII. yüzyılda Selanik'teki Yahudilerin renkli keçeler yanında yeniçeriler için mavi ve yeşil sobraman çuha ile Londra tarzında çuhalar dokudukları bilinmektedir.²⁵⁵ Bundan dolayı Dergâh-ı ali ocakları için devlet tarafından satın alınan miri ve beylik çuhalar çeşit olarak piyasada londrine olarak anılan yünlü kumaşlara karşılık gelmekteydi. Sonuç olarak 1703 yılında Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın yol göstermesiyle Edirne ve Selanik'te yünlü manifaktürler oluşturulduğunda ilk iş olarak londrine tipi yünlüler üretilmeye çalışılmıştır. Selanik'te imalatı yapılan çuhalarla aynı üretim tarzına sahip olması, Osmanlı kayıtlarında ismi anılan londrine yünlülerinin asıl kökeniyle ilgili kimi zaman karmaşa ortamı oluşmuştur. Belgelere londrine adıyla yazılan yünlü kumaşların tamamını Levent Kumpanyası veya başka yabancı tüccarlar tarafından getirilen İngiliz kumaşları olarak incelemenin ne kadar mantıklı olduğu tartışmalıdır. Buna rağmen Selanik'te üretilen çuhaların hiç değilse bazılarının bu isimle anılıyor olma ihtimali bulunmakla beraber bu şekilde bir iddia ortaya atmak aceleci bir tavır olacaktır²⁵⁶.

²⁵³Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 68.

²⁵⁴Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.73.

²⁵⁵Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, s.75.

²⁵⁶Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.74.

Selanik'te imalatı yapılan çuha çeşitlerinden biri asıl olarak İngiliz kökenli bir yünlü kumaş olan karziyedir. Adını İngiltere'nin kuzey ve batı taraflarında dokunan Kersey yünlüsünden alan kumaş türü, geleneksel İngiliz yünlüleriyle kıyaslandığında daha hafif ve ucuz oluşuyla dikkat çeker. En bariz özelliklerinden birisi, geleneksel İngiliz yünlülerinde olduğu kadar ağır bir kırsat işlemine maruz kalmadığı için dokuma izlerinin belirgin olmasıdır²⁵⁷.

Selanik'te imal edilen yünlü kumaş türleri çuhalarla sınırlı kalmamıştır. Gerçekten de XVI. yüzyılın ortalarında velençe Selanik yünlü dokumacılık piyasasının en çok ilgi gören ürünlerinden biri olmuştur. Üstelik bu tarafıyla velençenin Selanik'te çuha imalatının en güçlü rakibi olduğu kolaylıkla söylenebilir. Osmanlı şehir ve kasabalarında aranan bir yünlü kumaş durumuna geçen velençe dokumak için çok sayıda tezgâh vardı. Devletin her yıl kısa bir süreliğine etkinlikleri durduracak tezgâhlar arasında hemen her defasında velençe tezgâhlarının yer alması, velençe imalatının erken tarihlerden başlayarak Selanik yünlü üretiminin önemli bir bölümü haline geldiğini göstermektedir. Velençenin atların eyerlerinin altına yayıldığı naif bir kumaş olarak da kullanıldığı bilinmektedir²⁵⁸.

Selanik yünlü üreticilerinin bir bölümünün belli bir tarihten itibaren çuha yerine keçe imalatı üstüne düştükleri görülmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selanik'in büyük olasılıkla piyasanın değişen istekleri yönünde değerli bir keçe üretim merkezi durumuna geldiği görülmektedir. XVI. yüzyılın ortalarında alaca keçelerin çok miktarda imalatının yapıldığı tespit edilmektedir²⁵⁹. Türk tekstil tarihinde genellikle sırmalı pamuklu kumaşlar için kullanılan alaca terimiyle tam anlamıyla ne kast edildiği belli değildir²⁶⁰. Aynı zamanda Humus'da yün ile ipeğin karışımından alaca olarak adlandırılan bir kumaş çeşidinin üretildiği, ipek üretim merkezlerine yakınlığıyla tanınan Selanik'te de buna benzer bir kumaş türünün imal edilme olanağı vardır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Selanik keçelerinin ticari önemi oldukça artmıştır²⁶¹.

²⁵⁷ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.73-75.

²⁵⁸ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.75.

²⁵⁹ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.78.

²⁶⁰ Suraiya Faroqhi, "Textile Production in Rumeli and The Arab Provinces: Geographical Distribution and Internal Trade (1560-1650)", *Osmanlı Araştırmaları*, C:1, 1980, s.72.

²⁶¹ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s. 78.

IV.6. Selanik'te Ticari Hayatı Etkileyen Olaylar ve Sorunlar

IV.6.1. Kaçakçılık ve Korsanlık

Osmanlı Devleti'nin tüm liman şehirlerinde görüldüğü gibi, Selanik Limanı'nın da başta gelen problemi kaçakçılık idi. Örneğin Yanya'daki Narda (Arta) kadısının doğrudan doğruya kendisinin şikâyetinde bulunduğu kayıttaki kaçakçılık şöyle geçmektedir: “hiç bu yıl olduğu kadar deryaya satış yapıldığı görülmemiştir”. Gerçekten de Selanik, Arta, Kavala, Rodosto yasadışı mal satma merkezleri olup bu duruma “denize tekne vermek” denilmiştir²⁶².

Selanik'te Müslüman olmayan gemilere buğday vs.tahıl satışının yapılmamasını buyuran emirlere rağmen 1633 yılından beri yasal olmayan tahıl satışı yüksek bir düzeyde idi. Buradan Livorno, Ceneviz, Fransa, İspanya ve Portekiz'e kadar ulaşan yasadışı tahıl satışı yapılmaktaydı. Üstelik 1733'e kadar limandaki yasal olmayan ticareti izlemeleri için iki ağa görevlendirilmesine rağmen bu satışlar sürmüştür²⁶³.

Yeniçerilerin liderliğinde reayanın, ekme azlığının nedeni olarak gördükleri Frenk Mahallesi'ndeki fırınları tahrip etme olaylarından itibaren görüldüğü üzere 1753'lerde şehirde tahıl satma yasağı aynı şekilde devam etmiştir²⁶⁴. Selanik ticaretinde yasal olarak yapılmayan bir diğer iş tütün işidir. Özellikle 1691 yılından sonra yasalara giren yarı resmi %50 oranında vergi fazlalaşmasına uğrayan tütünün kaçakçılığı arttı²⁶⁵.

Kaçakçılığın şehir ekonomisinde yarattığı olumsuz etkiye vurgu yapan Mehmet Genç, 1720 ila 1770 yılları arasında ticaret büyüklüğünde %400'lük artış saptadığı Selanik'in, gümrük gelirlerinin sadece %0,5'lik bir artış göstermesinin üstünde durmuştur. Ona göre belgeler ile ekonominin gerçek değerleri arasındaki bu farkı oluşturan şu üç ögenin tanınmasındaki zorluktan kaynaklanmaktadır.

- Vergilendirme masrafları
- Kaçakçılık
- İltizama bırakılan malikânedensağlanan kazancın bir bölümü mültezime bırakılırdı. Bundan dolayı vergi gelirlerinin reel kıymeti için malikâne

²⁶² Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.259.

²⁶³ Vacalopoulos, *Macedonia*, p.290, 319.

²⁶⁴ Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s.118.

²⁶⁵ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.259.

sahibininelde ettiği kesintisiz vergi kazancına mültezimin kar miktarının üstüne koyulmamış olmasıdır²⁶⁶.

Liman şehri olan Selanik'in ticaretine tesir eden bir başka tehlike denizden ortaya çıkmaktaydı. Bu tehlike korsan etkinlikleri olup deniz ticaretinin emniyetini tehdit eden bir ögeydi. Akdeniz'deki savaş gemilerine başkomutan olarak atanmış olan İbrahim Kaptan'a 1710 yılında gönderilen bir yazıya göre, Akdeniz sahilinden Mısır geçidine, Selanik ve Sakız etrafı ile Sisam Boğazı'ndan Çanakkale Boğazı'na kadar olan bölgeler, korsanların etkinlik sahasıydı. Bahsedilen emirde burada bulunan tüccar gemilerinin ve denizcilerinin tehlikelerden uzak tutulması istenmekteydi²⁶⁷.

Yine 1716 yılında Selanik kıyıları yakınlarında gezinen iki korsan harp gemisinin yol açtıkları zarardan Selanik sancakbeyi etkilenmiştir²⁶⁸. Korsan etkinlikleri ticari hayattaki zararların yanısıra dava konusu olan olaylara da yol açmaktaydı. Örneğin 1725 yılında Rum Yanaki oğlu Manuel'in Selanik Beytülmal Emini'ni mahkemeye çıkarması gibi. Manuel korsan saldırısı kaygısından dolayı gemi çalışanlarıyla birlikte bir anda gemisinden ayrılmak zorunda kalmıştı ve sahile çarpan gemisine sahibi olmadığı için beytülmal el koymuştu²⁶⁹.

Özellikle Selanik'te ticaretle uğraşan halklardan Fransızlar, korsan tehdidinin ticaretlerine verdikleri zarardan yakınmaktaydılar. Bu durumla alakalı şikâyetler, konsolosluk raporlarında da sürekli bahsedilen meselelerdendi. KonsolDe Boismont 1712-1729 tarihli yazışmalarında Maltalı korsanlardan, Konsol Thomas François Merve De Jonville 1747 tarihli yazışmalarında Selanik'teki Tunuslu korsanlar ve Napolili av teknelerinden şikâyetler idile getirmekteydi. Şehrin Dalmaçya ve Ragusa'dan gelen gemilerin akınıyla karşı karşıya kalması ise 1766 yılındaki bir olaydı²⁷⁰.

1789 yılında tahılın başkente yollanmasına izin vermelerinden dolayı büyük kadı ve din işleri görevlisine yönelik ciddi bir kalkışma oldu. Aşırı derecede öfkeli bir grup kadıyı kovaladı, sonrasında din görevlisini sokaklarda sürükleyerek dövdü ve sakalını kesti. Fakat yeniçeri ağasının, elebaşların hiç zaman kaybetmeden ele geçirilmesini ve boğdurulmasını emreden kararlı tavrı ile düzen gerçekleştirildi. Aynı yıl Selanik, Türklerin hem kendileri hem de Rum ve Yahudilere yönelik her gün cinayet işlemesine şahit oluyordu ve bir yeniçeri

²⁶⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s.155-162.

²⁶⁷ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.250-260.

²⁶⁸Eyal Ginio, "Piracy and Redemption in The Aegean Sea During The First Half Of The Eighteenth Century", *Turcica*, Vol.33, 2001, p.136.

²⁶⁹ Ginio, "Piracy and Redemption", p.135.

²⁷⁰ Shaw, *Yahudiler*, s.179.

şehrin önemli olan adamlarından Kâhya Efendi'yi öldürdü. XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde mesele öyle çok büyümüştü ki yaşlı yeniçeri subayları gençler üstündeki kontrollerini kaybetmeye başlamıştı. Venedik konsolosu Mart 1789'da çaresizlik içinde Selanik "bir şehir değil savaş alanı" diye yazmıştı. Yeniçerilerin 1826'da "Vak'ayı Hayriye" ile ortadan kaldırılmalarına kadar durum bu şekilde devam edecekti²⁷¹.

IV.6.2. Ticari Davalar ve Vergisel Meseleler

Kaçakçılık ve korsan saldırıları, kentin ticari hayatının işleyişindeki düzeni bozan iki temel sorundu. Ancak kayıtlara geçen şikâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla kent sakinlerinin aralarındaki borç-alacak davaları ve vergi tahsildarları ile halk arasındaki anlaşmazlıklar, en az bu iki sorun kadar önemliydi. Örneğin, 1658'de Panayot isimli şahıstan alacağı olup bunu alamayan Dimitir, Arslan adlı şahıstan 1.000 akçe alacağını alamayan Ali Ağa ve 1659 yılında Selanikli Mehmed Ağa'da 1.000 akçe alacağı olan Hüseyin, Selanik kadısına başvuran kişilerdi²⁷².

1660 yılında kadiya şikâyet olunan bir diğer konu Acem ve diğer tüccarların şimdiye kadar bezestanda satılan malları bezestan dışında satmaları olup, gereğinin yapılması talep edilmekteydi. 1690 yılında sanatlarına müdahale eden Yahudilerden şikâyetçi olan zimmi abacı ve kebeci taifesi için Selanik kadısına yazılan hükümde gereken önlemin alınması buyrulmaktadır²⁷³. Selanik'te vergi, tahsildarlar için de halk için de ortak şikâyetçi olunan konulardan biriydi. Vergi tahsildarları vergisini vermeyen kişilerden şikâyetçi olurken, kent sakinleri için hem vergiler hem de tahsildarlar şikâyet konusu olabilmekteydi. Örneğin Kapıcıbaşı Yahya Çavuş arzuhal gönderip, Böyle ve Yamo adlı iki Yahudi'den dokuz kese akçe alacağı olduğunu bildirmiştir. Bu arzuhale cevaben 1657 yılında gönderilen hükümde ödemeleri gereken vergiyi ödemeyen ve zorluk çıkararak bu iki kişi hakkında gereğinin yapılması buyrulmaktaydı²⁷⁴.

Selanik'te Hıristiyanların ödemekle yükümlü oldukları yıllık vergi miktarı 730 akçe iken, Müslümanların ödemeleri gereken yıllık vergi oranı 660 akçe idi²⁷⁵. Bu yüksek

²⁷¹ Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s.119-120.

²⁷² Yıldız, *Selanik Limanında Deniz ticareti*, s.157.

²⁷³ Ünal, *Selanik ve İzmir*, s.216.

²⁷⁴ Yıldız, "Selanik Limanında Deniz ticaret"i, s.9-10.

²⁷⁵ Ginio, "Neither Muslim nor Zimmis", p.130.

vergi yükü altında ezilen kent sakinleri için bundan kurtulmanın yolu kimi zaman din değiştirmek kimi zaman da tahsildarlara direnmektir. Örneğin 1695 yılında Tahsildar Ali Ağa, kişi başı 660 akçe vergi ödemekle yükümlü on beş Müslüman Kıpti'nin direnişi ile karşı karşıya kalmışsa da, bu on beş kişinin itirazları başarısızlıkla sonuçlandı²⁷⁶. Kimi zaman vergi tahsildarlarının halkı suiistimal ettiği bazı durumlar da olurdu. Örneğin Bazargâh (Pazarcılar) cemaatinden Kıptiler, Selanik yakınlarında ordusu ile konaklayan Sultana, yüksek vergiler toplamakla suçladıkları cizye tahsildarını şikâyet ettikleri arzuhallerini sundular. Olayın araştırılmasının ardından 1715 tarihinde Selanik kadısına yazılan hüküm yasadışı vergi toplanmaması şeklinde idi²⁷⁷.

IV.7. XIX. Yüzyılda Selanik'teki Önemli Gelişmeler

Selanik şehri XIX. yüzyılda çok yoğun bir şekilde iktisadî ve toplumsal değişimlere şahit olmuştur. Şehrin liman kenti olması sonucu meydana gelen ticarî gelişmeler; art bölgesindeki tarımsal dönüşümü, sermaye birikimini ve sanayi yatırımlarını beraberinde getirmiştir. Bu süreç iktisadi ve toplumsal değişiminin temelini oluşturmuştur. Müslüman burjuvazi denildiğinde ise bürokrasi akla gelmektedir. Fakat buyaklaşım artık eleştirilmeye ve terk edilmeye başlanmıştır²⁷⁸. Yüzyılın sonlarında Avrupa Yahudileri arasında ortaya çıkan Haskala adlı toplumsal dönüşüm, Selanik Yahudilerini de etkiledi. Selanik'te Allatini ailesi, İstanbul'da Kamondo aileleri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde Alliance Israélite Universelle adlı cemiyetin okullarını kurdu. Yahudi cemaatlerinin çocukları, Fransızca ve Türkçe öğrenerek dış dünyaya açıldılar²⁷⁹.

IV.7.1. Allatini Ailesi ve Faaliyetleri

Allatini ailesinin tanınan çok eski üyelerinden biri XVII. yüzyılın ilk yarısında, İtalya'da Ferrare şehrinde hekim ve aynı anda hahamlık yapmış olan Lazare Allatini'dir. Allatiniler İtalya'da hekimler ailesi olarak tanınmış, XVII. yüzyılın ikinci yarısında bilim ve

²⁷⁶ Ginio, "Neither Muslim nor Zimmis", p.145.

²⁷⁷ Ginio, "Neither Muslim nor Zimmis", p.134.

²⁷⁸ Dilek Akçalın Kaya, "XIX.Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Burjuvazinin Oluşumuna Bir Örnek" *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2015, s.39.

²⁷⁹Nurdan İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, (Ed. Ersan Güngör), Yeditepe, İstanbul 2011, s.66.

felsefe alanında öne çıkmışlardı. İtalya'nın Umbria iç bölgesinin güneyinde kalan Spoleto'da hekimlik yapmış olan Moise Allatini ile iki kardeşi Yehiel ve Vital Haim de bu ekolün takipçisi olmuşlardı. Moise Allatini'nin oğlu Lazar Allatini'nin 1776-1834'den itibaren Selanik'e gelişiyle birlikte, İtalyan kökenli ailenin Selanik uzantısı oluşmaya başlamıştır. Lazar Allatini bu yüzden Selanik'li Allatinilerin atası olarak kabul edilmektedir. Lazar, XIX. yüzyılda aslen Livorno'lu belki de çok uzaktan Lombardiyalı bu soylu Yahudi ailesini Selanik'e yerleştirmiştir. XIX. yüzyıl boyunca Selanik, Livornolu İtalyan Yahudi ailelerinin yerleşim yeri haline gelmiştir. Bunların tamamı tıpkı Allatini ailesinde de görüldüğü gibi İtalya ve Livorno ile bağlantılarını hiç bozmamışlardır. Lazar Allatini, göçmen ailesine İtalya'yı hiçbir zaman unutturmamış, Toskanalı olan ailesi, kültürel ve duygusal ilişkilere hep sahip çıkmış, İtalyanca yerli dil gibi korunmuştur²⁸⁰.

Lazar Allatini, aile geleneğini bozmamış, bir daha kendisi gibi Livornolu soylu bir aileden David Morpurgo'nun kızı olan Anna Morpurgo (1783-1864) ile evlenmiştir. Yedi çocuk sahibi olan Lazar Allatini ile Anna ailenin Selanik uzantısını oldukça büyütmüşlerdir. Dario David Salomon, Moise Benvenuta, Rachel ve Rosa Selanikli Allatinilerin ilk üyeleri olmuşlardı. Gelecekte bu aile üyelerinden Benvenuta Allatini Salomon Fernandez ile Rose Allatini Moise Fernandez ile ve Mimica Allatini de Abraham Mizrahi ile evlenmişlerdir. Bu evlilikler Allatinileri Fernandez ve Mizrahiler gibi iki büyük aile ile birleştirmiş, aileler arasındaki bu akrabalık aynı anda varlık ve güçlerin de birleşmesi olmuştur.

Aileyi Selanik'e yerleştiren Lazar Allatini olsa da Selanik'te kök salmayı sağlayacak gelişmeleri sağlayan kişi Lazare'nin oğlu Moise Allatini'dir. Dedesi ile aynı ismi kullanan Moise yeniden dedesi ile aynı mesleği seçerek onun Spoleto'daki misyonunu Selanik'te devam ettirmiştir. Moise Allatini sadece Yahudilerce değil belki bütün halk tarafından sevilen son derece saygıdeğer bir doktor, Yahudi cemaatinin aydınlanmasını ve çağdaşlaşmasını sağlayan bir öğretmen, aynı zamanda Selanik'in ekonomik ve ticari hayatının gelişmesinde büyük katkıları bulunan bir tüccardır. Moise Allatini Yahudi eğitim hayatını modernize etme çalışmalarına 1855'de başlamış ve bu konuda büyük desteği Toskana fahri konsolosu aynı zamanda da kızkardeşi Benvenuta'nın eşi olan Salomon Fernandez'den almıştır²⁸¹.

Okul yapısında Fransız Rothschildlerin rolü çok büyük olmuştu. Rothschildlerin Selanik'teki Yahudi dindaşlarıyla ilgisi ilk defa bu olayla birlikte olmamıştır. 1853'de Allatini ve Modiano tarafından Selanik'e gönderdikleri destekler için verilen teşekkür

²⁸⁰ İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, s.67.

²⁸¹ İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, s.70-71.

mektubu bunun önemli bir örneğidir. Mektupta yeni gelişen ilişkilerin bundan sonra da devamı istenmiş, “Sayıları ve çektikleri acılarla Hıristiyan ve Müslümanlardan daha aşağı durumda bulunan” Yahudi kardeşlerinin acil desteğe ve desteklenmeye ihtiyaçları olduğu belirtilmiştir²⁸².

Allatini'nin Selanik'te benzer amaçlarla daha önce kurmuş olduğu okulun başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra yeni bir teşebbüsü bu defa AIU yardımıyla olmuştur. Moise Allatini'nin AIU ile ilişkili olarak yaptığı çalışmalar 1837'de sonuç vermiş, Selanik şehrinde ilk Alliance İsrailite Uluslar arası Okulu erkek ve kız öğrencisiyle eğitime başlamıştır. Allatini yalnızca Selanik'te değil ihtiyaç duyulan her yerde Yahudi kardeşlerine yetişmeye çalışmıştır. Selanik'ten hariç Bulgaristan ve Sırbistan gibi bölgelerde yürürlüğe koyduğu “Chesed Olam (Sonsuz İnyet)” fonu bunlardan yalnızca biridir. Zengin olmayan Yahudi halkının ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan bu fonun üyelerinin çoğunluğu iş adamlarından meydana gelmiştir. Selanik'te artan ekonomik refahla birlikte zengin Yahudilerin yaptıkları bağışlarla yapılan yetimhaneler, bakımevleri ve hastahanelerin sayısında da artış olmuştur. Allatini türlü destek ve hizmetleri karşılığında Osmanlı Devleti tarafından “mecidi” nişanıyla, yine Avusturya ve İtalya devletleri tarafından da birer nişan ile onurlandırılmıştır. Moise Allatini 1882'de öldüğünde başka hiçbir zaman görülmeyecek sayıda ve farklılıkta büyük bir insan grubu cenaze törenine katılmıştır. Allatini'nin cenaze töreni Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan halkı, dönemin en ileri gelen tüccar ve işadamlarını, önemli devlet adamları ve görevlilerini bir araya getirmiştir²⁸³.

IV.3.1.1. Allatini Değirmeni ve Un Fabrikası

Selanik'te Yahılar Caddesi'nde deniz sahilinde yapılan Allatini Değirmeni 1857 yılında Fransız Grands Moulins de Corbeli Firması ve Allatini Kardeşlerin ortaklığıyla un üretimine başlamıştır. Ticari firma adı olarak “Allatini Kardeşler” adını kullananbu değirmenin kuruluşunda esas önemli rolü oynayan Moise Allatini olmuştur. Onun 1882 yılında ölümünden sonra, Fransız ortağın çekilmesiyle birlikte Allatini Kardeşler Un Fabrikası'nın tam sahibi haline gelmiştir²⁸⁴.

²⁸² Aron Rodrigue, “The Beginning of The Westernization and Community Reform Among Istanbul's Jewry, 1854-1865”, *The Jews Of The Ottoman Empire*, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Pres inc, 1994, p.441.

²⁸³ İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, s.77.

²⁸⁴ İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, s. 81.

Un fabrikası Selanik şehrinin un ihtiyacını tamamıyla karşılama kapasitesine sahiptir. Burada üretilen un 1862’de yurt dışındaki diğer bölgelerin ihtiyacını da karşılayabilmektedir. Allatini unlarının talep görmesinin başta gelen sebebi yüksek kalitesi olmuştur. Marsilya’dan getirilen unlarla karşılaştırıldığında kalite açısından oldukça büyük bir fark göze çarpmaktadır. Bu da Alatinun unlarının tercih edilmesi için yeterli olmuştur. Selanik’te un endüstrisinde 1890’da 27 fabrika ile 500 değirmen bulunmakla beraber bunların içinde en önemli yeri Allatinilerin un fabrikası kazanmıştır. Bu yıllarda 250 işçinin çalıştığı fabrikanın diğerlerinden ayrılan en büyük özelliği elektrikle işletildiği için gece gündüz durmadan üretim yapabilmesidir²⁸⁵.

Allatini Un Fabrikası uzun yıllar gerek Selanik gerekse ordu için gerekli olan un ihtiyacının karşılanmasında çok büyük bir rol üstlenmiştir. Allatinilerin Selanik’i terk etmelerine kadar fabrika aktif bir şekilde üretime devam etmiş, bundan sonra gelişen olaylarla beraber Allatini Un Fabrikası satılmış ve 1926’da Yunanistanlı bir grubun idaresi altına geçmiştir²⁸⁶.

IV.7.1.2. Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi

Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi 1897 yılında kurulmuştur. Bu şirket Allatinilerin yeni bir üretim girişimi ve iş alanı olarak değil, kuruluşlarında bulunan un fabrikasının şirkete devredilmesi ile yapılmıştır. Un fabrikasının şirkete dönüştürülmesinin ardından Allatini Tuğla Fabrikası da “Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi” çatısı altına girmiştir. Fabrikaların “Anonim Şirketi” ismi altında bir taraftan üretim hacmi genişletilirken, diğer taraftan da ticaret işlemleri kolaylaştırılmıştır. Şirkette büyük hisse sahibi Allatini Kardeşler olmakla birlikte diğer ortaklar Moise Morpurgo ve Hanri Mizrahi’dir İlk üç yıl için belirlenen idare meclisi heyetinde Alfred Allatini, Lazar Allatini, Karlo Allatini gibi isimler yer almıştır. Şirketin merkezi yine Selanik olup gerek ülke içerisinde gerekse yurtdışında şubeler açabilme hakkına sahiptir. Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi’nin kuruluş amacı, nizamnamesinde şu şekilde yazılmıştır:

“Birinci Allatinilerin Yalılar Caddesi’ndeki değirmenlerini gerekli değişiklikler yaparak işletmek, imal edilen ürünlerin her türlü alım-satım işlerinin yapılması ile ilgili

²⁸⁵Selanik Vilayet Salnamesi, s.225.

²⁸⁶İpek, Selanik ve İstanbul’da Yahudi Bankerler, s. 85.

sanayi ve ticari muamelatta bulunmak, ikinci olarak memleket için yararlı sanayi ve zirai kuruluşlarla iştirak etmek, üçüncü olarak, bilumum resmi ve gayri resmi daireler, şirketler ve şahıslarla her çeşit muamelatta bulunmak...”

Allatini Kardeşler böylece içinde elli çift değirmen taşı ve 200 beygir kuvvetinde buharla çalışan 20 silindir bulunan, Yalılar Caddesi’ndeki buhar değirmenini şirkete devretmişlerdi. Şirket yüzde elliye kadar arttırılabilme hakkıyla beraber, 2 milyon 500 bin frank sermaye ile yapılmıştır ve her biri 100 frank değerinde 25 bin hisseye bölünmüştür²⁸⁷.

IV.7.1.3. Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası

Allatini sanayisinin önemli bölümlerinden biri olan Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası 1885 yılında Selanik şehrinde basit makinelerle küçük bir ünite olarak kurulmuştur. 1900 yılında daha büyük bir bina ile üretime devam etmiştir. 1905 ve 1910’da fabrikaya iki yeni bina eklenerek tuğla ve kiremit üretimi artırılırken bir yandan da üretim çeşitlendirilmiştir. Kiremitler için büyük ezme makinesi, 90 ve 130 beygir gücünde iki buhar makinesi ve birçok depolardan oluşan fabrika dönemin eniyi üretimini gerçekleştirecek konuma gelmiştir.

Fabrikanın kuruluşuna bakılırsa, devletten ilk önce tuğla ve kiremit üretimi için imtiyaz alınmış, bu üretime daha sonra toprak ve çimento künk, döşeme plakaları da katılmıştır. Ama bu fabrika imtiyazı sadece tuğla ve kiremit üzerine olduğundan devlet ile Allatiniler arasında çoğu zaman anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Yerli imalatın gümrük vergisinden muaf olmasına rağmen, devletin yerli topraktan üretilen künklerden vergi almak istemesi bir dizi yazışma ve görüşmelere sebep olmuştur²⁸⁸.

İtalya ile olan ilişkilerini hiç koparmamış olan Allatiniler fabrikayı genellikle yine İtalyan kökenli yöneticilere emanet etmişlerdir. Yönetici grubunu Yahudiler oluşturmakla birlikte, Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası’nın kil bölümü ile beraber sayıları 200 kadar olan işçi grubunu genellikle Rum ve Bulgarlar oluşturmuştur. Benzer durumlarda Allatinilerkendi etnik ve din gruplarının haricinde, özellikle Rum ve Bulgar işçilere daha fazla iş imkanı sağlamışlardı. Yahudilerin kapitalizme devamlı hizmetleri bu noktada ön

²⁸⁷İpek, *Selanik ve İstanbul’da Yahudi Bankerler*, s.79.

²⁸⁸İpek, *Selanik ve İstanbul’da Yahudi Bankerler*, s.86.

plana çıkmıştır. Yahudi Allatinilerin fabrikaları için dindaşları yerine Hıristiyanları tercih etmelerinin nedeni Yahudilerin Şabat gününde çalışmamalarıdır²⁸⁹.

Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası yıllık 500 bin tuğla ve 10 milyon kiremit üretimiyle ve bunlarla beraber seramik, mermer gibi çeşitli yan ürünlerle uzun süre Selanik ticaret ve sanayisinin önemli bir parçasını oluşturmuştur²⁹⁰.

IV.3.2. Fernandez Ailesi ve Faaliyetleri

Fernandezler, Allatiniler gibi Selanik'in ileri gelen ailelerinden biridir. Osmanlı Devleti'nin ve Selanik'in ekonomik hayatı içindeki önemli yapı taşlarından birini oluşturmuşlardır. Fernandezler İtalya'dan gelip Selanik'e yerleşmişler, burada endüstrinin gelişim süresi içerisinde farklı bölümlerde büyük hissedarlar olarak yer almışlardır. Fernandezler sadece Selanik'le sınırlı olmayıp İstanbul'da da finansal ağlarını genişleterek sürdürmüşler ve çok önemli banka ve şirketlerde gerek hissedar, gerekse de müdür olarak finans piyasası içinde önemli bankerler arasına girmişlerdir. Fernandezler Allatiniler ile evlilik bağları kurarak ilişkilerini ve ticaret hayatlarını sağlamlaştırmışlardır²⁹¹.

Allatiniler ile Fernandezlerin ortak yönlerinden birisi de her iki ailenin İtalyan tabiiyetinden geçmemesidir. Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini her fırsatta belirtmelerine karşın Osmanlı vatandaşlığına geçmemişlerdir. Bunun sebebi İtalya gibi bir devletin koruyuculuğu altında olmanın ticari anlamda daha karlı oluşudur. Osmanlı Devleti onlar için ekilip biçilen daha çok verimli bir arazidir. Ama arazi sahipleriyle üretimden daha fazla pay alma konusunda bazen anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmektedir. Bu anlaşmazlıkların çözümü ve ya taleplerin yerine getirilmesinde yabancı bir devletin tabiiyeti çok önemli bir güvencedir. II. Dünya Savaşı'na kadar ailenin Selanik kolu yaşamlarını burada devam ettirmişlerdir²⁹².

²⁸⁹ Donald Quataert, "The Industrial Working Class of Salonica, 1850-1912", *Jews, Turks, Ottomans; A Shared History 15. Through The 20. Century*, Ed. by Avigdor Levy, Syracuse University Press, Newyork, 2002, s.206-207.

²⁹⁰ Anastassiadou Meropi, *Selanik 1830-1912*, Çev. Işık Ergünden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.179.

²⁹¹ İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, s.123.

²⁹² İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, s.124.

IV.7.2.1. Fernandez Ortaklığı ile Selanik'te Kurulan Ticarethaneler

IV.7.2.1.1. Kenevir Dokuma Fabrikası

Fernandezlerin Selanik ekonomisi içindeki birkaç girişimleri çeşitli isimlerle yapmış olduğu ortaklıklar neticesinde oluşmuştur. Allatini, Mizrahi, Torres gibi Selanik'in önemli Yahudi aileleri bu ortaklık içinde Fernandezlere yardım eden isimler olmuştur. 1906 yılında yapılan Kenevir Dokuma Fabrikası aynı anda bu aileler arasındaki organik ilişkileri gösteren önemli bir örnektir.

İnce jüt lifinin işlendiği bu fabrika aslında Allatini endüstri grubuna ait olarak kurulmuştur. Fabrika, un fabrikasına lazım olan çuval ihtiyacını temin etmek ve Allatini Grubu'na bağlı olan Selanik Ticaret Şirketi'ne tütün paketlemek için lazım olan malzemeyi sağlamak üzere yapılmıştır. Fabrika kuruluşundan iki yıl sonra bir yangın sonucu çok büyük zarar görmüştür. Ama sonuçlara bakıldığında bu durum fabrika sahipleri için iyi bir fırsat oluşturmuştur. Çünkü yeniden inşa edilen fabrika bu kez çok modern ve büyük bir üretim kapasitesi ile faaliyete geçmiştir. 1906'da kaliteli bir üretim teknolojisine sahipken yenilenen fabrika 1906'da 60 tezgâhla İngiltere, Hindistan, Hamburg ve Viyana'dan getirtilen kenevir lifinden günde 10 bin metre kumaş imal etme kapasitesine ulaşmıştır. Bu fabrika II. Dünya Savaşı sırasında İtalyanlar tarafından bombalanmış, bu olaydan sonra Yunanlılar tarafından satın alınmıştır²⁹³.

IV.7.2.1.2. Şirket-i Umumiye-i Osmaniye ve Salomon Fernandez

Salomon Fernandez ile devlet arasındaki ilişkileri içeren resmi belgelerde kendisinden çoğunlukla "İtalya tebaasından Galata'da olan banker ve Şirket-i Umumiyye Direktörü Mösyö Salomon Fernandez" olarak bahsedilmektedir. Salomon Fernandez ismi ile Osmanlı Devleti'nde genellikle "Sosyete Jeneral" ismi ile bilinen Şirket-i Umumiyye birlikte anılmaktadır. Gerek Ottoman Bank'ın, gerekse de bundan sonra Bank-ı Osmani'nin kuruluşu, bu zamana kadar banka işlemlerini gerçekleştirerek çok önemli ve büyük karlar elde eden Galata bankerlerini oldukça rahatsız etmiştir. Ancak bankerlerin bu durumdan kaynaklanan düşmanca hareketleri Bank-ı Osmani yönetiminde de rahatsızlık yaratmıştır. Bu sorun ve

²⁹³ İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, s. 124-125.

sıkıntıyı sona erdirmek için banka yöneticileri Galata bankerlerini işlerine ortak ederek yanlarına çekme girişiminde bulunmuşlardı. Sonuçta Bankı- Osmani Avrupa bağlantılı işleri yaparken iç piyasada oldukça tecrübeli olan bu bankerlerden yararlanmak oldukça karlı bir iş olacaktır²⁹⁴.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik mahkûmiyetinin somut örneklerinden biri olarak 1879 yılında Osmanlı Bankası ve Şirket-i Umumiye ile yapmış olduğu anlaşma görülmektedir. Şirket-i Umumiye temsilcisi olarak genel müdür Salomon Fernandez sahnededir. Osmanlı Devleti'nin borçlanma sebebi ise içinde bulunduğu durumun vahametini açıklamaya yetmektedir. Osmanlı Beytûlmali artık ne ülkelerine gönderilecek redif askerlerinin aylık maaşlarını ne de İstanbul'da nizamiye askerleri ve zaptiye askerlerinin masrafını ve ihtiyacını karşılayabilecek durumdadır. Ne yazık ki bayramın yaklaşmasıyla beraber bu askerlere birer aylık maaşlarının ödenmesi gerekmektedir.

1881 yılında Osmanlı maliyesi çöküş noktasına gelmişken, aslında artık dönemeyen değirmene su taşıyabilmek ve biraz daha dönmesini sağlayabilmek amacıyla devlet yeni istikraz anlaşmalarına bağımlı olmuştur. Hazinesinin sonu gelmeyen açığını kapatmak için yine bankerlere el açılmıştır. 1879 yılı içinde Osmanlı Devleti'nin Salomon Fernandez'in de aralarında bulunduğu bankerlere olan borç miktarları şöyledir:

Mösyö Salomon Fernandez ile Mösyö Barker ve ortaklarına 1 milyon 660 bin lira, Salomon Fernandez ile Esham ve Kambiyo Şirketi'ne 700 bin lira, Mösyö Fernandez, Mösyö Oustach Ougenidi ve Mösyö Mavrogordato'ya 210 bin liradır²⁹⁵.

²⁹⁴ Andre Autheman, *Bank-ı Osmani-i Şahane*, Çev. Ali Berktaş, Osmanlı Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay, İstanbul, 2002, s.60.

²⁹⁵ İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, s.134; Autheman, *Bank-ı Osmani-i Şahane*, s. 61.

V. BÖLÜM

SELANİK'İN OSMANLI İDARESİNDEN ÇIKIŞI, MÜBADELE VE DİĞER GELİŞMELER

V.1. Selanik'in Kaybedilişi

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, ticaret ve kültür alanında büyük bir gelişme gösteren Selanik, Batı'daki fikir akımlarından etkilendiği gibi Balkanlarda yaşayan toplulukların tahriklerine de açık bir hale gelmiştir. Özellikle Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bu bölgeye gönderilen tahrikçiler Osmanlı Devleti aleyhinde çeşitli isyanlar çıkarmaya çalışmışlardır. 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndan sonra, daha da karmaşık hale gelen Makedonya meselesi çerçevesinde Bulgarlar Selanik'e el atarak çeşitli isyan ve ihtilallerin ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Öte yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri kendilerine merkez olarak Selanik'i seçmiş ve bu cemiyet mensupları ordu içerisinde hızla çoğalmaya başlamıştır. Özellikle o dönemde Kol Ağası olan Mustafa Kemal'in büyük hizmet ve faaliyetleri olmuştur²⁹⁶.

Selanik'in kaydedilmesi Balkan savaşlarıyla yakından ilgilidir. 8 Ekim 1912'de başlayan I. Balkan Savaşı 30 Mayıs 1913'te Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşa hazırlıksız girmesi kısa sürede beklenmedik sonuçlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Balkan Savaşı'nda Bulgarlara, Sırlara, Yunanlılara ve Karadağlılara karşı savaşan Osmanlı ordusunun en zayıf cephesini ise Yunan Cephesi oluşturmuştur. Savaşa en son katılan Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmiş, olumsuz koşullar içinde bulunan devlet yeni gelişmelerin getirdiği sonuçları da göğüslemek zorunda kalmıştır. Zira Arnavutluk 26 Kasım 1912'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Yunanlılar bir yandan Selanik'i ele geçirirken öte yandan Ege Adaları'ndan Bozcaada, Limni, Semendirek ve Taşoz adalarını işgal etmiştir. Bu yenilgiden sonra Osmanlı Devleti Edirne'nin batısında bulunan bütün Rumeli topraklarını kaybetmiştir. Alınan yenilgiler 550 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Rumeli'nin elden çıkmasına yol açmış, yaşadığı

²⁹⁶ Nuri Yavuz, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008, s.141-142.

topraklardan ayrılmak zorunda kalan milyonlarca Türk, Anadolu'ya dönmek için göçe başlamış ve bu süreçte büyük sıkıntılara katlanmak zorunda kalmıştır²⁹⁷.

Bu sırada Selanik'te Allatini Köşkü'nde (Ordu Köşkü) 3,5 yıldır sürgün hayatı yaşayan II. Abdülhamid, düşmanın ilerlemesi ve Selanik'in tehlikeye düşmesi üzerine önce Bursa'ya nakledilmek istenmiş ve nakil yolu olarak deniz yolunun kullanılması uygun görülmüştür. Bu kapsamda o günün koşullarında tarafsız bir ülkenin bir askeri gemisi ile nakledilmesi için gerekli hazırlıklar başlatılmıştır. Bu gemi Almanya'ya ait olup İstanbul'da bulunan ve Doğu Akdeniz'de istasyonier gemisi olarak faaliyet gösteren S.M.S Loreley gemisidir. Bununla birlikte nakil kararını öğrenen II. Abdülhamid Selanik'ten ayrılmak istemediğini ve gerekirse düşmanla savaşarak son nefesini vermek arzusunda olduğunu ifade etmiştir. Ancak durumun vahameti ve son gelişmelerin kendisine anlatılması üzerine karara rıza göstermiş, 30 Ekim 1912 tarihinde yaklaşık 25 kişiyi bulan maiyeti ile birlikte Selanik'ten ayrılmıştır. II. Abdülhamid, Selanik'ten iki gün daha geç ayrılmış olsaydı muhtemelen şehre giren Yunan askerleri tarafından esir edilmiş olacaktı. 2 Kasım 1912'de Alman gemisi ile İstanbul'a ulaşan II. Abdülhamid, geminin demirlediği Çırağan Sarayı önlerinden bir vasıta ile bundan sonraki ikametgâhı olarak seçilen Beylerbeyi Sarayı'na götürülmüştür²⁹⁸.

Nitekim bu süre zarfında korkulan olmuş, Yunan ordusu, Alasonya Dışkata, Kırkgeçit, Lazarat ve Yenice-Vardar muharebelerini kazanarak Selanik'in anahtarını ele geçirmiştir. Özellikle Yenice-Vardar yenilgisinden sonra Türk birliklerinin çözülmesi büyük karışıklıklara yol açmış, düzensiz ve disiplinsiz bir şekilde ilerleyen birlikler Selanik'e doğru çekilmeye başlamıştır. Savaş bölgesinden daha önce kaçan Türk halkından çoğu kadın ve çocuk olmak üzere yüzlerce insan olumsuz hava koşullarından etkilenmiş ve hayatını kaybetmiştir²⁹⁹.

Diğer taraftan 5 Kasım 1912'de Pirlepe'yi işgal eden Sırplar, Yenice'de mağlup olan Osmanlı kuvvetlerinin kuzeye doğru çekilmelerine engel olmuş, onları geri püskürtmüştür. Bulgarların da kuzey ve kuzey-doğudan ilerleyişi devam etmiştir. Selanik bu süreçte asker kaçakları ve göçmenlerden dolayı büyük bir kargaşa içine düşmüştür. Şehirdeki Osmanlı valisi ile bölge komutanının anlaşmazlığı mevcut durumu daha da kötüleştirmiştir. Ayrıca

²⁹⁷ Yavuz, "Birinci Balkan Harbi", s.143.

²⁹⁸Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Celalettin Yavuz, "Abdülhamid'in Selanik'ten İstanbul'a Alman Gemisi İle Nakli "Alman Belgelerine Göre", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, Cilt 20, Ankara 2000, s.167-177; Aydın Çakmak, *Sürgünde Bir Hakan:2. Abdülhamid'in Selanik ve Beylerbeyi Günleri*, İstanbul 2014.

²⁹⁹ Yavuz, "Birinci Balkan Harbi", s.144.

Selanik'teki Osmanlı kuvvetlerinin durumu iyi olmayıp yiyecek, giyecek ve cephane sıkıntısı içinde idiler. Bulgarların Serez, Sırpların Manastır doğrultusunda ilerlemeleri, Yunan Başkomutanlığı'nı telaşlandırmış, bundan dolayı ordusuna kısa zamanda Selanik'in alınmasını emretmişti. Bu arada Selanik'in teslimi ile ilgili görüşmeler 7 Kasım 1912'de başlamış, Yunan tarafının ileri sürdüğü şartları Türk tarafının görüşmesi için heyete 8 Kasım 1912 tarihine kadar süre verilmiştir. Her taraftan kuşatılan ve teslim olmaktan başka çaresi olmayan Türk ordusunun yanı sıra Selanik'teki manzara da iç açıcı değildi. Şehirdeki Müslüman ve Yahudi sakinler, son gelişmelerden dolayı giderek umutlarını kaybetmiş, şehre yığılan binlerce muhacir perişan bir halde sokaklarda yaşam mücadelesi vermeye başlamıştır. Bu şartlarda 8 Kasım 1912'de Selanik'te toplanmış olan Yunan ve Türk ordularının temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonunda bir protokol imzalanmış ve teslim şartları kabul edilmiştir. Ardından Yunan askerleri 9 Kasım 1912'de savaşmadan galip olarak Selanik'e girmişlerdir. Böylece 1430 yılından beri Osmanlı hâkimiyetinde olan şehir Yunanlılara terk edilmiştir. Bundan sonraki süreçte gerek Selanik'te gerekse çevredeki yerleşim birimlerinde yaşayan Türklerin durumu oldukça sıkıntılı bir döneme girmiştir. Selanik'in teslim şartlarına riayet etmeyen Yunan ordusu ve makamları şehirde Türklere yönelik katliamlara başlamışlardır. Yunan çeteler çevre köylerde Müslümanlara büyük eziyetler yaptıkları gibi şehirde de katliam, tecavüz ve yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca Osmanlı askerlerinin yanı sıra çok sayıda muhacir açlıktan hayatını kaybetmişti³⁰⁰.

10 Kasım 1912 günü Yunan Tesalya Ordusu ve Bulgar prenslerinin komuta ettiği iki Bulgar taburunun şehre girmesinin ardından Sırp birliği de komitacılarla birlikte 11 Kasım 1912 tarihinde Selanik'e girmiştir. Selanik'te, düşmana teslim olan Türk askerinin toplam sayısı 25.000 er ve 1.000 subaydan oluşuyordu. Ayrıca 15.000 er şehit olmuş veya firar etmişti. Çok sayıda cephane mühimmatı da düşmana teslim edilmiştir. Selanik 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması ile resmen Yunanistan'a bırakılmıştır³⁰¹. Türkler bölgeden göç ederken sadece taşınmazlarını, vakıf eserleri değil aynı zamanda anılarını da terk ederek Anadolu'ya doğru harekete geçmişlerdir.

³⁰⁰ Yavuz, "Birinci Balkan Harbi", s.145-149.

³⁰¹ Yavuz, "Birinci Balkan Harbi", s.150-151.

V. 2. Selanik Mübadilleri

Balkan Türkleri arasında daha önceki süreçte göçler söz konusu olmakla birlikte en büyük göçler 1912 yılından sonra gerçekleşmiştir. Balkanlardaki kargaşa ortamı ve baskılar sonucunda yüz binlerce Türk yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmıştır. Bölgede önemli bir göç sorunu da Yunanistan ile yaşanmıştır. Göçler dolayısıyla siyasi, idari, ekonomik ve demografik sorunlar ortaya çıkmış, imar, iskân ve üretim konuları Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ni uzunca bir süre meşgul etmiştir³⁰². Osmanlı Devleti, Balkan savaşları öncesinde ortaya çıkan, savaşlar sırasında ve sonrasında devam eden göç hareketlerini Anadolu'da Rumların yaşadıkları bölgelere yönlendirmeye başlamıştır. Bu durum korku ve endişeye kapılan Rumların Yunanistan'a yönelik bir göç hareketinin başlamasına neden olmuştur. Yunanistan tarafından protesto edilen göç olayında her iki taraf birbirini suçlamaya başlamıştır. Soruna çözüm bulmak amacıyla Osmanlı Devleti Yunanistan'a mübadele önerisinde bulunmuş ve müzakereleri başlatmıştır. 1914 yılında Yunanistan ile bir mübadele antlaşması yapılmasına rağmen I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte bu antlaşma uygulanamamıştır³⁰³. Yunanistan'ın savaş sırasında Anadolu'da yaptığı zulümlerin bir benzeri kendi sınırları içinde yaşayan başta Türkler olmak üzere diğer milletler için de söz konusu olmuştur. 1919-1922 yılları arasında Yunanistan topraklarında ulus yaratmak amacıyla uygulanan zulüm, baskı ve sürgünler Anadolu'da da uygulanmıştır. Yunanistan'ın bu politikası Lozan görüşmelerinde çeşitli safhalarda tekrar ortaya çıkmış, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan protokol ile İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri hariç olmak üzere mübadele kararı alınmıştır.³⁰⁴ Kararın uygulama aşaması son derece sıkıntılı olmuş, Selanik'te bulunan 25.000 Türk'ün bir an önce vagonlarla Üsküdar'a nakledilmesi gereği üzerinde durulmuştur.³⁰⁵ Ancak mübadillerin Selanik limanına yığılmaları, deniz yolunun daha pratik ve avantajlı olması bunların deniz yoluyla nakillerini gündeme getirmiştir.³⁰⁶

³⁰² İbrahim Erdal, *Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.11, 14.

³⁰³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Nurten Çetin, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre 1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

³⁰⁴ Erdal, *Türkiye ile Yunanistan*, s.21, 27-28, 40; Barış Demirtaş, *Lozan Mübadele Sözleşmesi'nin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2008, s.13.

³⁰⁵ Erdal, *Türkiye ile Yunanistan*, s.91-92.

³⁰⁶ Demirtaş, *Lozan Mübadele Sözleşmesi'nin Etkileri*, s.19.

22 Kasım 1923 ile 14 Ocak 1924 tarihleri arasında, vapurlar Selanik'ten mübadilleri taşımaya başlamışlardır. Bu tarihler arasında Mudanya, Bandırma, Tuzla, İzmir, Tekfur Dağı iskelelerine çıkarılmak üzere yaklaşık 27.000 mübadil getirilmiştir. 1 Şubat 1924 tarihine kadar olan sürede Selanik'ten 32.402 muhacir geldiği gibi 15 Şubat-24 Şubat 1924 tarihleri arasında Antalya vapuru ile 1.035, Sulh vapuru ile 1.485 kişi taşınmıştır. Hilâl-i Ahmer'in kontrolünde yapılan bu sevk işlemlerinde mübadillerin ihtiyaçları imkanlar ölçüsünde iyi bir şekilde karşılanmaya çalışılmış ve tedavileri yaptırılmıştır. Selanik limanından 1924 yılı Ağustosuna itibariyle Türkiye'nin çeşitli bölgelerine göçmen nakli devam etmiş, vapurlarla Anadolu'daki çeşitli limanlara göçmenler taşınmıştır. Buna göre, bahsedilen tarihte Selanik limanı çıkış olmak üzere Giresun iskelesine 1.594, İzmir iskelesine 65, Gelibolu iskelesine 2.103, Tekfurdağı iskelesine 6.074, Biga iskelesine 597, Urla iskelesine 505, Karaburun iskelesine 477, İzmit iskelesine 313, İstanbul iskelesine 1.936, Antalya iskelesine 996, Trabzon iskelesine 1.935, Ayvalık iskelesine 61 ve Mersin iskelesine 7.651 göçmen olmak üzere toplam toplam 23.707 kişi nakledilmiştir³⁰⁷.

Selanik limanında toplanan mübadiller, Anadolu'da Rumların boşalttığı topraklara özelliklerine göre iskân edilmişlerdir. Çiftçi, ziraatçi, tütüncü, bağcı, ipekçi, zanaatkâr, bahçıvan, oduncu ve kömürcüler çeşitli şehirlere yerleştirilmişlerdir. Aynı yılın Kasım ayında ise Selanik iskelesinden 324.580 göçmen Anadolu'ya getirilmiştir. Selanikli mübadillerin daha çok Samsun ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer yerlere yerleştirilmesi uygun görülmüştür. Bununla birlikte Selanikli göçmenler İzmir, Tokat, Amasya, Marmara sahili ile Konya ve çevresine yerleştirilmiştir.³⁰⁸ Mübadillerin iskân sırasında en fazla karşılaştığı sorunların başında beslenme, barınma ve sağlık sorunları geliyordu.³⁰⁹ Bu sorunların bir an önce aşılabilmesi için mübadillerin üretici durumuna getirilmesi ve şartlarının iyileştirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla mübadillere toprak dağıtılması, araç-gereç verilmesi, sermaye ve kredi sağlanması son derece önemliydi. Bu konuda devlet gerekli adımları atmıştır.³¹⁰ Bununla beraber mübadillerin uyum süreci türlü sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Mübadiller, zamanla yerleştikleri bölgelere alışmalarına ve her sektörde çalışarak kalkınma çabalarında rol oynamalarına rağmen toplumsal yapıya uyum sağlamada zorlanmışlar ve Yunanistan'daki yaşamlarını özlemişlerdir³¹¹.

³⁰⁷ Erdal, *Türkiye ile Yunanistan*, 108-110.

³⁰⁸ Mübadillerin Anadolu'da yerleştirildikleri bölgeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, *Türkiye ile Yunanistan*, 110-111, 136, 155-200.

³⁰⁹ Demirtaş, *Lozan Mübadele Sözleşmesi'nin Etkileri*, s.28.

³¹⁰ Demirtaş, *Lozan Mübadele Sözleşmesi'nin Etkileri*, s.32-38.

³¹¹ Demirtaş, *Lozan Mübadele Sözleşmesi'nin Etkileri*, s.38-43.

V.3. Selanik'teki Osmanlı Vakıflarının Günümüzdeki Durumu

Evliya Çelebi 1667 yılında Selanik'i ziyaret ettiğinde 32 cami ve 150 mescitten bahsetmiştir. Bu sayılar aradan geçen yaklaşık 350 yıl sonrasında son derece azalmış, bazı eserler harabe halde kaderine terk edilmiştir. Günümüzde Selanik'te ayakta kalan tek minare Rotunda Müzesi'nin yanındaki eski Sinan Paşa Cami veya Şeyh Ortacı Camii (Hortac Camii)'ne ait olan minaredir. Roma'dan kalan bir ibadet yeri olarak Bizans zamanında kiliseye, Osmanlılar zamanında camiye çevrilen yapı Balkan Savaşı'ndan sonra tekrar kiliseye dönüştürülmüştür. Bir süre sonra Bizans Eserleri Müzesi haline getirilen yapı, ihtiyaç üzerine onarıma alınmıştır. Yapının giriş kapısı üzerinde bulunan Türkçe kitabesi hale durmaktadır.³¹² Minaresi ayakta olduğu gibi yapı da restore edilmiştir. Selanik'teki Osmanlı vakıflarının büyük zarara uğramasında kuşkusuz 1917 yangını etkili olduğu gibi mübadele sonrası Türkiye'ye yapılan göçlerden de bu eserler olumsuz yönde etkilenmiştir. Zira geride kalan vakıf eserler bakımsız ve sahihsiz kalmış, bu durum eserlerin tahrip olmalarının da yolunu açmıştır. Bu eserlerden bir kısmının dönüştürülmüş ve restore edilmiş olması ise ayakta kalmalarını sağlamıştır. Bu kapsamda kiliseye dönüştürülen, müze ve sergi salonu olarak kullanılan yapılar günümüze kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Bunlardan biri Selanik'teki İshakiye Camii'dir. Cami yanında bir imarete de sahip olan yapı, Alaca İmaret Camii olarak bilinmiş, şehirdeki en eski ve en değerli yapılardan biri olarak varlığını devam ettirmiştir. Kubbe kurşunlarının tamamen soyulduğu ve harap bir halde ayakta kalmaya çalışan yapının bir kısım bölümlerini bir dönem bazı aileler ikamet amaçlı kullanmıştır. 40 yıl önce restore edilen yapı İzci Merkezi olarak kullanıldığı gibi, birkaç yıl da El Sanatları Müzesi olarak hizmet vermiştir. 1996 yılında Kültür Bakanlığı tarafından aslına uygun olarak restorasyon çalışmaları başlatılan yapının kitabesi yerinde olup günümüzde zaman zaman sergi salonu olarak kullanılmaktadır. Şehrin tam merkezinde bulunan Hamza Bey Camii de yeniden restore edilen camilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹³ Yine zaman zaman sergi salonu olarak kullanılan Osmanlı dönemi yapılarından Bey Hamamı ile Yeni Cami'yi zikretmek gerekir. Bu yapılar "Avrupa Kültür Başkenti-Selanik 1997" organizasyonu

³¹² Heath W. Lowry, "Madalyonun Diğer Yüzü, Yunanistan'da Osmanlı Camileri & Türbeleri: Yıkılan, İhmal Edilen, Dönüştürülen, Yeniden Dönüştürülen ve Restore Edilen", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslar arası Sempozyumu*, s.43-44, 46; İsmail Bıçakçı, "Selanik'te Türk Mimari Eserleri", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri (Sofya 21-23 Nisan 2000)*, İstanbul 2002, s.438-439.

³¹³ Lowry, "Madalyonun Diğer Yüzü", s.44, 46; Bıçakçı, "Selanik'te Türk Mimari Eserleri", s.442-443.

kapsamında bazı sergilere ev sahipliği yapmış, bu amaçla yapılar içerisinde bazı düzenlemeler söz konusu olmuştur.³¹⁴ Bu yapılardan Bey Hamamı 2007 yılında Avrupa Birliği'nin sağladığı bir fonla restore edilmektedir³¹⁵.

Makbul İbrahim Paşa, Ayasofya adıyla bilinen kiliseyi tamir ettirerek camiye çevirmiş ve yeni eklentilerle külliyeeye dönüştürmüştü. Bu vakıf eser de şehrin Yunanistan'ın eline geçmesiyle birlikte tekrar kiliseye çevrilmiş ve eskiden olduğu gibi Ayasofya Kilisesi olarak adlandırılmıştır. Bundan sonraki süreçte camideki İslami unsurların yok edilmesine yönelik bazı adımlar atılmıştır. Zira minaresi yıktırılan, minberi ortadan kaldırılan camide 1945 yılından sonra yapılan tamiratla birlikte son cemaat yeri de tarihe karışmıştır. Günümüzde yapı kilise olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.³¹⁶ Kasımiye Camii de tekrar kiliseye çevrilen ve bodrumunda muhafaza edilen Arapça kitabesinden başka Osmanlı döneminden hiçbir taşımayan yapılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır³¹⁷.

Selanik'te son dönemde inşa ettirilmiş Osmanlı yapılarından birisi de Hamidiye Camii'dir. Yeni Cami veya Hürriyet Yeni Cami de olarak da isimlendirilen ve restore edilen yapı, 1925-1963 yılları arasında Selanik'in ilk arkeoloji müzesi olarak hizmet vermiştir. 1968 yılından itibaren Yeni Arkeoloji Müzesi'nin deposu olan yapı, günümüzde sergi salonu olarak kullanıldığı gibi çeşitli kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapmaktadır.³¹⁸ Bir diğer eser Selanik'teki 3. Kolordu Karargâhı'nın kullandığı camidir. Bu yapı da kiliseye çevrilmiştir³¹⁹.

Selanik'te bugün tamamen kaderine terk edilmiş bazı Osmanlı vakıf eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri çifte hamam olarak inşa edilen Yeni Hamam olup büyük kubbeli iki soğukluk kısmı ayakta kalabilmiştir. Bu kısımlar son zamanlara kadar Eğli Sineması olarak kullanılmakla birlikte XX. yüzyılın sonlarında kapanmış ve harap bir halde kaderine terk edilmiştir. 2000'li yılların başlarında özel bir kültür merkezi olarak kullanılan yapının kitabesi yok edilmiştir. Benzer şekilde Çıfıtlar Hamamı veya Yahudi Hamamı olarak da bilinen Halil Ağa Hamamı da perişan bir durumda depo ve imalathane olarak kullanılmıştır. 1997 Selanik Kültür Başkenti Programı çerçevesinde onarım gören yapı, 2006

³¹⁴ Vassilis Colonas, "Selanik'teki Osmanlı Anıtlarının Yeniden Kullanımı Bey Hamamı ve Yeni Cami'de Sergi Düzenlemesi", (çev. Gülenay Öztürkçü), *Ege Mimarlık*, Sayı 25, 1998/1, s.34-35.

³¹⁵ Yapar, *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler*, s.297.

³¹⁶ Ayasofya Camii'nin Osmanlı dönemindeki durumu ve gelir kaynakları hakkında geniş bilgi için bk. Meral Bayrak (Ferlibaş), "Makbul/Maktul İbrahim Paşa Vakfı: Selanik ve Kavala İle Diğer Yerlerde Bulunan Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 35, İstanbul 2016, s.1-66.

³¹⁷ Bıçakçı, "Selanik'te Türk Mimari Eserleri", s.443-444.

³¹⁸ Bıçakçı, "Selanik'te Türk Mimari Eserleri", s.437; Lowry, "Madalyonun Diğer Yüzü", s.46; Yapar, *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler*, s.295, 339.

³¹⁹ Lowry, "Madalyonun Diğer Yüzü", s.45.

yılında tekrar Avrupa Birliği'nden sağlanan fonla restorasyona alınmıştır. Bu hamamın da kitabesi de ortadan kaldırılmıştır. Selanik Valisi Cezerizade Koca Kasım Paşa tarafından yaptırılan Paşa Hamamı ise 1981 yılına kadar hizmet vermekle birlikte bu tarihte suyun ısıtılmasında kullanılan kömürün çevreyi kirlettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Kaderiyle baş başa bırakılan bir diğer hamam da Buğluca Hamamı (Kalealtı Hamamı)'dır. Aslında yakın zamanlara kadar "Lütra Finiks" adıyla hamam olarak hizmet vermeye devam etmişse de XX. yüzyılın sonlarında kapatılmış ve atıl duruma gelmiştir. Yapının kitabesi bugün yerinde mevcut değildir³²⁰.

Şehrin sosyo-kültürel hayatında önemli bir yeri olan Selanik Mevlevihanesi de bütün eklentileriyle birlikte tarihe karışmış, yerinde Osmanlı dönemini hatırlatacak hiçbir iz kalmamıştır. Aynı durum şehirdeki mezarlık ve türbeler için de söz konusu olmuş, yok edilen bu kalıntılardan günümüze ancak birkaç tanesi ulaşabilmiştir. Bu yapılardan birisi de Selanik'in Eski Türk mahallesinde bulunan Musa Baba Türbesi'dir. Herhangi bir restorasyon görmeyen yapı günümüzde semtin spor kulübü olarak hizmet vermektedir. Hortac Camii'nin etrafını çeviren hazire de tahrip edilmiştir. 2000'lerde sadece caminin mihrap duvarı dibinde şehrin çeşitli yerlerinden toplanmış farklı dinlere ait beş on tane mezar taşı mevcuttu³²¹. 2007 yılında ise haziredeki mezar taşı sayısı dört olup bir de minber aynası bulunmaktadır³²².

³²⁰ Bıçakcı, "Selanik'te Türk Mimari Eserleri", s.436-437; Yapar, *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler*, s.297-299.

³²¹ Bıçakcı, "Selanik'te Türk Mimari Eserleri", s.437-438, 439, 445; Yapar, *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler*, s.300, 310.

³²² Yapar, *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler*, s.316-324.

SONUÇ

Kuruluş tarihi M.Ö. 315'lere kadar inen Selanik, tarihsel süreçte giderek önemi artan bir şehir olmuştur. Bizans'ın İstanbul'dan sonraki ikinci önemli kenti olan Selanik, Osmanlı hâkimiyetinden sonra başlayan iskân politikasıyla bir Osmanlı şehri haline gelmiştir. Bununla beraber Osmanlı idaresi tarafından şehir, bir Yahudi yerleşim bölgesi olarak değerlendirilmiştir.

Selanik, 1430 yılında birçok rehineyi kurtaran, surları ve kuleleri onaran ve birçok kişiye ev, manastır ve kilise bağışlayan Sultan II. Murat tarafından fethedilmiştir. Selanik'te Osmanlı döneminde şehrin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dini ve sosyo-kültürel kurumlar inşa edilmiştir. Camiler, okulları ve medreseleriyle Müslümanların din ve eğitim hayatlarının merkezi olmuştur. Bunların dışında güncel haberleri öğrenmek, şehrin sıkıntı ve sorunlarını tartışmak için de camide buluşulduğundan bu kurumlar toplumsal hayatın önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Müslümanların hayatında dervişlerin yaşadığı tekkeler de büyük bir öneme sahip olmuş, şehrin her bölgesinde çeşitli tarikatlara mensup birçok tekke faaliyet göstermiştir. Çeşitli tavsiyeler almak veya hastalıklarına çare bulmak için hem zenginler hem de fakirler dervişlere koşmuştur. İnançlıların namazdan önce yıkanmaları için şart olan şehir hamamlarının sayısı da oldukça fazlaydı. Sultan Murat, "Bey Hamamı" ismiyle şehrin merkezine ilk Türk hamamını inşa ettirmiştir.

500 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Selanik çokuluslu bir şehirdi. Şehirde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan üç ana etnik gruptan başka (Yunanlılar, Türkler ve Museviler) Arnavutlar, Müslümanlaştırılmış Museviler, Slavlar ve çeşitli Avrupa ülkelerinden Museviler de yaşamaktaydı. Onların yanı sıra şehrin ekonomik hayatında önemli bir yeri olan az sayıda Avrupalılar da bulunmaktaydı. Selanik aynı zamanda kozmopolit yapıları ile öne çıkan şehirlerden biriydi. Kentin en güzel yapılarının yer aldığı ve Avrupai yaşam tarzı ile ön plana çıkan Frenk Mahallesi, Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri ile kültürel bir zenginliğe ve güzelliğe sahipti. Şehrin Yahudi nüfusunun bir cemaat çatısı altında bir araya gelebilmesi ancak XVII. yüzyılın sonlarında mümkün olabilmıştır.

Frenk olarak adlandırılan yabancı uyruklular, Avrupa devletlerinin konsolosları, konsolosluk çalışanları ve tüccarların çoğunluğu XIX. yüzyılda şehrin sosyal ve ekonomik hayatında önemli ölçüde söz sahibi olmuşlardır. Selanik sakinlerinin hayatında tüm profesyonellerin üye olmak zorunda olduğu loncalar da büyük öneme sahipti. Piyasaya

loncalar şekil verirdi: hammaddeleri satın alıp üyelerine dağıtır, malların fiyatlarını belirler, ürünlerin kalitesini kontrol altına alır ve kurallara uymayan üyeleri cezalandırırlardı.

Selanik'in en belirgin özelliği, limana sahip bir şehir olmasıdır. Zengin art bölgeleri için bir merkez konumunda olan şehir, ulaşım açısından başlıca ticari güzergâhların kesiştiği bir noktada yer alıyordu. Özellikle ticaret için inşa edilen Via Egnatia, şehrin önemini arttıran bir güzergah işlevi görmüştür. Mevcut potansiyelleri ile güçlü bir ekonomiye sahip olan Selanik merkezin hububat ihtiyacını karşılaması yanında pamuk, mısır ve tütün üretimiyle de ön plana çıkmıştır. Şehir başlıca pamuk üretim merkezlerinden biriydi.

Tarih boyunca çeşitli salgın hastalıklar, doğal afetler ve savaşlarla karşı karşıya gelen şehrin Osmanlı idaresinden çıkışı Balkan savaşlarıyla yakından ilgilidir. Savaşlar aynı zamanda büyük bir göç dalgasını da beraberinde getirmiştir. Arkasından başlayan mübadele süreci ise sakinleri yerlerinden ve yurtlarından ederek büyük sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Müslümanlar şehirde sadece mal varlıkları ve fiziki yapıları terk etmemiş, mazilerini ve hatıralarını da bırakarak Anadolu'ya göç etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Alkan Turan, Andı Fatih, Armağan Mustafa, vd, *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih Medeniyet Kültür*.

Anagnostis Johannıs, *Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı*, trc. ve nşr. Melek Delilbaşı , Ankara 1989.

Anastassiadou Meropi, “Son Osmanlılar Döneminde Selanik Kahvehaneleri”, *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*, Ed. Helen Desmet, Gregoire François Georgeon, Çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan, İstanbul 1999, s.27-41.

Anastassiado Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik 1830-1912*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2010.

Autheman Andre, *Bank-ı Osmani-i Şahane*, Çev. Ali Berktaş, *Osmanlı Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay*, İstanbul 2002.

Aydın H. Veli, “Selanik’te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s.87-106.

Balta Evangelia, Fehmi Yılmaz, “Salinas And Salt In Greek Lands During The Ottoman Period”, *Tuz Kitabı*, Ed. Naskali Emine, Şen Mesut, *Kitabevi*, İstanbul 2012, s. 248-257.

Baxevanis Johan, *The Port of Thessaloniki*, *İnstitute for Balkan Studies*, Thessalonik 1963.

Bayram Selahattin, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Beş Esra, *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Bıçakçı İsmail, “Selanik’te Türk Mimari Eserleri”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri (Sofya 21-23 Nisan 2000)*, İstanbul 2002, s.433-447.

Castellan Georges, *Balkanların Tarihi 14-20.Yüzyıl*, *Milliyet Yay*, İstanbul 1995.

Colonas Vassilis, “Selanik’teki Osmanlı Anıtlarının Yeniden Kullanımı Bey Hamamı ve Yeni Cami’de Sergi Düzenlemesi”, Çev. Gülenay Öztürkçü, *Ege Mimarlık*, Sayı 25, 1998/1, s.34-35.

Demircioğlu Halil, *Roma Tarihi Cumhuriyet 1. Kısım Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, Ankara 1987.

Dığıroğlu Filiz, “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün, Üretimi, Ticareti ve Reji(1883-1912)”, *The Journal Of Ottomon Studies*, XLIII (2014), s.227-272.

Delilbaşı Melek, “16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1999, s.73-91.

Demirtaş Barış, *Lozan Mübadele Sözleşmesi'nin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2008.

Emecen M. Feridun, “Selanik'ten Manisa'ya Yahudi Dokumacıların Göçüyle İlgili Bazı Bilgiler”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, *Tarih Vakfı Yurt Yay*, İstanbul, 1999, s.105-121.

Engin Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993.

Erdal İbrahim, *Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006,

Evlıya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff), VIII. Kitap, YKY, İstanbul, 2003.

Faroqhi Suraiya, “Textile Production in Rumeli and The Arab Provinces Geographical Distribution and İnternal Trade (1560-1650)”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.1, 1980, s. 61-83.

Genç Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

Gençer Ceylan İrem, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Ginio Eyal, “The Administration of Criminal Justica in Ottoman Salonika During The Eighteenth Century”, *Turcica*, Vol. 30, 1998, p.185-209.

Ginio Eyal, “The Shaping of a Sacred Space: The Tekke of Zühuri Şeyh Ahmet Efendi in Eighteenth- century Salonika” *The Medieval History Journal*, Vol. 9, No.2, 2006, p.271-296.

Ginio Eyal, “Piracy and Redemption İn The Aegean Sea During The First Helf Of The Eighteenth Century”, *Turcica*, Vol.33, 2001, p.135-147.

Ginio Eyal, “Kadınlar, Yoksulluk ve 18. Yüzyıl Selanik’inde Hayatta Kalma Stratejileri” , *Toplum ve Bilim*, Sayı: 89, 2001, p.190-204.

Ginio Eyal, “Every Soul Shall Taste Death Dealing with Death and the After life in Eighteenth-Century Ottoman Salonica” *Studia İslamica*, No. 93, 2001, p.113-132.

Ginio Eyal, “Unutulmuş Bir Osmanlı Balkan Eliti: Mısır’daki Müslüman Tüccarlar” *Osmanlı*, Cilt: III, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, s.498-503.

Ginio Eyal, “Nither Muslim nor Zimmis: The Gypsies (Ruma) in the Ottoman State”, *Romani Studies*, 5, Vol. 14, No.2, 2004, p.117-144.

Gökaçtı Mehmet Ali, “Balkanlarda Mevleviliğin Gelişimi ve Selanik Mevlevihanesi”, C. 34, *Tarih ve Toplum*, Eylül 2000, s. 337-349.

Gökbilgin, M. Tayyip, “Selanik”, *İA*, C.X, *Milli Eğitim Basımevi*, İstanbul 1996, s.337-349.

Güran Tevfik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1998.

İpek Nurdan, *Selanik ve İstanbul’da Yahudi Bankerler*, Ed. Ersan Güngör, Yeditepe, İstanbul 2011.

Jorga Nicola, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Kanetaki Eleni, *The Still Existing Ottoman Hamams İn The Greek Territory*, *Metu JFA*, 2004, p.81-110.

Karpuz Haşim, *Balkanlar’daki Mevlevihanelerden Günümüze Kalanlar*, Sümam Yayınları. 5, Bildiriler Serisi. 2, 2010.

Kaya Dilek Akyalçın “XIX.Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Burjuvazinin Oluşumuna Bir Örnek”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, c.1/2, Ankara 2015, s. 39-50.

Kiel Machiel, “Selânik”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.36, İstanbul 2009, s.352-357.

Kolçak Özgür, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Kostas Theologou ve Panayotis G. Michaelides, “The Role of Jews in The Late Ottoman and Early Greek Salonica”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.12,No.3,2010, p. 307- 320.

Levy Avigdor, *The Jews of The Ottoman Empire*, The Darwin Press, New Jersey, 1994.
Mazower Mark, *Selanik Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler,1430-1905*, YKY, İstanbul 2007.

Lowry Heath W., “Madalyonun Diğer Yüzü, Yunanistan’da Osmanlı Camileri & Türbeleri: Yıkılan, İhmal Edilen, Dönüştürülen, Yeniden Dönüştürülen ve Restore Edilen”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, 2012, s.43-46.

Mehmed Neşri, *Kitabı-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, c. II, Yay. haz. Farik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Miller William “Selonika”, *The English Historical Review*, Vol. 32, No.126, 1917, p.161-174.

Ösen Serdar, “Selanik Mevlevihanesi Şeyhi Eşref Dede’nin Azli Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid’in Tutumu”, *Journal of History Studies*, Karabük Üniversitesi, Vol.6, No.4, 2014, s. 143-154.

Özdemir Bülent, “Selanik’in 1840’lı Yıllardaki Nüfus Yapısı üzerinde Bir Deneme”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, s.572-577.

Özdemir Bülent, “Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik’in 1840’lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1990, s. 262-269.

Özgür Ahmet, *Selanik’te Kiliseler ve Etnik Kimlik İnşası*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2012.

Pala Ayhan, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991.

Quataert Donald, “The Industrial Working Class of Salonica, 1850-1912”, *Jews, Turks, Ottomans; A Shared History 15. Through Through The 20. Century*, Edited by Avigdor Levy, Syracuse University Press, Newyork, 2002, p.194-211.

Rahim Tekin, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s. 73-74.

Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev. D. Şendil, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1997.

Rodrigue Aron, “The Beginning of The Westernizationand Community Reform Among Istanbul’s Jewry, 1854-1865”, *The Jews Of The Ottoman Empire*, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Pres inc, 1994, p. 167-182.

Selanik Vilayet Salnamesi, 1320 Sene- i Hicriyyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi, (haz. Hatice Oruç), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Shaw, J. Stanford, *Osmanlı İmparatorluğunda Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler*, Kapı Yay, İstanbul 2008.

Stoianovich Traiaan, “The Conquering Balkan Orthodox Merchant”, *The Journal of Economic History*, Vol. 20, No. 2, 1960, p. 234-313.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK, Ankara, (Tarihsiz).

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, 2. Kısım, TTK, Ankara 1988.

Ünal Neslihan, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.

Ünver A. Süheyl, “Selanik Mevlevihanesi 1913-1915”, *Mevlana Yıllığı*, Turizm Derneği, Konya 1963, s. 13-32.

Vacalopoulos Apostolos E, *A History of Thessalonik*, Çev. T.F. Carney, *İnstitute For Balkan Studies*, Thessaloniki, 1963.

Vacalopoulos Apostolose E, *History Of Macedonia 1345- 1833*, Çev. Peter Megen, *İnstitute For Balkan Studies*, Thessaloniki, 1973.

Veinstein Gilles, “Seküler Bir Paradoks”, *Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanların Uyanışı*, Çev. Cüneyt Akalın, *İletişim Yay*, İstanbul 2001, s.45-67.

Wiener, *Bizanstan Osmanlı’ya İstanbul Limanı*, Çev. Erol Özbek, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1990.

Yapar Berrin, *Yunanistan’daki Türk Eserlerinde Kitabeler (Dedeoğaç, Dimetoka, İskeçe, Gümülcine, Selanik, Kavala, Yenice-Karasu)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

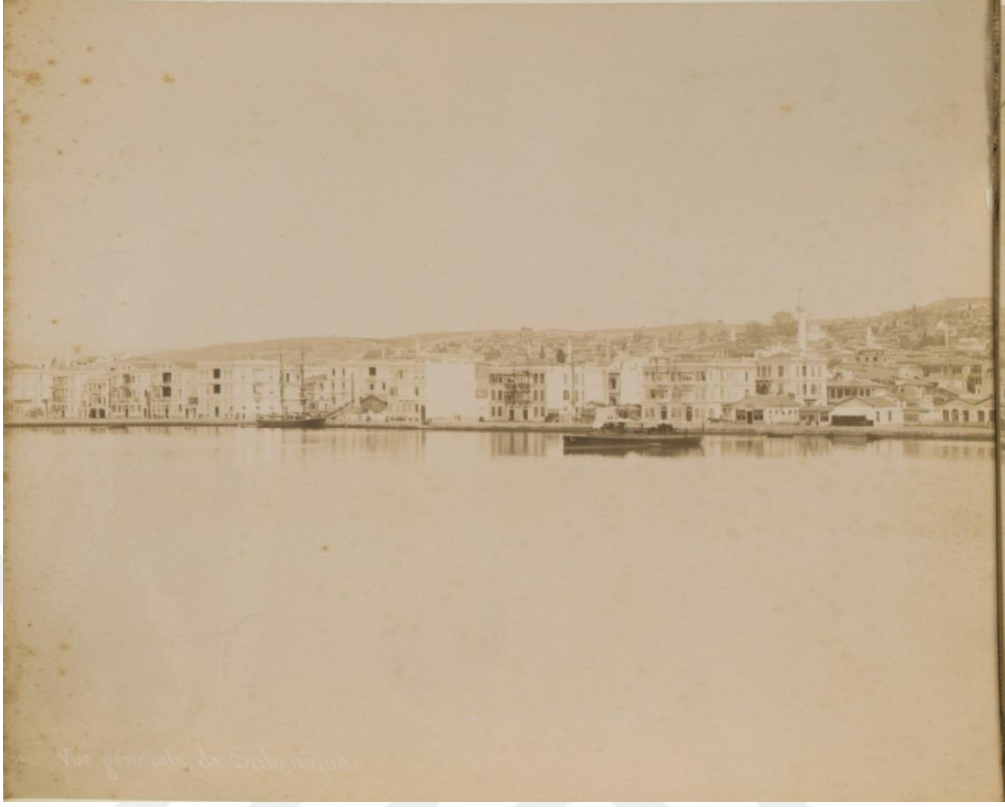
Yavuz Nuri, “Birinci Balkan Harbi ve Selanik’in Kaybı”, *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008, s.139-154.

Yıldız Özlem, “20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti”, C.XII/24, 2012, s.27-46.

Yörük Doğan, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gayrimüslim Nüfusu”, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, Konya, 2007, s.262-268.

Ek 1: Selanik Genel Görünüş

Ek 2: Selanik'te Kelemerye Caddesi'nde Bulunan Kemer

Ek 5: Selanik Surları

Ek 6: Selanik Tren İstasyonu

Ek 7: Selanik Karantinhanesi

Ek 8: Selanik Beyaz Kule

